ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
LITERATŪROS ISTORIJOS IR TEORIJOS KATEDRA

LINA VOZGIRDIENĖ

Studijų programos literatūrologija II kurso studentė

Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio proza: kūrinio ir konteksto sąveika

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė
Prof. dr. Džiuljeta Maskuliūnienė

Šiauliai 2014

Turinys

I. ĮVADAS ... 3

II. AUTORIUS, KŪRINYS IR SOVIETMEČIO KONTEKSTAS ... 6

2.1. Estetinė plotmė ... 7

2.2. Sovietmečio ideologinis-kultūrinis laukas ... 8

2.3. Propaganda ir švietimas ... 13

III. ANTANO VIENUOLIO IR JUOZO BALTUŠIO OFICIALIOJI SOVIETINĖ IDENTIFIKACIJA IR ASMENINĖ SAVIMONĖ ... 18

IV. IDEOLOGIZUOTA ANTANO VIENUOLIO IR JUOZO BALTUŠIO PROZOS INTERPRETACIJA ... 25

V. NEIDEOLOGIZUOTA KŪRINIŲ INTERPRETACIJA ... 34

5.1. Antano Vienuolio apsakymai ... 34

5.1.1. „Išdukterė“ (1945) ... 34

5.1.2 „Samdinė Alena“ (1953) ... 38

5.1.3 „Ledai lūžta“ (1950) ... 42

5.2. Juozo Baltušio apsakymai ... 45

5.2.1. „Aš jau ne piemenė“ (1933) ... 45

5.2.2. „Abišalė“ (1946) ... 50

5.2.3. „Valiusei reikia Alekso“ (1960) ... 53

VI. IŠVADOS ... 58

VII. SANTRAUKA ... 61

VIII. SUMMARY ... 62

IX. LITERATŪROS SĄRAŠAS ... 64

X. ANOTACIJA ... 67

XI. ANNOTATION ... 67

I. ĮVADAS

Darbo tema. Sovietmečiu parašyta literatūra dažnai vadinama estetiškai beverte. Dalia Satkauskytė teigia: „ir literatūrologui ar literatūrologei nesinori gaišti laiko su abejotinos estetinės vertės, o kartais ir visai beverčiais tekstais, kokių, sovietmečiu buvo gausybė <...> Pagelbėti tokioje situacijoje gali nebent tinkami metodologiniai „akiniai“, neutralizuojantys estetinės vertės klausimą ir leidžiantys į tekstą žiūrėti kaip į tam tikro laikotarpio, kultūrinį, socialinį dokumentą“[1]. Mokslininkė teigia, jog estetinė literatūros vertė priklausoma nuo konteksto – kas buvo estetiškai vertinga sovietmečiu, šiandien nebetenka jokios estetinės vertės. Tačiau pripažįstama, jog sovietmečio literatūra gali būti tyrimo objektu, pasitelkus vienintelį perskaitymo kodą – priimti tokią literatūrą kaip savotišką to laikotarpio dokumentą, visiškai atsiribojant nuo estetikos. Tačiau kyla klausimas ar galima, visą be išimties sovietmečio literatūrą vertinti kaip estetiškai nevertingą? Į šį klausimą padeda atsakyti tyrinėjamo laikmečio ir šiandieninio konteksto analizė. Kokie reikalavimai estetiškam kūriniui buvo keliami sovietmečiu ir kokia šiandieninė estetiškai vertingo kūrinio samprata? Šie klausimai ir yra darbo tema.

Darbo objektu pasirenkama dviejų, tuomet pavyzdiniais „tarybiniais“ rašytojais laikytų menininkų – Antano Vienuolio (1882–1957) ir Juozo Baltušio (1909–1991) smulkioji proza (detaliai analizuojami ir interpretuojami Antano Vienuolio apsakymai – „Išdukterė“ (1945), „Ledai lūžta“ (1950) ir „Samdinė Alena“ (1953) bei Juozo Baltušio – „Aš jau ne piemenė“ (1933), „Abišalė“ (1946) ir „Valiusei reikia Alekso“ (1960)). Tačiau darbo objektas neapsiriboja vien šių rašytojų apsakymais. Pasitelkiama ir kita medžiaga, padedanti suvokti, kas lėmė sovietmečio literatūros estetinės vertės kanonus: nagrinėjamųjų rašytojų viešos kalbos, atskleidžiančios jų pačių požiūrį į socialistinio realizmo metodą jų kūryboje bei mokyklinė lektūra (lietuvių literatūros vadovėliai) ir metodinė medžiaga. Šie dokumentai iliustruoja ideologinės literatūros svarbą ir propagandos sklaidos masiškumą.

Problema – suvokiant sovietinės literatūros kritikos galią pateikti kūrinių suvokimo traktuotes, kyla klausimas, kiek iš tikrųjų kūrinys sekė socialistinio realizmo idėjomis, o kiek jas imitavo[2]. Iš šiuolaikinės skaitymo ir suvokimo perspektyvos, į sovietmečiu parašytus kūrinius (nepriklausomai nuo jų angažuotumo lygio) galima žvelgti ir kitaip, visiškai eliminuojant parašymo laikotarpio kontekstinius faktus. Iš to ir kyla pagrindinė darbo problema – koks kūrinio priklausomumas nuo konteksto aktualus šiuolaikinei jo „reabilitacijai“? Iškyla dvi galimos sovietmečiu parašyto kūrinio „reabilitacijos“ perspektyvos. Viena – analizuoti kūrinį, suvokiant tuometinio konteksto

[1]Dalia Satkauskytė, „Išbandymas sovietmečiu“, *Colloqua*, 2010, nr. 25. P. 179.
[2] Sąvoka vartojama, remiantis Gintauto Mažeikio straipsniu, „Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimezės iki mitografijos, vėlyvojo stalinizmo laikotarpio lietuvių literatūra“, *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 48, p. 233–260.

negailestingumą. Arba analizuoti, atsiejus nuo bet kokio konteksto, dėmesį sutelkiant į patį tekstą ir kuriant individualias prasmes ir reikšmes, kurias jis atskleidžia kiekvieno skaitytojo individualioje sąmonėje.

Darbo aktualumas ir naujumas. Pastaruoju metu sovietmečio literatūros ir konteksto nagrinėjimas yra suaktyvėjęs. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute nuolat vyksta sovietmečio seminarai įvairiomis temomis. Marksistinės ideologijos sąvoką tiria Nijolė Keršytė („Ideologija ir fikcija“[3]). Apibendrinamojo istorinio-kultūrologinio pobūdžio sovietmečio kontekstas aptariamas kolektyvinėje monografijoje „Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija“[4]. Taip pat minėtina knyga „Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje 1940–1990“[5], kurioje į sovietmečio ideologiją žvelgiama iš istorinės-politinės perspektyvos, monografijoje publikuojami valstybės valdymo organų dokumentai, reglamentuojantys sovietmečio literatūrinį ir kultūrinį laukus.

Darbe į sovietmečio kūrinius žvelgiama neturint išankstinio nusistatymo, tai leidžia „reabilituoti“ nuvertintus sovietmečio kūrinius. Tokia perspektyva analizuota sovietmečio kūryba 2007 m. balandžio 6 d. Lietuvių literatūros ir tautosakos institute vykusioje mokslinėje konferencijoje „Antanas Vienuolis – užmiršta klasika?“, kur didžiausias pranešėjų dėmesys skiriamas Antano Vienuolio kūrybos semantinio lygmens analizei.

Darbo tikslas – išnagrinėti Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio tekstų (Antano Vienuolio apsakymai – „Išdukterė“ (1945), „Ledai lūžta“ (1950) ir „Samdinė Alena“ (1953) bei Juozo Baltušio – „Aš jau ne piemenė“ (1933), „Abišalė“ (1946) ir „Valiusei reikia Alekso“ (1960)) ir konteksto sąveiką, bei pateikti ideologizuotas ir neideologizuotas kūrinių analizes.

Metodologija. Darbo tema reikalauja tarpdisciplininio nagrinėjimo. Sovietmečio literatūros tyrimui pravarti literatūros sociologijos (Pierre Bourdieu ir Dominique Maingueneau darbai). Istoriniu požiūriu žvelgiama į istorinius-politinius įvykius. Remiamasi filosofiniu Georgijaus Plechanovo darbu[6] apie sovietinės literatūros estetiką. Taip pat remiamasi sovietinės propagandos teorijos pagrindėju laikomo Vladimiro Iljičiaus Lenino[7] (rus. *Владимир Ильич Ленин*, tikroji pavardė **Uljanovas**, rus. *Ульянов*) teiginiais. Naudojama sovietmečio lietuvių literatūros vadovėlių ir metodinių priemonių medžiaga. Pateikiama literatūrologinė kūrinių analizė ir interpretacija.

Darbo uždaviniai:

1. Aptarti Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio kūrinių ir konteksto tarpusavio ryšį.

[3] Nijolė Keršytė, „Ideologija ir fikcija („Kietas riešutėlis“)“, *Politologija*, 2013, nr. 1 (69). P. 154.
[4] *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
[5] *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje*, sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
[6] Georgijus Plechanovas, *Literatūra ir estetika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
[7] Vladimiras Iljičius Leninas, *Pilnas raštų rinkinys*, 1978, t. 6. Ir Vladimiras Iljičius Leninas, *Raštai*, 1955, t. 31.

2. Išanalizuoti sovietmečio literatūros estetikos reikalavimus, kultūrinę-ideologinę situaciją, kuri turėjo įtakos rašytojui ir literatūrai.
3. Atskleisti sovietmečio propagandos mechanizmo svarbą mokyklinėje lektūroje.
4. Išnagrinėti Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio oficialią sovietinę identifikaciją ir asmeninę savimonę.
5. Susisteminti ir aptarti angažuotas Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio kūrinių analizes.
6. Neideologizuotai išanalizuoti, interpretuoti Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio kūrinius.

Darbo struktūra:

Įvadas (I).

Teorinė dalis: Analizuojami teoriniai teiginiai apie teksto ir konteksto sąveiką (II). Aptariami sovietinės literatūros estetikos kanonai (2.1) ir ideologinė-kultūrinė situacija (2.2). Aptariama propagandos traktuotė ir jos vaidmuo mokyklinėje lektūroje (2.3). Analizuojant viešus rašytojų pasisakymus, interpretuojama jų asmeninė savivoka sovietiniame kontekste (Antanas Vienuolis[8]; Juozas Baltušis[9]), kuri lyginama su oficialiąja sovietine rašytojų identifikacija (III).

Praktinė darbo dalis sudaryta opoziciniu principu. Pirmiausia susisteminamos ir analizuojamos Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio kūrinių sovietinės, ideologizuotos analizės (IV). Neideologizuotai nagrinėjami Antano Vienuolio (5.1) ir Juozo Baltušio (5.2) apsakymai.

Darbas baigiamas apibendrinančiomis išvadomis (VI), lietuvių ir anglų kalbomis parašytomis santraukomis (VII; VIII), šaltinių ir literatūros sąrašu (IX) bei lietuvių ir anglų kalbomis parašyta anotacija (X; XI).

[8] „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992, p. 281–284.

[9] Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940 – 1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980, p. 181–188.

II. AUTORIUS, KŪRINYS IR SOVIETMEČIO KONTEKSTAS

Marijus Šidlauskas teigia: „Pasak marksizmo, literatūros kilmę ir esmę determinuoja socioistorinė aplinka, pirmiausia klasiniai santykiai ir vyraujantis socialinis mentalitetas (ideologija), o ne mistinis įkvėpimas ar psichologinis nusiteikimas“[10]. Taigi, marksistinė kūrinio analizė sieja kūrinį su kontekstu. Apie literatūros ir konteksto betarpišką ryšį kalba ir filosofas, sociologas Lucienas Goldmannas (Lucien Goldmann), jis: „plėtojo savo mokytojo [Lukácso – aut. pastaba] nuostatą, kad literatūra išreiškia ne tik autoriaus, bet ir jo visuomeninės grupės (sluoksnio, klasės) socialinį mentalitetą<...> Kaip ir marksistinėje kritikoje, Goldmanno sistemoje literatūros kūrinio prasmę steigia užtekstiniai faktoriai, o ne pati literatūra“[11]. Taigi kūrinio prasmė randasi iš kūrinio ir konteksto sąveikos.

Gana išsamiai teksto ir konteksto sąveiką nagrinėja prancūzų literatūrologas Dominique Maingueneau. Jis ištrina griežtas teksto ir konteksto ribas, teigdamas, kad jos yra sąlyginės: „Pirmiausia svarbu saugotis visokių naivių samprotavimų apie **kūrinio interioriškumą**: tartum viduje būtų „tekstas“, o aplink jį – „kontekstas“[12]. Literatūrologas permąsto sąvokų apibrėžimus, tekstas ir kontekstas, jo nuomone, nėra tikslias ribas turinčios sąvokos – neįmanoma nubrėžti tarp jų skirties. Anaiptol, jie yra persipynę: „kontekstas nėra kūrinio išorėje, tarsi koks apvalkalų luobas, bet tekstas yra kūrinio konteksto valda“[13]. D. Maingueneau teigia, jog, nors ir kaip to siekiant, rašytojui nepavyktų atsiriboti nuo išorinio pasaulio: „Net ir dirbdamas visiškoje vienatvėje, rašytojas privalo nuolat paisyti literatūros institucijos normų“[14]. Iš to išplaukia išvada, jog rašytojas negali sukurti nesamos formos, žanro, stiliaus, tematikos kūrinio. Kad ir koks originalus būtų tekstas, jo genezė siejama su kontekstu (istoriniu, politiniu ir kt.).

Prancūzų sociologo ir filosofo Pierre Bourdieu sociologijoje *kontekstas* vadinamas – *literatūros lauku*: „Bourdieu darbuose yra puikiai parodyta, jog literatūros kūrinio „kontekstas“ yra ne tik atskirai paimta visuomenė, bet pirmiausia literatūros laukas, paklūstantis ypatingiems reikalavimams“[15]. Teigiama, jog: „Literatūros kūrinys neišdygsta tiesiog „apskritai“ visuomenėje, jis gimsta iš gryno literatūros lauko įtampos. Kūrinys randasi, tik įtraukdamas į save literatūrinių institucijų jam primetamus ritualus, normas, santykius. Jis gali ką nors pasakyti apie pasaulį, tik perteikdamas vietos, būtinos jo radimuisi, ypatybes, tik įpindamas į savo sakymą problemas, kurias

[10] Marijus Šidlauskas... [et al.], *XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams*, sudarė Aušra Jurgutienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006. P. 244.
[11] Ten pat. P. 252.
[12] Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998. P. 27.
[13] Ten pat. P. 31.
[14] Ten pat. P. 28.
[15] Ten pat. P. 35.

iškelia jo sakymo socialinė įspauda“[16]. Literatūros lauko ir kūrinio sąveika apibūdinama taip: „niekas negali atsidurti už literatūros lauko“[17]. Loreta Jakonytė apie P. Bourdieu lauko sąvoką teigia: „Jo tvirtinimu, lauko sąvoka literatūros studijose primena, kad kūriniai sukurti konkrečiame socialiniame pasaulyje su savomis institucijomis bei specifiniais dėsniais“[18].

Tiek D. Maingueneau, tiek P. Bourdieu nesutinka su autoriaus kaip kūrėjo „iš savęs paties“ suvokimu. L. Jakonytė teigia, jog P. Bourdieu filosofijoje: „rašytojas yra iš dalies savarankiškas, tačiau kartu veikia (nebūtinai sąmoningai) pagal tam tikras literatūros lauko vidines taisykles“[19]. Todėl ir teksto analizė, anot P. Bourdieu, neapsieina be literatūrinio lauko (paprasčiau – konteksto) analizės.

2.1. Estetinė plotmė

Vienas svarbiausių marksistinės literatūros estetikos tyrinėtojų, filosofas – Georgijus Plechanovas (1856–1918). G. Plechanovas apibrėžia meno sąvoką: „menas prasideda tada, kai žmogus vėl sukelia savyje jausmus ir *mintis*, jo paties patirtus aplinkinės tikrovės įtakoje, ir *suteikia jiems tam tikrą vaizdinę išraišką*. Savaime suprantama, kad be galo didele dauguma atvejų jis tą daro, stengdamasis tai, ką pats yra pergalvojęs ir išjautęs, perteikti *kitiems žmonėms*. Menas yra *visuomeninis* reiškinys“[20]. Meną filosofas sieja su tikrovės patyrimu. Be to, pabrėžiama, jog menas negali egzistuoti pats sau, jis yra skiriamas adresatui, kurį stengiamasi paveikti, arba įtikinti tuo, ką rašytojas „yra pergalvojęs ir išjautęs“. Toks meno apibrėžimas buvo parankus sovietmečio ideologijai. Filosofas akcentuoja meno didaktinę ir poveikio funkcijas: „Menas turi padėti vystytis žmogaus sąmonei, pagerinti visuomenės santvarką“[21]. Kadangi G. Plechanovas meną laiko visuomeniniu reiškiniu, kalbėdamas apie literatūros estetiką žvelgia: „materialistinio istorijos supratimo požiūriu“[22].

Filosofas laikosi nuomonės, jog grožio samprata negali būti paaiškinama be socialinio konteksto: „Jeigu grožio supratimas yra skirtingas atskirose tos pat rasės nacijose, tai aišku, kad ne biologijoje reikia ieškoti tokio skirtumo priežasčių“[23]. Remdamasis Čarlzo Darvino (Charles Darwin) mokslu,

[16] Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998. P. 38.
[17] Ten pat. P. 39.
[18] Loreta Jakonytė, „Pierre‘o Bourdieu literatūros sociologija“, *Literatūra*, 2005, nr. 47 (1). P. 4.
[19] Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje,* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. P. 43.
[20] Georgijus Plechanovas, *Literatūra ir estetika,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960. P. 72-73.
[21] Ten pat. P. 247.
[22] Ten pat. P. 73.
[23] Ten pat. P. 78.

G. Plechanovas teigia, jog grožio sampratą formuoja: „visuomeninės priežastys“[24]. G. Plechanovas pasitelkia turto idėjos pavyzdį Afrikos gentyse: „Tai, *kas brangu,* atrodo *gražu,* nes su tuo asocijuojasi *turto* idėja“[25]. Kiekvienoje visuomenėje grožis asocijuojasi su tai visuomenei būdingomis idėjomis, kurios gali būti tradicijų pasekmė, sutartinis dalykas. Grožio jausmą G. Plechanovas sieja[26] su ypatingu pasitenkinimu, jaučiamu tam tikrų daiktų ar reiškinių įtakoje. Kitaip sakant, pasitenkinimas jaučiamas tik tam tikroje situacijoje. Pavyzdžiui ideologizuotai parašyti kūriniai, dėl juose skleidžiamų idėjų, tikrą pasitenkinimą suteikia tik tam tikromis sąlygomis – sovietmečiu, kada vyravo tokie literatūros estetikos kanonai. Kitu laiku, kitoje aplinkoje, kurioje vyrauja kita santvarka, ideologija, toks kūrinio angažuotumas nesuteikia estetinio pasitenkinimo. Estetinis jausmas kinta su istoriniu vyksmu, todėl: „ne žmogaus prigimtis, ne tam tikros tautos charakteris, o jos istorija ir jos visuomeninė santvarka paaiškina mums jos literatūrą“[27]. G. Plechanovas kūrinio prasmės ir reikšmės radimąsi sieja su kontekstu.

Nagrinėjant sovietmečiu parašytą literatūrą ypač svarbi G. Plechanovo mintis apie kūrinio ir konteksto sąveikos svarbą: „Aš laikausi tos pažiūros, kad visuomenės sąmonę apsprendžia visuomenės *būtis*. Žmogui, kuris laikosi tokios pažiūros, yra aišku, kad bet kuri tam tikra „*ideologija*“ – vadinasi, taip pat ir *menas,* ir vadinamoji *dailioji literatūra* – reiškia *tam tikros visuomenės* arba – jei kalbame apie visuomenę, pasidalijusią į klases, – *tam tikros visuomenės klasės siekimus ir nuotaikas*. Žmogui, kuris laikosi tos pažiūros, yra aišku ir tai, kad literatūros kritikas, imdamasis vertinti tam tikrą meno kūrinį, visų pirma turi išsiaiškinti, kuri būtent visuomenės (arba klasės) *sąmonės* pusė išreiškiama tame kūrinyje“.[28] Filosofas akcentuoja, jog kritikas, nagrinėdamas literatūros kūrinį, privalo išsiaiškinti tos visuomenės, kurioje radosi kūrinys estetikos suvokimą, nes kiekvienas kūrinys, parašytas skirtinguose kontekstuose, atspindi skirtingas estetines idėjas. Tokia kūrinio ir konteksto sąveikos samprata leidžia suvokti sovietmečiu parašytos literatūros reikšmę p a r a š y m o laikotarpiu.

2.2. Sovietmečio ideologinis-kultūrinis laukas

Kadangi analizuojami apsakymai (išskyrus J. Baltušio „Aš jau ne piemenė“ 1933 m.) parašyti tuo metu, kai Lietuva priklausė Tarybų Sąjungos sudėčiai, darbe būtina aptarti tuometinę ideologinę-kultūrinę situaciją, kuri turėjo įtakos jų radimuisi.

Sovietmečiu vyravo komunistinė pasaulėžiūra. Lietuvoje buvo priverstinai „diegiama“ svetima politinė sistema: „Inkorporavus Lietuvą į Sovietų Sąjungą, į ją buvo perkeliama ir diegiama svetima

[24] Georgijus Plechanovas, *Literatūra ir estetika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960. P. 79.
[25] Ten pat. P. 81.
[26] Ten pat. P. 85.
[27] Ten pat. P. 113.
[28] Ten pat. P. 233.

politinė sistema, kurios esminis bruožas buvo komunistų partijos diktatūra ir totalitarinis rėžimas. Valdanti komunistų partija su valstybės valdžios pagalba vadovavo visuomenės procesams ir juos valdė, formavo ir keitė socialinę-politinę tikrovę pagal savo politinę doktriną, siekdama savo politinių interesų ir tikslų“[29].

Švietimo sistemos pagrindu tapo marksistinė-lenininė estetika. Marksizmo-leninizmo metodas apėmė ne tik literatūros lauką, jis buvo taikomas kaip kūrybos bei vertinimo kriterijus ir kitose meno sferose, tokiose kaip dailė, teatras, muzika, kinematografija ir kt. Kalbamasis metodas siekė interpretuoti meninę kūrybą sau palankiu požiūriu, o „netinkamus“ kūrinius eliminuoti iš kultūrinio lauko.

Kultūriniam laukui sovietmečiu buvo skiriamas didelis dėmesys, ypač nuo 1940 m., Stalino valdymo laikotarpiu. „sovietai kultūrinę veiklą tapatino su ideologine politine indoktrinacija“[30] – teigia A. Streikus. Sovietmečio kultūrinė plotmė tapo ideologinio-politinio žmonių įtikinėjimo programos sudedamoji dalis. Kitame straipsnyje mokslininkas pažymi: „Remdamasis marksizmo teze, kad kultūra yra tik socialinių-ekonominių santykių antstatas, sovietų rėžimas kultūrai irgi skyrė naujos socialinės ir politinės sistemos legitimavimo funkciją. Tuo jis grindė savo siekį visiškai kontroliuoti kultūrinį gyvenimą. Todėl įkyrus valdžios kišimasis į kultūros procesus tapo ypatingai svarbiu kultūrinio gyvenimo veiksniu“[31]. Sovietinė valdžia kultūros lauką laikė menine ideologijos išraiška, todėl kontroliavo jo valdymą.

Sovietinė valdžia, laikydamasi Vladimiro Iljičiaus Lenino skelbta propagandinio mąstymo teze, jog: „Nuostatų, ypač pasaulėžiūrinių nuostatų persiformavimas – ilgas, sudėtingas ir dažnai skausmingas procesas <...> Todėl performuoti nepriimtinas nuostatas vien tik propagandos pagalba beveik neįmanoma. Reikia sudaryti palankią socialinę aplinką, eliminuoti veiksnius, prieštaraujančius tam uždaviniui“[32], kultūrai skyrė didelį finansavimą, kuris turėjo skatinti menininkus kūryboje propaguoti komunizmo, socializmo platinamas idėjas.

A. Streikus, vienu iš svarbiausių valdžios veiksmų, kontroliuojant meninę kūrybą, laiko 1940 m. liepos 17 d. priimtą sprendimą dėl kultūros paminklų apsaugos įstatymo įsigaliojimo. Ir pastebi: „Nors šis įstatymas buvo parengtas dar nepriklausomybės laikotarpiu, naujoji valdžia visus

[29] *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. P. 96.
[30] Arūnas Streikus, „Kultūros sovietizavimo projektai ir pirmieji rezultatai“, *Literatūra ir menas*, 2010-07-02, nr. 329, (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-20]. Prieiga per internetą: <http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111017002629/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3291&kas=straipsnis&st_id=16765>.
[31] Arūnas Streikus, „Sovietų kultūros politika: cenzūra, inteligentijos politinis persekiojimas, bibliocidas“, (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-20]. Prieiga per internetą: <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/II%20Sovietine%20okupacija%20II%20etapas/LKP%20ir%20santykiai%20su%20Maskva/Inteligentijos%20persekiojimas/A.%20Streikaus%20isplestinis%20planas.pdf>.
[32] *Žmogus ir propaganda*, Metodinė priemonė propagandistams, redagavo V. Jakavičius, Vilnius: Lietuvos komunistų partijos centro komitetas, Politinio švietimo namai, 1987. P. 25-26.

nuopelnus prisiskyrė sau, tvirtindama, kad tik jai atsiradus pradėta deramai rūpintis tautos (liaudies) kultūrinio paveldo apsauga“[33]. Šis įstatymas buvo naudingas valdžiai dvejopai. Pirmiausia, tai buvo investicija į Lietuvių intelektualų „verbavimą“. Kita – taip valdžia priskyrė sau meno kūrinių atrankos funkciją. Surinkinėdami meno kūrinius iš konfiskuojamų dvarų ir religinių organizacijų, socialistinio realizmo šalininkai, galėjo sunaikinti ideologiškai nenaudingą meninį paveldą. A. Streikus pateikia pavyzdį: „Ką reiškia sovietinis rūpinimasis ideologiškai svetimu kultūriniu paveldu, geriausiai parodė Kauno kunigų seminarijos patalpose veikusio Bažnytinio meno muziejaus likimas. Po to, kai 1940 m. pabaigoje jis buvo uždarytas, dalis jo eksponatų buvo išvežta į Vilniaus dailės muziejų, kiti sunaikinti seminarijos patalpose įsikūrusių raudonarmiečių arba iš viso dingo be pėdsakų“[34]. Dar radikaliau buvo elgiamasi su literatūros kūriniais – vykdoma bibliotekos knygų atranka: „Jau 1940 m. liepos 25 d. specialiu švietimo ministro aplinkraščiu buvo pareikalauta iš bibliotekų išimti knygas, „kuriose rašoma prieš SSRS santvarką, komunizmą ar Markso, Lenino, Stalino mokslą“ “[35].

Komunistų valdžia vykdė griežtą spaudos ir literatūros kontrolę: „Laikraščių ir žurnalų leidybą reglamentavo LKP Centro komiteto 1940 m. rugsėjo 11 d. nutarimas „Dėl periodinės spaudos“, pagal kurį naujus leidinius galima leisti tik gavus LKP CK sutikimą, o visų periodinių leidinių redaktorius taip pat turėjo skirti LKP CK“[36]. Tuo pačiu nutarimu, buvo įsteigta cenzūros institucija – Glavlitas: „kuriam partija pavedė atsakingą uždavinį: cenzūruoti visus spaudinius ir išimti iš visų bibliotekų ir knygynų režimui politiškai bei ideologiškai netinkamą literatūrą“[37]. Kaip netinkamo turinio kūryba buvo naikinami: „Bernardo Brazdžionio, Charleso Dickenso, Radjardo Kiplingo, Lazdynų Pelėdos, Maironio, Elizos Orzeszkowos, Friedricho Schillerio, Henriko Sienkiewicziaus, Šatrijos Raganos, Motiejaus Valančiaus, Antano Vienuolio ir kitų rašytojų kūriniai. Draudžiamos literatūros sąraše atsidūrė nepriklausomos Lietuvos periodika, istorijos vadovėliai“[38]. Glavlitas – nebuvo vienintelė cenzūros institucija: „Prieš patekdami į šių institucijų akiratį meno kūriniai turėjo praeiti žemesnio lygio cenzūros filtrus. Iš pradžių dauguma kūrinių buvo svarstomi kūrybinėse sąjungose, sekančią pakopą sudarė leidyklų ir periodinių leidinių redakcijos, prie teatrų ir kino studijos veikusios meno tarybos, pagaliau trečiajame kontrolės žiede stovėjo atitinkamai Kultūros

[33] Arūnas Streikus, „Kultūros sovietizavimo projektai ir pirmieji rezultatai“, *Literatūra ir menas*, 2010-07-02, nr. 329, (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-20]. Prieiga per internetą: <http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111017002629/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3291&kas=straipsnis&st_id=16765>.
[34] Ten pat.
[35] Ten pat.
[36] *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. P. 129.
[37] Ten pat. P. 130.
[38] Ten pat. P. 130.

ministerija, valstybiniai spaudos ar kinematografijos komitetai“[39]. Glavlitas buvo įtakingiausia ir svarbiausia sovietinio kultūrinio gyvenimo cenzūros įstaiga.

„Sovietų režimo požiūriu, svarbiausias kūrybinės ir humanitarinės inteligentijos uždavinys buvo sovietinės ideologijos įkultūrinimas <...> Sistemoje, kur kultūra ir mokslas buvo finansuojami tik iš valstybės biudžeto, menininkų ir mokslininkų materialinė padėtis taip pat tiesiogiai priklausė ne tik nuo jų talento, bet ir nuo sugebėjimo įtikti valdžiai“[40]. Todėl nuoširdus ar tariamas skelbiamų idėjų propagavimas tapo neišvengiamu.

Stiprią įtaką literatūrinių kūrinių temoms darė katalikų bažnyčios suvaržymas: „1940 m. vasarą Bažnyčia ne tik prarado turėtą valstybės paramą, bet ir buvo beveik visiškai išstumta iš viešojo gyvenimo, neteko galimybių skleisti tikėjimo tiesas: panaikintas tikybos dėstymas mokyklose, iš kariuomenės, mokyklų ir kalėjimų atleisti kapelionai, uždrausta religinių organizacijų veikla, nacionalizuotos Bažnyčiai tiesiogiai ar tikinčiųjų pasauliečių organizacijoms priklausančios spaustuvės, uždaryti visi religinės pasaulėžiūros periodiniai leidiniai“[41]. Buvo kritikuojama religijos idealistinė esmė, „tarybinis“ žmogus siejamas su materialistine pasaulėžiūra.

Kaip atsakas į partizaninę veiklą, pradėtas dar stipresnis ir spartesnis Lietuvos sovietizavimas: „Į Lietuvą atsiųsti pareigūnai reikalavo kuo greičiau „statyti socializmą“. Viena sudedamųjų „socializmo statybos“ dalių buvo vadinamoji kultūrinė revoliucija, kurios uždavinys – slopinti tautinę bei religinę žmonių sąmonę ir įskiepyti bolševikinę ideologiją“[42]. Kadangi komunizmas ir jo „pertvarkos“ vykdomos pagal Rusijos pavyzdį, tai ir kultūrinė revoliucija skatino sekti rusų kultūrinio gyvenimo pavyzdžiu. Tokia kultūrinė revoliucija Lietuvai reiškė: „prievartinį praeities meno, literatūros atmetimą ir naujos, socialistinės kultūros kūrimą“[43]. Ypač vertingais literatūriniais pavydžiais iškelti: „Aleksandro Gerceno, Maksimo Gorkio, Vladimiro Majakovskio, Nikolajaus Nekrasovo“[44] kūriniai.

Sovietinė ideologija skyrė dvi, kultūriniame lauke egzistuojančias, priešingas kultūras – „buržuazinę“ ir komunistinę. „Buržuazinė“ siejama su idealizmu, o komunistinė – su materializmu: „Vadovaudamasi tokia schema buvo atmetama kaip nepriimtina naujai santvarkai ankstesnė, iki

[39] Arūnas Streikus, „Sovietų kultūros politika: cenzūra, inteligentijos politinis persekiojimas, bibliocidas“, (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-20]. Prieiga per internetą: <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/II%20Sovietine%20okupacija%20II%20etapas/LKP%20ir%20santykiai%20su%20Maskva/Inteligentijos%20persekiojimas/A.%20Streikaus%20isplestinis%20planas.pdf>.
[40] Ten pat.
[41] *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. P. 132.
[42] Ten pat. P. 363.
[43] Ten pat. P. 363.
[44] Ten pat. P. 364.

1940 m. sukurta kultūra“[45]. Kūryboje tapo privaloma laikytis „buržuazijos„ smerkimo, ir socializmo aukštinimo požiūrio.

Kultūros sovietizavimas ir „buržuazinės“ pasaulėžiūros slopinimas buvo vykdomas ir puolimu prieš Vakaruose sklidusią socializmo kritiką: „Ji smerkta, vadinta tarnaujančia buržuazijai, dekadentine ar net supuvusia“[46]. Komunistinei valdžiai buvo neparanki užsienio ar išeivijos rašytojų laisvesnė mintis apie socialistinę santvarką, todėl į užsienio kritiką buvo atsakoma dar didesne kritika, o jų straipsniai, knygos vadinami Tarybų Sąjungą šmeižančia propaganda: „Vakarų buržuazinė spauda pradėjo eilinę propagandos kampaniją, skelbdama, kad Tarybų Sąjungoje „slopinami“ talentai“[47]. JAV pristatoma kaip ideologinė Tarybų Sąjungos priešė: „Tačiau nors tarpvalstybiniai santykiai plėtojosi iš esmės pozityviai, drauge aštrėjo globaliniu mastu ir ideologinė kova. Imperialistinių valstybių, visų pirma JAV, propagandos aparatą apėmė neslepiamas nerimas dėl akivaizdaus Tarybų valstybės prestižo didėjimo tarptautinėje arenoje“[48].

Stalinizmo laikotarpiu literatūrai buvo iškeltas reikalavimas vaizduoti tiek daug socializmo puoselėjamų idėjų, jog XX a. penktajame dešimtmetyje ir šeštojo dešimtmečio sandūroje literatūra tapo šabloninė. Stalinizmo laikotarpio kultūrinis gyvenimas siejamas su sunkiausiu periodu per okupuotos Lietuvos istoriją: „Padėtis **pamažu** pradėjo keistis tik po 1953 m. “[49], po Josifo Stalino mirties. 1953–1964 metai, dėl sušvelnėjusio politinio režimo, vadinami „atšilimo“ laikotarpiu. Į valdžią atėjus Nikitai Chruščiovui dėmesys labiau skiriamas politiniam laukui. Buvo naikinami J. Stalino politikos padariniai. Nepaisant J. Stalino kulto likvidavimo, literatūros situacija išliko beveik nepakitusi.

N. Chruščiovą pakeitė Leonidas Brežnevas (1964 m.). Stengtasi „įpiršti“ naują – L. Brežnevo kultą: „L. Brežnevo portretai paplito po visą SSRS ir tapo miestų, visų valdžios įstaigų komunistinės atributikos neatskiriama dalis <...> Dauguma rašančių žmonių savo darbuose privalėjo cituoti įvairias L. Brežnevo „mintis“ “[50]. Tačiau toks kulto „piršimas“ nepasiteisino: „iš tikrųjų jokio L. Brežnevo kulto nebuvo – per visą gyvenimą jis taip ir nesugebėjo išsikovoti politinio autoriteto, kokį turėjo ankstesni partijos vadovai“[51].

[45] *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. P. 365.
[46] Ten pat. P. 368.
[47] A. Beliajevas, *Naujojo ir senojo pasaulio augūrai: Ką ir kaip apie mūsų šalį rašo JAV ir Anglijos sovietologai,* iš rusų kalbos vertė Alfonsas Zdanavičius, Vilnius: Vaga, 1981. P. 10.
[48] Ten pat. P. 4–5.
[49] *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007. P. 372.
[50] Ten pat. P. 490.
[51] Ten pat. P. 490.

2.3. Propaganda ir švietimas

Propaganda sovietmečiu buvo pagrindinis ideologijos sklaidos ir tautos švietimo būdas. 1987 m. V. Jakavičius pateikia tokį propagandos apibrėžimą: „Propaganda (lot. Propagare – skleisti) yra idėjų, mokslų, pažiūrų, politinių teorijų skleidimas ir aiškinimas<...>Propaganda siekia, kad žmogus suprastų skleidžiamas idėjas, priimtų jas, pagal jas vertintų tikrovę ir atitinkamai elgtųsi veikloje. Socialinės politinės propagandos kryptys nusakytos TSKP Programoje: "... skiepyti darbo žmonėms aukštą idėjiškumą ir ištikimybe komunizmui, tarybinį patriotizmą, proletarinį socialistinį internacionalizmą, sąmoningą pažiūrą į darbą ir visuomeninį turtą, vis geriau supažindinti juos su dvasinės kultūros lobiais..." (4) "[52]. V. Jakavičiaus pateiktas sovietinis propagandos apibrėžimas remiasi idėja, jog propaganda yra idėjų skleidimas ir aiškinimas. Skelbiamas siekis, kad žmogus suprastų, priimtų ir naudotųsi platinamomis idėjomis. Apibrėžime stengiamasi išlaikyti neutralią termino konotaciją. Gintautas Mažeikis 2010 m. propagandą apibrėžia taip: „Propaganda (lot. *propago* – skleidžiu, platinu) yra viešas, instituciškai reglamentuotas, tinklinis, pasikartojantis masių ar socialinių grupių įtikinėjimas. Jis yra susijęs su specialiu mąstymo formų konstravimu, ideologinių suvokimo ir vaizduotės schemų indoktrinacija, emocijų ir jausmų stimuliavimu ir valdymu"[53]. G. Mažeikio apibrėžime pastebima neigiama šios sąvokos konotacija. Propaganda siejama ne su idėjų skleidimu ir aiškinimu, o įtikinėjimu ir žmogaus emocijų stimuliavimu ir valdymu. Įtikinėjimas labiau siejamas su prievartine, negu savanoriška veikla. Sovietinis propagandos apibrėžimas tiesiogiai nenurodo valdžios institucijos, kaip ideologijos formavimo mechanizmo. G. Mažeikio apibrėžime aiškiai nusakomas propagandos priklausomumas nuo valdžios institucijų. Nors sovietiniame propagandos apibrėžime siekiama švelniau pateikti žmogaus mokymo, įtikinėjimo funkciją, tačiau iš esmės, to ir buvo siekiama. Kita vertus, propagandos sąvoka iš esmės nėra neigiama. Tai idėjų skleidimo ir įtikinimo būdas. Kalbant apie sovietinę propagandą iš šių dienų perspektyvos, šis terminas įgyja neigiamą atspalvį, dėl pačių skleidžiamų idėjų ir aršios valdžios manipuliavimo politikos. Tačiau propaganda yra natūrali bet kurios politinės, kultūrinės visuomenės dalis. Kiekviena besikeičianti valdžia siekia daryti įtaką bendruomenei propagandos būdu.

Propagandos ir *agitacijos* terminų klausimas yra neišspręstas – vieni juos vartoja kaip sinonimus, kiti skiria. Agitacija siejama su informacijos skleidimu, o įtakos darymas yra tik antra

[52] *Žmogus ir propaganda*, Metodinė priemonė propagandistams, redagavo V. Jakavičius, Vilnius: Lietuvos komunistų partijos centro komitetas, Politinio švietimo namai, 1987. P. 20-21.
[53] Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010. P. 19.

jos reikšmė[54]. Propaganda siejama su įtakos darymu, nors kita vertus, įtaka daroma skleidžiant idėjas. Vytenis Rimkus propagandos ir agitacijos sąvokas vartoja sinonimiškai: „Plačiąja prasme, bet kurį meno kūrinį (kryptį, mokyklą) galima pavadinti agitaciniu, propagandiniu, kadangi kiekvienu iš jų teigiama arba atmetama kuri nors idėja, jis pats savaime yra už ką ar prieš ką. Net taip vadinamas „beidėjinis“ ar/ir juo pasiskelbęs menas kaip tik ir agituoja už tą „beidėjiškumą“[55]. Mokslininkas laikosi nuomonės, jog kiekviena agitacija yra šališka, dėl to – propagandinė. G. Mažeikis propagandą ir agitaciją laiko ne visai tapačiais, tačiau artimai susijusiais dalykais. Kalbėdamas apie Eduardo Mieželaičio sovietinę veiklą mokslininkas pastebi: „Jis pats dirbo profesionaliu propagandistu, kūrė įvairiausias agitacijos formas, analizavo sovietines įtikinėjimo metodikas“[56]. Agitacija labiau siejama su praktine veikla, o propaganda su visuma – teorija. Darbe propagandos ir agitacijos klausimas lieka atviras, o vartojant sąvoką *propaganda*, remiantis V. Rimkaus argumentuote, jai priskiriama ne tik įtaigos, bet ir idėjų skleidimo funkcija.

Propagandos teorijai ir mokslui sovietmečiu skiriamas ypatingas dėmesys, anot Vytenio Spitrio (1985 m.): „Politinė agitacija yra veiksminga darbo žmonių įtikinimo, jų socialinio aktyvumo priemonė“[57]. Darbo žmonės laikyti itin svarbiu partijos palaikymo vienetu. Buvo siekiama įgyti žmonių prielankumą, taip įgaunant dar daugiau galios politiniame, kultūriniame laukuose. Šio idėjų sklaidos būdo suformavimas sovietmečiu sietinas su Vladimiro Iljičiaus Lenino asmenybe. V. Spitrys pažymi, jog: „V. Leninas agitaciniame propagandiniame darbe svarbiausiu dalyku laikė paskaitų, pranešimų, pokalbių idėjinę, politinę kryptį“[58]. V. Jakavičius taip pat pažymi politinio turinio reikalavimą: „propagandos turinys turi atitikti partijos politiką: partiškumas yra svarbiausias mūsų propagandos principas“[59].

V. Leninas, apibrėždamas propagandą, analizuoja įvairius jos aspektus: veiklos sritį: “ „Eiti į visas gyventojų klases“ mes turime ir kaip teoretikai, ir kaip propagandistai, ir kaip agitatoriai, ir kaip organizatoriai“[60]; pobūdį: „Kasdieninė propaganda ir agitacija turi būti tikrai komunistinio pobūdžio“[61]. Taip pat iškeliami agitatoriaus, propagandisto tikslai, uždaviniai: „Kiekvienas agitatorius ir propagandistas yra mums reikalingas, jis atlieka savo uždavinį, kai dirba griežtai partine dvasia, bet neapsiriboja vien tik partija, o atmena, kad jo uždavinys – vadovauti šimtams

[54] *Žodynas.lt,* (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-23]. Prieiga per internetą: <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/a/agitacija>.
[55] Vytenis Rimkus, „Agitacinis menas: raiškos ribos, kūrybos erdvės“, *Kūrybos erdvės*, nr. 1, 2004. P. 14.
[56] Gintautas Mažeikis, „Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografijų pėdsakais“, *Literatūra*, 2008, nr. 50 (1). P. 38.
[57] *V. Leninas: Apie propagandos ir žodžio meną,* XIII ataskaitinės-rinkiminės konferencijos delegatui ne spaudai, paruošė Vytenis Spitrys, Kaunas: LTSR „Žinijos“ draugijos Kauno miesto organizacija, 1985. P. 3.
[58] Ten pat. P. 3.
[59] *Žmogus ir propaganda*, Metodinė priemonė propagandistams, redagavo V. Jakavičius, Vilnius: Lietuvos komunistų partijos centro komitetas, Politinio švietimo namai, 1987. P. 39.
[60] Vladimiras Iljičius Leninas, *Pilnas raštų rinkinys*, 1978, t. 6. P.79.
[61] Vladimiras Iljičius Leninas, *Raštai*, 1955, t. 31. P. 176.

tūkstančių dėstytojų personalo, sudominti juos, įveikti senus buržuazinius prietarus, įtraukti juos į tą darbą, kurį mes dirbame, įskiepyti jiems mūsų darbo milžiniškumo supratimą“[62]. V. Lenino reikalavimai propagandistui ir agitatoriui – aktyviai skleisti komunistines partijos idėjas.

V. Lenino nuomone, propagandistas yra giliai tikintis komunistinėmis idėjomis. Tačiau G. Mažeikis ne visiškai sutinka su tokia propagandisto traktuote ir iškelia propagandisto-imitatoriaus idėją: „sovietinė propaganda pirmiausia yra ideologinis instrumentas, o propagandistas turėjo būti arba giliai tikintis ideologijos vertybėmis žmogus arba puikiai tai imituojantis ir mokantis žaisti pagal vidines partinių grupuočių ir oficialių kampanijų taisykles. Taigi, praktikoje įtikinėjimo imitavimas – ideologinė mimezė“[63]. G. Mažeikis kelia prielaidą, jog propagandistas galėjo būti ir imituotojas, strategas, ne tik ideologijos sekėjas. Nors ir skiriasi sovietinė ir šiandieninė propagandisto traktuotė, tačiau pati propagandos esmė išlieka nepakitusi, G. Mažeikio teigimu: „propaganda neturi gėrio ir blogio tikslo, o siekia formuoti subjektą, bendruomenę, visuomenę, tikslingai paveikti jų raidą“[64]. Pasitelkus propagandą, siekiama ne tik įtikinėti, bet stengiamasi formuoti mąstymą.

Formuoti mąstymą sovietmečiu imtasi įvairiose kultūros ir švietimo srityse – mokyklose, bibliotekų veikloje, įvairiuose suvažiavimuose. Darbe plačiau aptariamas mokyklų propagandinis švietimas, nes: „Ir šiuolaikinė, poeliuliška, ir sovietinė propaganda įtikinėjimo tikslais naudojosi pačiais įvairiausiais masinės komunikacijos instrumentais: ne tik žiniasklaidos, kino, plakatų ir pan., apie ką dažniausiai kalbama, bet taip pat edukacinėmis technologijomis, istorijos ir literatūros priemonėmis, kas paprastai nutylima“[65].

Mokyklinio švietimo tikslas: „rengti tobulai išsilavinusius ir gerai išsivysčiusius aktyvius komunistinės visuomenės kūrėjus, ugdyti juos remiantis marksizmo-leninizmo idėjomis, pagarbos tarybinių įstatymų ir socialistinės teisėtvarkos, komunistinės pažiūros į darbą dvasia“[66]. Pamokoms keliami reikalavimai, kad jos: „būtų aukšto idėjinio ir teorinio lygio“[67]. Auklėjant mokinius, remiamasi ideologija: „V. Lenino gyvenimo ir veiklos pavyzdžiu, tarybinės liaudies revoliucinėmis, kovų ir darbo tradicijomis; per pamokas ir užklasines valandėles plačiai naudojamasi TSKP XXVI

[62] Vladimiras Iljičius Leninas, *Raštai*, 1955, t. 31. P. 336-337.
[63] Gintautas Mažeikis, „Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimezės iki mitografijos, Vėlyvojo Stalinizmo laikotarpio literatūra“, *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 48. P. 234.
[64] Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010. P. 20.
[65] Gintautas Mažeikis, „Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimezės iki mitografijos, Vėlyvojo Stalinizmo laikotarpio literatūra“, *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 48. P. 235-236.
[66] „Mokykla – svarbiausia paauglio lavinimo institucija“, *Paauglys*, sudarė I. Grebenikovas, B. Vulfovas, Kaunas: Šviesa, 1984. P. 125.
[67] Ten pat. P. 125.

suvažiavimo medžiaga, mūsų partijos ir valstybės veikėjų darbas“[68]. Mokiniams formuojama ideologinė savivoka: „Tarybinė mokykla ugdo vaikų ir jaunimo sąmoningumą, ištikimybę vyresniųjų kartų tradicijoms, ryžtą ginti tėvynę ir stropiai dirbi formuoja idėjinį įsitikinimą, kurio apraiška – mokinių gebėjimas atsispirti priešiškai buržuazinės ideologijos įtakai, aktyviai šalinti bet kokius nukrypimus nuo komunistinės moralės“[69]. Ideologinis požiūris į vertybes laikomas tinkama moraline vertybe.

Mokyklų švietimo programa buvo ypač griežtai reglamentuojama, kasmet išleidžiami nauji, pataisyti vadovėlių leidimai. Mokomojoje knygoje apie paauglių švietimą pažymima: „Partija ir vyriausybė be paliovos rūpinaisi, kad bendrojo lavinimo vidurinė mokykla neatsiliktų nuo šių dienų visuomenės reikalavimų, kad ji vis tobulėtų ir plėtotųsi. Nuolat nuodugniai nagrinėjamas lavinimo turinys, žiūrima, ar jis atitinka dabartinį kultūros, mokslo it technikos lygį“[70]. Sovietmečio vadovėlius galima laikyti propagandiniais, nes, remiantis G. Mažeikiu: „Kai menininkas sąmoningai siekia auklėti žmones, formuoti socialinę tikrovę ir kai jo kūrinys platinamas sistemingai, kai įvairiausiomis priemonėmis užtikrinamas jo skaitymas ir supratimas, kai pasinaudoja įtikinėjimo technologijomis ir organizaciniu informacijos platinimu, – tokius meninius, literatūrinius kūrinius galima laikyti propagandiniais“[71]. Mokslininkas turi galvoje grožinę literatūrą, tačiau tas pats taikytina ir vadovėliams. Vadovėliai sąmoningai siekia auklėti mokinius, formuoti socialinės tikrovės sampratą, jie redaguojami ir platinami sistemingai. Lietuvių literatūros vadovėliuose pateikiama informacija aiškiai idėjiškai ir politiškai angažuota.

Literatūros vadovėliuose pateikiamos socrealistinės net šimtmečiais anksčiau parašytų kūrinių analizės. V. Kudirka, K. Donelaičio kūriniai analizuojami šališkai. Ideologiškai interpretuojami ir ypatingai sureikšminami darbo vaizdavimo motyvai, kurie aiškinami kaip komunistinių idėjų užuomazgos.

Juose literatūros kūriniai interpretuojami išryškinant svarbiausias komunistines, socialistines idėjas. Mokyklų švietimas buvo paranki ideologinio identiteto formavimo terpė. V. Jakavičius pagrindiniu propagandos tikslu laiko nuostatų formavimą ir skaido į konkretesnius uždavinius[72]:

a) formuoti nuostatas, kurių žmonės neturi;

b) gilinti turimas, priimtinas;

c) duoti akstiną persiformuoti nepriimtinoms nuostatoms.

---

[68] „Mokykla – svarbiausia paauglio lavinimo institucija“, *Paauglys*, sudarė I. Grebenikovas, B. Vulfovas, Kaunas: Šviesa, 1984. P. 125.

[69] Ten pat. P. 125

[70] Ten pat. P. 125.

[71] Gintautas Mažeikis, „Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimezės iki mitografijos, Vėlyvojo Stalinizmo laikotarpio literatūra“, *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 48. P. 238.

[72] *Žmogus ir propaganda*, Metodinė priemonė propagandistams, redagavo V. Jakavičius, Vilnius: Lietuvos komunistų partijos centro komitetas, Politinio švietimo namai, 1987. P. 25.

Nuostatų performavimas yra sudėtingesnis dalykas, negu naujų suformavimas. Žmonėms, kurie dar neturi suformuotos politinės, ideologinės savimonės lengviau įteigti svetimas idėjas. Mokyklinio amžiaus vaikai ir yra tokia amžiaus grupė, kuri lengvai paklūsta įtaigai. Stengiamasi suformuoti „teisingas“ nuostatas: „Ypač stengiamasi išugdyti poreikį plėsti politinį akiratį, išmokti tinkamai vertinti politinius įvykius. Tačiau svarbu ne tik tai, kad mokinys susiformuotų teisingas idėjines-politines pažiūras, ir įsitikinimus, svarbu, kad jis trokštų elgtis, vadovaudamasis tomis pažiūromis ir įsitikinimais“[73]. Nuostatų suformavimas- nėra vienintelis tikslas, svarbu ir tai, kad mokinys jas aktyviai taikytų gyvenime.

Ideologinis nuostatų formavimas nebuvo vien teorinis: „Mokiniai intensyviai įtraukiami į darbinius susivienijimus, mokinių gamybines brigadas, mokyklų girininkijas, darbo ir poilsio stovyklas; plačiai pasitelkia mokinius nesunkiam darbui per vasaros darbui per vasaros atostogas liaudies ūkis“[74]. Bei: „Daugelis mokyklų aktyviai rengia mokinius kariniams bei sporto žaidimams „Žaibas“ ir „Ereliukas“, ugdantiems organizuotumą, drausmingumą, ištvermę“[75]. Mokiniai ugdomi aktyviai dalyvauti visuomeniniame, kultūriniame gyvenime. Kariniai žaidimai – ankstyvoji kareivių ugdymo stadija.

Moksleivių ugdymas, remiantis komunizmo, socializmo ideologija, pradedamas jau nuo žemiausių klasių. Net vadovėliuose (elementoriuose)[76] skirtuose patiems mažiausiems, spausdinami trumpi tekstai apie Tarybų Lietuvos herbą, Spaliukų chorą, Lenino skulptūrą, darbininkus (audėją, siuvėją). Kadangi kalbama apie vadovėlį (elementorių), išleistą 1979 m., jame gausu miesto technologijos motyvų – fabrikas, autobusas, garvežys. Paveikslėliuose nupiešti – statybininkai, kalvis, melžėja ir pienovežis, kepėja ir kitų specialybių atstovai. Minėtinas ir ideologinis šūkis su Lenino paveikslu: „Pasitinkam didį Spalį/mes po keturis greta!“[77].

Pabaigoje galima trumpai apibendrinti sovietinės švietimo sistemos tikslus: mokiniams buvo diegiama neapykanta religinei ir buržuazinei pasaulėžiūrai, formuojama komunistinė savimonė. Taip pat skatinama aktyviai dalyvauti kultūriniame gyvenime, ideologiškai ir fiziškai ugdomas tėvynės gynėjo kultas.

[73] „Mokykla – svarbiausia paauglio lavinimo institucija“, *Paauglys*, sudarė I. Grebenikovas, B. Vulfovas, Kaunas: Šviesa, 1984. P. 126.
[74] Ten pat. P. 127.
[75] Ten pat. P. 128.
[76] Marija Gylienė, Laima Jakubauskienė, *Vyturėlis: elementorius*, 4-asis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1979.
[77] Ten pat. P. 85.

III. ANTANO VIENUOLIO IR JUOZO BALTUŠIO OFICIALIOJI SOVIETINĖ IDENTIFIKACIJA IR ASMENINĖ SAVIMONĖ

Rašytojo oficialioji sovietinė identifikacija ir asmeninė savimonė nėra tapatūs dalykai. Remiantis G. Mažeikio įžvalgomis dėl ideologinės mimezės, galima daryti prielaidą, jog rašytojas, kaip ir propagandistas, gali ir imituoti tikėjimą komunistine ideologija. Oficialioji sovietinė A. Vienuolio ir J. Baltušio ideologijos traktuotė yra subjektyvi – partija ir jai atstovaujantys literatūros kritikai juos vertina kaip ideologinius rašytojus. Apie asmeninę rašytojų ideologinę savivoką galima spręsti iš jų tuometinės socialinės, kultūrinės, politinės veiklos faktų, nes nė vienas atvirai nereiškė priešiškumo skleidžiamai ideologijai, tačiau jų socialinė-kultūrinė-politinė veikla buvo skirtingo aktyvumo.

G. Mažeikis teigia: „Norint įtikti partijos vadovams reikėjo ne tik nuolatos, sistemingai demonstruoti tikėjimą ideologija, tai daryti atvirai, viešai, energingai, kūrybingai, bet ir gerai išmanyti partinių kampanijas ir vidinių grupuočių kovas, atitikti rašytus ir nerašytinius stilistikos reikalavimus“[78]. Atskleidžiama sudėtinga saviraiškos, kūrybinės laisvės situacija – rašytojo egzistavimas buvo stipriai reglamentuotas.

Rašytojas privalėjo būti socialus visuomenės narys. L. Jakonytė pastebi, jog: „Bourdieu pagrindiniu rašytojų socialumo parametru laikė santykius su visuomene<...>, o XX a. pabaigos Lietuvos literatūros laukas stipriai aktualizuoja kitą teorinio modelio kintamąjį – valstybę.<...>papildomos intrigos suteikia sovietmečio praktika, kai valstybinis galios laukas buvo ypač kibiai apgaubęs literatūrinį. Primetęs rašytojui politinio veikėjo vaidmenį“[79]. Reikalaujama *aktyvaus* visuomeniškumo, kuris sovietinėje aplinkoje artimai siejasi su paklusnumo sąvoka. Paklusnus rašytojas pristatomas pavyzdžiu kitiems, o jo kūryba iškeliama į labiausiai skaitomų knygų sąrašus.

Knygos „Socialistinis realizmas“ pratarmėje pastebima, kad: „Jeigu rašytojas ar kuris kitas menininkas nesilaikytų socialistinio realizmo linijos, švelniausiu atveju jis rizikuotų iškristi iš sovietijos viešojo gyvenimo ir netekti darbo (pavyzdžiui, Pasternakas). O kitokiu atveju tokiam kūrybinės laisvės šalininkui gresia net kalėjimo bausmė.<...> Bet tai yra tokia tiesa, kurios mums įrodinėti nebereikia.“[80]. (Kalbama apie Andriaus Siniavskio ir Juliaus Danielio – teismą, įvykusį Maskvoje 1966 m. 02 mėn., kai rašytojai buvo nubausti ištrėmimu į sunkiųjų darbų stovyklą, vienas septyneriems, kitas – penkeriems metams).

[78] Gintautas Mažeikis, „Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimezės iki mitografijos, Vėlyvojo Stalinizmo laikotarpio literatūra“, *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 48. P. 235.
[79] Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. P. 67-68.
[80] *Socialistinis realizmas*, redagavo Domas Velička, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1968. P. VIII.

J. Baltušis – vienas iš tų, aktyviai dalyvavusių sovietmečio viešajame gyvenime, rašytojų. Kazio Ambraso pavadintas[81] judriu, nenusėdinčiu vietoje rašytoju, J. Baltušis visą gyvenimą sukosi literatūrinėje erdvėje: spaustuvėse, laikraščiuose, rašytojų sąjungoje. Antanas Venclova[82] ir K. Ambrasas[83] rašytoją pristato kaip aktyvų propagandistą ir agitatorių. Autoriaus pasisekimą lėmė ne tik kūryba, tačiau ir jo paties biografijos faktai: „Atėjo naujas rašytojas. Ėmė žmonės tą knygą skaityti, tyrinėti. Ėmė domėtis to rašytojo biografija. Nuostabu: darbininkas!“[84]. J. Baltušio kildinimas iš darbininkų klasės sudarė pilnesnį tikro socialistinio realizmo menininko-darbininko paveikslą. Jo vieši pasisakymai literatūrinėse diskusijose išreiškė rašytojo prielankumą socialistinio realizmo metodo atžvilgiu. J. Baltušis atitiko visus svarbiausius socialistinio realizmo rašytojo reikalavimus: kūryba atspindėjo socialistinio realizmo idėjas, pats buvo aktyvus visuomenės veikėjas, dalyvaudavo beveik visuose rašytojų sąjungos susirinkimuose ir nors ne visuose pasisakydavo, tačiau daugumoje pažymima, jog jis pritaria tam, kas pasakyta ar nutarta.

Rašytojo vieši pasisakymai pasižymi sovietiniu patosu, remiamasi Lenino kultu. Savo kalboje „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“ rašytojas išreiškia susirūpinimą literatūros kritikų neveiklumu: „Delsimas šiame darbe labai skaudžiai atsiliepia ypač mūsų moksleivijai, priaugančiai kartai. Yra atsitikimų, kada buržuazinę ideologiją puoselėjantieji mokytojai ir pedagogai kaip tik pasinaudoja reakciniais mūsų literatūrinio palikimo elementais, kad mulkintų priaugančiąją kartą. Nebuvimas kritinio išaiškinimo veda ir prie to, kad senesnieji literatūros kūriniai iškraipomi, neteisingai nušviečiami“ [85]. J. Baltušis išreiškia priešiškumą „buržuazinei“ pasaulėžiūrai, rūpinasi mokyklų programų sudarymu ir redagavimu, remiantis komunistinėmis idėjomis. Kalbama apie iškraipytus klasikinės literatūros kūrinius, tačiau tai reikėtų suvokti ne kaip „iškraipymą“, o aiškinimą ne pagal socialistines, komunistines gaires: „O kas visų svarbiausia – trūksta apsiginklavimo marksizmo-leninizmo mokslu ir mokėjimo pažiūrėti į literatūros klausimus iš šito taško<...>Nežinojimas pagrindinių marksizmo-leninizmo dėsnių veda į miglotus spėliojimus, paviršutiniškumą, lėkštumą, o labai dažnai – į grubias klaidas“[86]. Kūrinio analizės, nesiremiančios marksizmo-leninizmo idėjomis, tapatinamas su klaidinimu.

J. Baltušis agituoja socialistinio realizmo populiarinimą literatūroje: „Jo propagavimo, jo išpopuliarinimo reikalas pas mus dar, galima sakyti, nepradėtas. O tuo pačiu mūsų tarpe yra dar visa eilė rašytojų, kurie iki šiol negali suprasti, kas yra tas socialistinis realizmas, kokia jo esmė,

[81] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 20.
[82] Antanas Venclova, Laikas ir rašytojai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. P. 41.
[83] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 33.
[84] Ten pat. P. 29.
[85] Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940–1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980. P. 182.
[86] Ten pat. P. 183.

prasmė, kaip jį įsisavinti. Ir nežinojimas šito esmingiausio literatūros darbo principo, be kurio negali būti sukurtas tikras tarybinis veikalas, veda tam tikra dalimi į tai, kad kai kurie rašytojai iš viso susilaiko nuo kūrybos, o kai kurie neįstengia teisingai pažvelgti į vaizduojamąjį dalyką, teisingai nukreipti savo kūrybinio darbo“[87]. Rašytojas piktinasi, kad socialistinio realizmo platinimas dar nėra suaktyvėjęs ir, kad yra šio metodo nepropaguojančių, nesuprantančių rašytojų.

Už atvirą ir intensyvų komunistinio, socialistinio rėžimo palaikymą: „...tą šviesų, tą naują, tą kilnų, visa, ką neša tarybinė santvarka, jos pranašumą prieš kitas santvarkas“[88], kalbamajam rašytojui paskirtas ir „perspektyvaus“ rašytojo paskatinimas: „Baltušis laimėjo, kartu su laimėjusia liaudimi. Tarybinė respublika pakviečia Baltušį dirbti. Jis paskiriamas „Jaunojo ūkininko“, ėjusio kaip „Ūkininko patarėjo“, vėliau „Valstiečių laikraščio“ priedas, atsakinguoju redaktoriumi. Pasitraukęs iš šių pareigų, J. Baltušis pereina dirbti Kaune į radiofoną literatūros ir dramos atsakinguoju redaktoriumi. Įtraukiamas į Lietuvos TSR rašytojų sąjungos organizacinį komitetą, jau kaip rašytojas pripažįstamas.<...>iškviečiamas į Maskvą. Paskiriamas dirbti sąjunginio radijo lietuviškųjų laidų atsakingojo redaktoriaus pavaduotoju (1942.02–43.05), vėliau atsakinguoju redaktoriumi (1943.05–44.07). 1943 m. įstoja į Komunistų partiją. Dirba didžiulį propagandinį ir agitacinį darbą“[89]. Grįžus į Lietuvą (~1944 m.), J. Baltušis eina Rašytojų sąjungos atsakingo sekretoriaus pareigas. K. Ambrasas pažymi, kad J. Baltušis tuomet buvo atsakingas už darbą: „su jaunaisiais rašytojais<...>Ėjo nauji ir jauni rašytojai, jų auklėjimas bei ugdymas reikalavo dėmesio“[90]. Rašytojas tampa „diegimo“ politikos dalimi, jam patikėtas svarbus darbas – „tinkamai“ ugdyti jaunąją rašytojų kartą. Tai rodo rašytojo autoriteto pripažinimą Partijos akivaizdoje.

Tokie rašytojo karjeros faktai leidžia daryti prielaidą, jog J. Baltušis ne tik tikėjo Partijos politika, tačiau tapo aktyviu jos šalininku: „priešaky kova už tarybinę, už partinę naująją mūsų literatūrą. Ši kova turi būti laimėta artimiausiu laiku. Ir ji bus laimėta“. J. Baltušis ir pats prisipažįsta esąs idėjinis rašytojas: „Kūrinio nebus. O jeigu ir bus, tai toks, kad atneš man vien honorarą, nieko daugiau. O šito aš negalėjau sau leisti egoistiniais sumetimais. Juk kiekvieną rytą esu priverstas skustis barzdą ir žiūrėti į veidrodį. Na, o kas rytas matyti veidrodyje rašytoją, kuriantį vien dėl pinigų – tai jau per daug net ir mano nervams“[91]. Rašytojas teigia, jog ne finansinė parama skatina propaguoti socialistinį realizmą, tačiau paties vidinė savivoka ir sąžinė. Autorius išreiškia norą sąžiningai tikėti ir savo kūryboje skleisti propaguojamos ideologijos tiesas. L. Jakonytė pastebi, jog

[87] Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940–1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980. P. 183.
[88] Ten pat. P. 186.
[89] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 31-32.
[90] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 33.
[91] Juozas Baltušis, „Gyvenimas – rašybos šaltinis“ (1963), Juozas Baltušis, *Pasakymai ir atsakymai: Apybraižos, recenzijos, interviu*, Vilnius: Vaga, 1985. P. 111.

net Atgimimo laikotarpiu J. Baltušis nesugebėjo prisitaikyti prie pasikeitusios politinės situacijos: „LKP/TSKP suvažiavime ir per Maskvos televiziją garsiai paskelbė savo „lietuvio-rašytojo-komunisto“ identitetą“[92]. Šis pranešimas, kuriame smerkiamas Atgimimas ir aukštinama rusų valdžia, susilaukė aršios kitų rašytojų priešpriešos ir ironijos. Tai parodo, kaip giliai įsikerojęs „tarybinio“ rašytojo kultas paties kalbamojo rašytojo savimonėje.

Kai kurie literatai stengėsi kritikuoti socialistinį realizmą. Tačiau tai, dėl suprantamų priežasčių, buvo galima daryti tik išeivijoje (JAV, Čikaga...). Išeivijoje išleistų studijų autoriai, kritikuojantys socialistinio realizmo metodą, Tarybų Sąjungoje buvo aršiai kritikuojami, vadinami priešais ir eretikais, kurie siekia suklaidinti liaudį. Tačiau Tarybinė valdžia neturėjo galimybių imtis jokių kitų sankcijų, išskyrus smerkiančius publicistinius straipsnius.

Būta ir rašytojų, kaip A. Vienuolis, kurie įvairiais būdais stengėsi likti pasyvūs tuometinėje situacijoje – nekliūti socialistinio realizmo kritikui ir neišduoti savo kūrybinės laisvės, bei savo vertybių, kurios dažnai buvo kitokios nei sovietinės valdžios keliami idealai. A. Vienuolis, kitaip nei J. Baltušis, nebuvo aktyvus socialistinio realizmo propaguotojas. Nors rašytojas buvo karo korespondentu, ėjo redaktoriaus pareigas, tačiau ši veikla neturėjo didelės vertės socializmo, komunizmo propagandai. Daugiausiai jis dirbo vaistininku ir muziejininku. Socrealizmo kritika A. Vienuolį laikė „tarybiniu“, pavyzdingu rašytoju, nors jis pats savo kūrybos neapibrėžė jokiais ideologiniais rėmais, o socialistinio realizmo metodą siūlė plėsti ir tobulinti.

A. Vienuolis savo kalboje Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume (1957 m. vasario 1d.) apie socialistinį realizmą literatūroje pirmiausia atkreipia dėmesį į tai, jog egzistuoja trys realizmo rūšys: realizmas, kritinis realizmas ir socialistinis realizmas. Jis pastebi, jog dėl šių metodų kyla literatūriniai konfliktai: „Šiandien gi mūsų tarpe ginčijamasi, kurie kūriniai parašyti socialistinio realizmo, kurie kritinio, o kurie tik realizmo metodu“[93]. Autorius pažymi, jog metodai nėra aiškiai apibrėžti, tad kūrinio priskyrimas vienam ar kitam metodui priklauso nuo kritiko: „Aš, kaip senas žmogus, nebesusigaudau, kuriuo metodu parašyti mano kūriniai. Vieni jų parašyti tada, kai ir kalbos nebuvo apie socialistinį realizmą, o kiti jau tarybiniais laikais. Turbūt kritikai pasakys, kad pastarieji parašyti socialistinio realizmo metodu“[94]. A. Vienuolis leidžia suprasti, jog tuometinėje situacijoje ne autorius nusako, kokiu metodu remiasi meninėje kūryboje, tačiau kritikas. Atskleidžiama rašytojo bejėgiškumo problema. Kritikas turi galią interpretuoti kūrinį pasitelkdamas savo ideologinę nuostatą.

---

[92] Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje,* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005. P. 70.

[93] „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992. P. 282.

[94] Ten pat. P. 282.

Rašytojas prisipažįsta, jog savo kūryboje nesiremia jokiu moksliniu metodu: „O aš prisipažinsiu, nei seniau, nei dabar apie jokius metodus rašydamas negalvojau, o kūriau taip, kaip paukštis gieda“[95]. Leidžiama suprasti, jog autorius niekada kryptingai nesiekė tapti socialistinio realizmo rašytoju. Tačiau buvo interpretuojamas kaip toks.

A. Vienuolis kritikuoja siaurą tuometinių kritikų požiūrį į metodo sampratą: „Metodas, kiekvienas metodas yra geras, jei jis išplaukia iš skaisčios kūrėjo širdies“[96]. Rašytojas laikosi nuomonės, jog kūrybos metodo pasirinkimas neturi lemiamos reikšmės kūrinio vertei. Jis kritikuoja socialistinio realizmo šalininkų nuomonę, jog tik šis metodas yra tinkamas ir geras, vertingai literatūrai: „Juk toki meniškojo žodžio meistrai, kaip L. Tolstojus, Turgenevas, Čechovas ir kiti tikrai nebuvo ir girdėję apie socialistinio realizmo metodą, o sukūrė tokius literatūros šedevrus, kokių nesukuria dabartinio socialistinio realizmo adoratoriai...“[97]. Atkreipiamas dėmesys į tai, kad ir „tobulo“ literatūrinio metodo atstovai ne visada sukuria vertingus kūrinius.

A. Vienuolis demaskuoja socialistinio realizmo metodo neapibrėžtumą: „XX TSRS Komunistų partijos suvažiavimas mums, rašytojams, atskleidė to meto ribas, kurios kaip vandenynas, neturi nei galo, nei kraštų“[98]. Rašytojui tarsi suteikiama laisvė, nors ji stipriai reglamentuojama: „kad nūdieninė mūsų kūryba nebūtų tuščia, nebūtų kūrybos dėl kūrybos, nebūtų beidėjinė ar apolitinė, kad ji nenukryptų nuo gyvenimo tikrovės, o išplauktų iš to, ką rašytojas mato, jaučia, ir kad jis kurdamas vengtų melo, dirbtinumo ir nepasiduotų efektui“[99]. Autorius atskleidžia kūrybinės laisvės paradoksą. Pastebima, jog tikrovės vaizdavimas nėra būdingas tik socialistiniam realizmui – tai būdinga visai literatūrai apskritai.

Rašytojas iškelia tikrovės suvokimo problemą tuometinėje literatūroje ir kritikoje. Socialistinio realizmo šalininkų propaguojamą tikrovės vaizdavimą lygina su fotografavimu ar kopijavimu. Jo nuomone, ši sąvoka suvokiama per siaurai, teigiama, jog tikrovės suvokimas yra individualus: „Vienas rašytojas gali paimti iš gyvenimo vieną tikrovę, kitas – kitą“[100]. Rašytojas įžvelgia didelę kalbamosios literatūros ydą: socialistinio realizmo tikrovės samprata veda prie literatūrinių personažų tipiškumo. Autorius laikosi priešingos nuomonės šiuo klausimu – personažų tipiškumas nėra vertingos literatūros bruožas. A. Vienuolis iškelia įvairovės, individualybės svarbą: „Svarbu pažinti ir paimti gyvenimą visame jo įvairume – matyti įvairius žmones, o ne atskirų profesijų žmonių štampus. Kaip žmonės nepanašūs vienas į kitą, taip turi būti nepanašūs ir literatūriniai

[95] „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992. P. 282.
[96] Ten pat. P. 282.
[97] Ten pat. P. 282
[98] Ten pat. P. 282
[99] Ten pat. P. 282
[100] Ten pat.. P. 282 – 283.

personažai“[101]. Išreiškiama nuostata, jog literatūrinių personažų individualumas atskleidžia autoriaus individualybę, o tipiškumas atvirkščiai – panaikina autoriaus savitumą: „Ir taip panašūs štampuoti personažai ir keliauja iš vieno kūrinio į kitą. Kitąsyk net neatskirsi, kuriam veikalui jie [personažai – aut. pastaba] priklauso, kas juos sukūrė...“[102]. Kitaip tariant, socialistinio realizmo kūriniai nereprezentuoja autoriaus, jo stiliaus bruožų, išskirtinumo.

Kitas, svarbus dalykas kūryboje, A. Vienuolio manymu, yra lyriškumas. Jis teigia, jog socialistinio realizmo „štampai“ veda prie skurdžios, estetine prasme, kūrybos. Tipiški veikėjai, tipiška jų elgsena veda prie tipiškų skurdžių istorijų: „Kitąsyk net juokinga, kai dabartinėje mūsų kūryboje vaizduojami vis tie patys suštampuoti personažai – traktorininkas su melžėja, brigadininkas su kiaulių šėrėja, o jei kalbasi įsimylėję, tai kalbasi jie tik apie darbadienius, gyvulių prieauglį, produktingumą!“[103]. Rašytojas prieštarauja tokiam nenatūraliam meilės vaizdavimui ir pasigenda lyriško, romantiško meilės jausmo aprašymo. Rašytojas įžvelgia socialistinio realizmo šalininkų prieštaravimą savo pačių deklaruojamam tikrovės vaizdavimui ir kelia retorinį klausimą: „Argi tarybiniai žmonės iš tikrųjų taip mylisi?“[104]. Erotiškumo eliminavimo klausimą sovietinėje angažuotoje literatūroje pabrėžia ir G. Mažeikis: „Dominuojančio sovietinio literatūrinio diskurso herojai privalėjo kurti, plėtoti, palaikyti ir stiprinti santvarką užtikrinančius socialinius santykius, o seksualinis ar kitoks pasimėgavimas buvo priklausomybės ar atitolinimo nuo normos požymis<...>didieji propagandos subjektai užtikrino, kad jokios pornografinės vizijos, kukučiai ar tuščios aistros neblaškytų politizuoto sovietinio žmogaus mąstymo“[105].

Rašytojas taip pat nevengia kritikuoti socialistinio realizmo „diegimo“ būdų. Jis laikosi nuostatos, kad geriausiu kritiku savo kūrybai turi būti pats rašytojas. A. Vienuolis atvirai ironiškai šaiposi iš komunizmo, socializmo ideologijos agitatorių: „Visokios auklės gali išmokyti sudėti eilėraštį, rašinėti vidutinius apsakymus, bet negali išauklėti rašytojo ar poeto, jei jis pats iš prigimties neturi kūrybinės kibirkštėlės“[106]. Tikrai vertinga literatūra, autoriaus nuomone, randasi iš rašytojo talento, kuris negali būti dirbtinai išugdomas.

A. Vienuolio nuomone, rašytojas turi mokytis pats, tačiau ne iš primestų taisyklių, o iš kitų – praeities ir dabarties – rašytojų. O socialistinis realizmas siekė susipriešinti su ankstesne,

[101] „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992. P. 283.
[102] Ten pat. P. 283.
[103] Ten pat. P. 283.
[104] Ten pat. P. 283.
[105] Gintautas Mažeikis, „Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografijų pėdsakais“, *Literatūra*, 2008, nr. 50 (1). P. 33.
[106] „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992. P. 283.

vadinamąja „buržuazine“ literatūra, iškeldamas savo „pažangias“ idėjas. A. Vienuolis laikosi priešingos pozicijos, jis skatina nepriešinti literatūros sukurtos „buržuazijos“ valdymo laikotarpiu su šiuolaikine (turima galvoje socialistinio realizmo literatūra): „O mano supratimu, reikalas labai paprastas, istoriją reikia priimti tokią, kokia ji buvo ir yra, nes kiekviena tauta susideda ne tik iš gyvųjų, bet ir iš mirusiųjų. Be to, ji, tauta, ir savo praeities niekuomet nepamiršta“[107]. Rašytojas laikosi nuomonės, kad iš „buržuazinės“ literatūros taip pat galima daug išmokti, nes tai yra žmogaus, rašytojo esybės dalis.

Detaliai išanalizavus A. Vienuolio kalbą Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume, galima daryti prielaidą, jog rašytojas nebuvo socialistinio realizmo šalininkas. Jis kritikavo socialistinio realizmo šalininkų, kritikų siaurą metodo ir tikroviškumo sąvokos suvokimą. Iškėlė socialistinio realizmo metodu parašytų kūrinių meniškumo, individualumo problemas. Atkreipė dėmesį socialistinio realizmo „mokyklos“ absurdiškumą. Iš to, kas pasakyta, ryškėja autoriaus nuostata literatūros vertės klausimu – A. Vienuolis išreiškia nuomonę, jog svarbiausios vertybės yra rašytojo individualybė ir kūrinio originalumas.

Nors abu nagrinėjamieji rašytojai socialistinio realizmo kritikos buvo vadinami ir analizuojami kaip socialistinio realizmo šalininkai, išanalizavus jų visuomeniško gyvenimo faktus, išryškėja skirtingos J. Baltušio ir A. Vienuolio savimonės pozicijos. J. Baltušis propagavo Partijos idėjas, pakluso jos mokyklai, o A. Vienuolis ne tik stengėsi būti nuošalyje, bet ir subtiliai kritikuoti šį metodą, bei Partijos ideologiją. J. Baltušis už ideologijos propagavimą buvo remiamas ir morališkai ir finansiškai, nors jo kūryba taip pat susilaukdavo kritinių pastabų. O A. Vienuolį, nepaisant jo „buržuazinės“ kilmės ir nevisai „teisingo“ sovietinės tikrovės vaizdavimo, buvo stengiamasi „perauklėti“.

[107] „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992. P. 284.

IV. IDEOLOGIZUOTA ANTANO VIENUOLIO IR JUOZO BALTUŠIO PROZOS INTERPRETACIJA

Sovietmečio kritikos veikla, kaip ir rašytojo kūryba, buvo reglamentuojama. Kritikai keliami tokie uždaviniai: „Būdama sudėtinė bendrojo literatūros proceso dalis, ji kartu turi tapti pilietine bei estetine meninių ieškojimų savimone, užtikrinti glaudesnę sąveiką tarp rašytojų ir skaitytojų, literatūros ir tikrovės<...>Nuosekliau ir kūrybiškiau taikyti marksistinę metodologiją, tobulinti meninės idėjinės analizės instrumentarijų ir poveikio skaitytojui formas, pagaliau siekti, kad patys kritikai būtų visapusiškesni – daugiau domėtųsi estetika, sociologiniais bei filosofiniais klausimais“[108]. Kritikos uždaviniai keliami pagal tuos pačius parametrus, kaip ir grožinės literatūros rašytojų – svarbus literatūros ir tikrovės santykis, marksistinės metodologijos ir ideologijos taikymas. Pastebima ir literatūros kritikos poveikio skaitytojui funkcija – kritika turi formuoti skaitytojo požiūrį į literatūrą. Vitas Areška papildo kritikos uždavinių sąrašą: „ne tik aiškinti ir komentuoti tai, kas sukurta, bet ir vertinti, išskirti būdingus meno faktus iš atsitiktinių ir laikinų, ne viską pripažinti ir pateisinti, kas egzistuoja literatūrinėje kūryboje, o nustatyti, kiek vienas ar kitas kūrinys adekvatus mūsų dienoms, mūsų visuomenės siekiams, kiek jis atitinka estetinius visuomenės poreikius“[109]. Taip pat pažymima viena svarbiausių kritikos funkcijų – klasifikuoti kūrinius į „tinkamus“ ir „netinkamus“. Kritikui suteikiama galia formuoti kultūrinio-literatūrinio lauko turinį, t.y. spręsti, kokia grožinė literatūra egzistuos tame lauke. Kritika formuoja „gražaus“, „tinkamo“ meno apibrėžimą – atskiria, kas vertinga ir kas ne, tačiau negalima remtis vien empirika – kritikos vertinimas privalo būti paremtas marksistine ideologija. Todėl kūrinių analizėse stengtasi pabrėžti tuos kūrybos bruožus, kurie buvo būdingi socialistiniam realizmui. Didžiausias dėmesys kūrinio analizėje skiriamas semantikai.

Siekiant atsakyti į klausimą – kokie reikalavimai estetiškam kūriniui buvo keliami sovietmečiu – remiamasi ideologizuotomis A. Vienuolio ir J. Baltušio kūrybos interpretacijomis.

Turinio lygmuo

1. **Kova prieš „buržuazinę“ santvarką** – viena pagrindinių socializmo propaguojamų idėjų. Sovietinė ideologija nepripažįsta praeities ir visą dėmesį skiria pageidaujamos ateities vizijai. Kūryboje svarbu niekinti buvusias santvarkas ir pasaulėžiūrą, kad būtų stipriau išaukštinama dabartinė (socialistinė) ideologija. Abiejų rašytojų kūryba apibūdinama kaip labai intensyviai besipriešinanti išnaudotojiškai „buržuazinei“ pasaulėžiūrai. A. Vienuolis pristatomas kaip „įžymus

[108] *Šiuolaikinės kritikos problemos*, redaktoriai Vitas Areška, Vytautas Kubilius, Jonas Lankutis, Juozas Stepšys, Lietuvos TSR MA lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvos TSR rašytojų sąjungos literatūros kritikos komisija, Vilnius: Vaga, 1975. P. 5.
[109] Ten pat. P. 10-11.

lietuvių prozininkas, apsakymo ir romano kūrėjas, aštrus buržuazinės visuomenės kritikas“[110]. J. Baltušio romanas „Parduotos vasaros“ laikomas teisingu istorijos vaizdavimo pavyzdžiu: „pasakojime atsiskleidžia pilnas, istoriškai teisingas socialinių santykių vaizdas“[111]. Istoriškai teisingu socialinių santykių vaizdu vadinama „buožių“ ir išnaudojamųjų priešprieša.

2. **Revoliucinė tema**. Kūrinys privalo kelti revoliucines pasipriešinimo „neteisybei“ idėjas. Teigiama, jog A. Vienuolio kūriniuose „daugiausiai ryšio su revoliucijos meto tikrove turi A. Vienuolio apybraiža „Kalėjime“ <...> Apybraižoje atsispindi ir darbo žmonių revoliucinės nuotaikos, neapykanta carizmui, įvairių tautybių darbo žmonių solidarumas, kovojant prieš bendrą priešą <...> Nors rašytojas šioje apybraižoje dar nėra sąmoningas revoliucionierius, bet jis pasirodo suprantąs, kad liaudies kova dėl laisvės yra teisinga“[112]. Pastebima, jog pats rašytojas nėra sąmoningas revoliucionierius, tačiau daroma prielaida, jog rašytojas kelia revoliucines kovos dėl laisvės idėjas.

Revoliucijos tematika, sovietinės kritikos požiūriu, pastebima ir „Puodžiūnkiemyje“: „Labai svarbi „Puodžiūnkiemio“ tema – revoliucinė Lietuvos darbo žmonių kova prieš buržuaziją ir fašistinį režimą“[113]. Ši interpretacija pagrindžiama samdinių sukilimo prieš Puožiūnus paveikslu: „Puodžiūnų samdiniai sustreikuoja – atsisako vakaroti blogai apšildomoje, smalkių pilnoje troboje, dirbti nederėtus melioracijos darbus. Ši kova dar labai siaura – samdiniai nesikiša į politiką, jie tik siekia išsikovoti geresnes darbo sąlygas“[114]. Sovietinės kritikos požiūriu, bet koks pasipriešinimas siejamas su revoliucinėmis idėjomis, nesvarbu už ką ir kaip kovojama. Geresnių darbo sąlygų reikalavimas galėtų būti labiau sietinas su teisybės, humaniškesnių sąlygų troškimu. Rašytojas labiau išryškina bendražmogiškas problemas, ne politines. Sovietinė kritika tai suvokdama, šią rašytojo intenciją sumenkina. Pateikiama įtikinamesnė darbo žmonių sukilimo interpretacija: „Jau kitokią autorius vaizduoja miesto darbininkų kovą <...> darbininkai kartu stoja prieš visą kapitalistinio išnaudojimo sistemą, prieš fašistinę valdžią. Kova čia gerai organizuota, jos vadovybė tvirtose komunistų rankose. Todėl darbininkai pajėgia sudrebinti pačius buržuazijos egzistavimo pagrindus <...> Šiuose revoliuciniuose įvykiuose jaučiama vadovaujanti Komunistų partijos ranka“[115]. Išreiškiama idėja, jog tik susibūrę į grupes, valdomas komunistų, žmonės gali sukelti revoliuciją. Agituojama kovoti ne pavieniui ir ne už kasdienius nereikšmingus tikslus, tačiau burtis į

[110] „Antanas Vienuolis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, sudarė Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Kaunas: Šviesa, 1977. P. 282.
[111] Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972. P. 15.
[112] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969. P. 287-288.
[113] Ten pat. P. 304.
[114] Ten pat. P. 305.
[115] Ten pat. P. 305.

komunistines sąjungas, kurios atneš pergales ir ne tik pagerins kasdienes darbo sąlygas, tačiau apskritai sunaikins „buržuaziją“.

Minėtieji ideologizuotų interpretacijų pavyzdžiai apie revoliucijos idėjas A. Vienuolio kūryboje yra tik prielaidos, išvestos iš kūrinio interpretacijos subjektyvumo. Pripažįstama, kad sąmoningai A. Vienuolis nesiekė vaizduoti revoliucijos, tačiau jam tai pavyko atsitiktinai.

Apie revoliucijos temą J. Baltušio, kitaip nei A. Vienuolio, kūryboje kalbama užtikrintai: „Buržuazijos valdymo metais parašytiems apsakymams (rinkinys „Savaitė prasideda gerai“) būdinga aštri socialinė tematika <...> Tragiška daugumos šių istorijų pabaiga kelia revoliucinę mintį, kad buržuazinėje santvarkoje nėra ir nebus vietos darbo žmogaus laimei ir tiesai <...> J. Baltušis tiki darbo klasės jėga, jos rytojumi, tiesos pergale“[116]. Sovietinė kritika J. Baltušį laiko revoliucionieriumi. Jo kūriniuose, priešingai nei A. Vienuolio, nepastebimas sentimentalumas ar užuojauta nuskriaustiems veikėjams. Apsakymo „Aš jau ne piemenė“ pagrindinės veikėjos mirtis interpretuojama taip: „Tiktai galiu pasakyti, kad autorius visai ne sentimentalus, savo esme mergaitės svajonė apie laimę yra tokia tragiška, paveikslas nupieštas su tokiu įtūžiu, kad apsakymas žadina ne gailią užuojautą, o troškimą atkeršyti už sutryptą vaiko likimą“[117]. Toks požiūris į veikėjos mirtį siejamas su teisingu, revoliuciniu, socialistiniu požiūriu.

Bandoma ir A. Vienuolio „Paskenduolės“ pagrindinės veikėjos mirtį traktuoti ne kaip pasidavimą, o kaip maištą, tačiau ši interpretacija nėra įtikinama: „Tačiau, autoriaus nuomone, kad ir koks žmogus bebūtų pasyvus, jis negali žūti, visai nepajutęs neteisybės ir nepakėlęs, bent savo viduje, prieš ją balso. Taip ir Veronika paskutinę valandą suvokia savo teisumą ir miršta, protestuodama prieš nežmonišką gyvenimo tvarką. Išdidžiai, drąsiai ir ryžtingai žengia ji į ežerą, visa savo tragiška būtybe mesdama iššūkį tai tvarkai“[118].

3. **Tikroviškumas ir „artumas liaudžiai“.** Kūrinio tikroviškumas sovietinės kritikos suvokiamas kaip įtikinamumas. J. Baltušio „Margio senatvė“ ir „Šeškai“ pristatomi kaip ypač tikroviški: „Jie parašyti taip gyvai, kad netgi pati rūsčiausia tikrovė darosi patraukli, mažojo herojaus išgyvenimai, rodos, tampa tavo asmeniniais“[119]. Autoriaus kilmė iš darbininkų luomo, kaip J. Baltušio, laikoma vienu iš įtikinančio tikrovės kokybės rodiklių: „Todėl dėsninga ir suprantama, kad būtent J. Baltušis savo kūryboje yra išreiškęs tiek daug rūsčios pagiežos nuverstoms išnaudotojų klasėms <...> retas kas kitas sugeba taip įnirtingai, su tikru proletarišku pykčiu ir

[116] „Juozas Baltušis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI kl*, sudarė Lionginas Šepkus, Kaunas: Šviesa, 1965. P. 274.
[117] Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972. P. 34.
[118] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969. P. 295.
[119] Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972. P. 59.

sarkazmu kelti aikštėn ir iš peties pliekti tas negeroves, kurios dar šmėkšto mūsų kasdienybėje, trukdo socializmo principų įgyvendinimui, yra nesuderinamos su liaudiška gyvenimo išmintimi ir teisingumu“[120]. J. Baltušio kilmės faktai tarsi patvirtina, jog tai, kas vaizduojama jo kūriniuose yra tikra teisybė, asmeniškai patirta ir išgyventa: „Tarybiniais metais Baltušiui rūpėjo, kad geriausi jo ankstesnio laikotarpio apsakymai skambėtų dabar, tarybinio gyvenimo sąlygomis, kalbėtų žmonėms tiesą, tiesą darbo žmogaus akimis pamatytą, niekieno nedangstomą“. [121] Laikomasi nuomonės, jog J. Baltušio kilmė tarsi savaime „įskiepija“ rašytojo panieką išnaudotojams, „buožėms“. Gimimas darbininkų socialinėje klasėje suprantamas kaip artumas liaudžiai, kas suvokiama kaip tikroviško kūrinio požymis. „Artumą liaudžiai“ J. Baltušis įgyja ne tik kilmės istorija, tačiau ir savo kultūrine-socialine veikla: „Lietuvoje sunku rasti tokią žemės pėdą, kur po keliolika ar bent keletą kartų nebūtų buvęs Baltušis! Tai ir tinka liaudies rašytojui“[122]. Rašytojo artimas bendravimas su skaitytoju, kelionės po Lietuvą, kūriniams, sovietinės kritikos požiūriu, suteikia „tinkamos“ ir „tikroviškos“ medžiagos: „Toks ryšys su liaudimi ir teikia jam, kaip menininkui, galimybę gerai suvokti dvasines visuomenės reikmes ir savo kūriniuose – liečiančiuose praeitį ar dabartį, socialines problemas ar širdies gyvenimą – laikytis pozicijos, „atitinkančios mūsų amžininkų galvoseną, interesus, lūkesčius“ “[123].

A. Vienuolio ryšys su liaudimi taip pat laikomas artimu, tačiau pažymima, jog pats rašytojas to reikšmės tarsi nesuvokė. Kalboje per rašytojo laidotuves pabrėžiama: „Artimas ryšys su savąja liaudimi, gilus, nors ilgą laiką gal net nesąmoningas supratimas, kad literatūros uždavinys liaudį kelti, auklėti, vesti į šviesesnę dieną, A. Vienuolio kūrybai <...> neleido nukrypti nuo savo sveikosios prigimties“[124]. Galima pastebėti prieštaravimą šiame teiginyje. A. Vienuolio kūryba traktuojama kaip auklėjamoji, kelianti liaudies savimonę, tačiau pažymima, jog autorius pats to nesuvokė. Sovietinė kritika rašytojo savivoką traktuoja palankiai sau.

4. **Teigiamas herojaus**. Kūrinyje privaloma vaizduoti teigiamą, aktyviai kovojantį herojų, kurio pavyzdžiu norėtų sekti skaitytojas. Privaloma, jog herojus įkūnytų socialistines idėjas – būtų veiklus, psichologiškai stiprus, tikėtų „pažangia socializmo ateitimi“ ir t.t. Tokiu herojumi vadinamas J. Baltušio „Parduotų vasarų“ veikėjas Poviliokas: „O jaunasis Dirda – kalvis Poviliokas, kuris, būdamas vienintelės tokios profesijos atstovas kaime, daugeliu atveju jau tapęs kitu žmogum, laisvu nuo dvasinės vergijos buožės ūky! Koks puikus jis, kokie humaniški jo santykiai su mažaisiais knygos herojais, koks taurus jo sielvartas, mirus despotui tėvui, kuris gadino

[120] Jonas Lankutis, *Rašytojų siluetai*, Vilnius: Vaga, 1984. P. 275.
[121] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 77.
[122] Ten pat. P. 65.
[123] Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972. P. 51.
[124] Antanas Venclova, *Laikas ir rašytojai,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. P. 409.

jam gyvenimą, ir koks dar ribotas jo supratimas apie asmeninę laimę ir jos siekimą!“[125]. Įkvepiančiu pavyzdžiu pristatomas ir Juza („Sakmė apie Juzą“): „Romano herojus, paklusdamas natūraliam prigimties balsui, pakyla dideliems dvasios žygdarbiams ir patiria vienatvės bei užsisklendimo kartėlį, patenka į dramatiškus tiesos ir teisingumo išbandymus[126].

5. **Religijos kritika**. Kaip minėta anksčiau, idealistinė religijos esmė buvo kritikuojama, nes „tarybinis“ žmogus siejamas su materialistine pasaulėžiūra. A. Vienuolio kūrybiniame palikime išskiriama net atskira, klerikaline tematika, parašytų kūrinių grupė: „Antiklerikaliniai A. Vienuolio apsakymai tuo ir reikšmingi, kad juose rašytojas gina žmogaus teises, smerkia žmogiškumui priešiškus religinius prietarus ir kunigų luomo varžtus. Šiuose apsakymuose A. Vienuolis pasirodo esąs rašytojas humanistas“[127]. „Paskenduolėje“ Veronika taip pat interpretuojama kaip religinių fanatikų auka.

6. **Klasių kova**. **Inteligentijos ir „buožių“ kritika**. Svarbiausia kūrinyje atskleisti išnaudojamųjų samdinių, neteisingą, dažnai tragišką likimą ir motyvuoti jį socialine nelygybe. Visos darbininkų klasės veikėjo nelaimės siejamos su klasinės nelygybės tema. „Buožija“, kaip valdininkų klasės atstovai, vaizduojami išnaudotojais, kaltais dėl samdinio tragiško likimo. Kūrinyje būtina vaizduoti samdinio ir samdytojo priešpriešą. J. Baltušio kūryba apibrėžiama taip: „Jo kūrybai būdinga aštri visuomeninė socialinė tematika, lengvas, raiškus, gyvas pasakojimas“[128]. Klasių kovos vaizdavimo pavyzdžiu laikomas J. Baltušio romanas „Parduotos vasaros“, kuriame smerkiami valdininkų klasės atstovai: „Romano buožių paveiksluose autorius su reta mūsų literatūroje demaskavimo jėga atskleidžia šios išnaudotojų klasės godumą, žiaurumą, bet kokio žmoniškumo netekimą“[129] ir aukštinami darbininkų klasės atstovai: „Tamsiam, gyvuliškam buožių paveikslui romane priešpastatyti šviesūs, žmogiški liaudies atstovų – samdinių paveikslai. Jei pirmųjų pusėje – pinigai, turtas, valdžia, tai antrųjų – moralinė jėga, teisybė“[130]. Taip pat A. Vienuolio „Puodžiūnkiemis“: A. Vienuolio kūryboje. „Puodžiūnkiemis“ rodo naują idėjinę pakopą rašytojo kūryboje, kuri pasidarė įmanoma dėl to, kad autorius žymiai giliau įsisavino marksistinę pasaulėžiūrą, kad jisai į buržuazinės Lietuvos gyvenimo tikrovę pažiūrėjo klasių kovos požiūriu, kad jis tą tikrovę pasistengė pavaizduoti atvirai. A. Vienuolis, savo metu daugelį veikalų parašęs kritinio realizmo metodu, atskleidęs daug buržuazinio gyvenimo žaizdų, bet nesugebėjęs

[125] Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972.P. 12.
[126] Jonas Lankutis, *Rašytojų siluetai*, Vilnius: Vaga, 1984. P. 278.
[127] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969. P. 290.
[128] „Juozas Baltušis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI kl*, sudarė Lionginas Šepkus, Kaunas: Šviesa, 1965. P. 272.
[129] Ten pat. P. 278.
[130] Ten pat. P. 279.

surasti vienintelės teisingos išeities – buržuazinės santvarkos nuvertimo, šiandien pasirodo jau žymiai įvaldęs socialistinio realizmo metodą“[131].

Inteligentijos kritika argumentuojama nutolimu nuo liaudies. Inteligentijos kritikos pavyzdžiais laikomi A. Vienuolio apsakymai „Užžėlusiu taku“ ir „Paskutinė vietelė“: „A. Vienuolis griovė tuo metu liaudyje dar tebesilaikantį kunigų autoritetą savo „Paskutine vietele“ ir „Užžėlusiu taku“, jis rodė tragišką nuo liaudies atitrūkusių ir savo jėgas veltui sugaišinusių inteligentų likimą“[132]. Apie A. Vienuolio apsakymo „Grįžo“ pagrindinį veikėją teigiama: „Janulis – nutolusio nuo liaudies, tuščiai praleidusio gyvenimą inteligento tipas <...> Tačiau, išklydęs iš tėviškės ir gavęs pelningą darbą, Janulis užmiršta tuos idealus <...> Tik pasenęs ir nepagydomai susirgęs, Janulis ima gailėtis, bet tuo nei savo gyvenimo, nei padarytos skriaudos tėvams ir liaudžiai nebeatitaiso“[133]. Ši tema pastebima ir romane „Prieš dieną“: „A. Vienuolis su kritinio realisto įkarščiu demaskuoja lietuviškosios valdininkijos gyvenimą, jos savivalę, moralinį išsigimimą“ [134].

Poetika. Kūrinio poetikai sovietmečio kritika skyrė mažiau dėmesio, nei turiniui. Pirmiausia dėl to, jog svarbiausia tuometinė literatūros funkcija – skleisti komunistines, socialistines idėjas. Kūrinio poetines ypatybes labiausiai lėmė tematika: liaudiškumas ir tikroviškumas lemia kalbos liaudiškumą, barbarizmus, tarmybes ir pan. Klasių kova, samdinio ir „buožijos“ luomų priešinimas – dramatizmą ir komizmą, kūrinių realizmo reikalavimas – gamtos, kasdienybės, namų aprašymo detalumą. Svarbi socialistinio realizmo literatūros meniškumo priemonė – patosas ir hiperbolė.

1. **Kalbos liaudiškumas**. Sovietmečio kūrinių kalba turėjo būti kuo liaudiškesnė. J. Baltušis apie liaudišką literatūros kalbą teigia: „Mūsų novelistikoje įsiveisė keistas polinkis rašyti įmantria, dirbtinai spalvinga, tiesiog ekvilibristine kalba, kurią tenka šifruoti po žodį ir net po raidę, kol pajėgi suprasti, ką autorius norėjo pasakyti“[135]. Sovietinė kritika abiejų, nagrinėjamųjų rašytojų, literatūrinę kalbą vadina liaudiška. A. Vienuolio kūrinių kalba pristatoma taip: „A. Vienuolis visada mėgo pasakoti paprastai, aiškiai, epiškai ramiai, bet drauge ir vaizdingai, raiškiai <...> Jis neįmantrus, nežėri poetinėmis priemonėmis, bet stebina neišsemiama žodžių atsarga ir taikliu jų parinkimu <...> Romane [„Puodžiūnkiemyje“ – aut. pastaba] gausu liaudiškos frazeologijos:

[131] Antanas Venclova, *Laikas ir rašytojai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. P. 406-407.
[132] Ten pat. P. 398.
[133] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969. P. 289.
[134] Ten pat. P. 298.
[135] Juozas Baltušis, „Žanro specifika ir kiti klausimai“ (1967), Juozas Baltušis, *Pasakymai ir atsakymai: Apybraižos, recenzijos, interviu*, Vilnius: Vaga, 1985. P. 129.

patarlių, priežodžių“[136]. J. Baltušio „Parduotų vasarų“ kalba: „labai turtinga, liaudiška, lanksti perduoti bet kokiems minties niuansams“[137].

2. **Dramatizmas** siejamas su „nuskriaustojo“ veikėjo vaizdavimu, jo tragiško likimo vaizdavimu. A. Vienuolio „Paskenduolės“ dramatizmas aiškinamas taip: „Tai protestuojantis, užjaučiantis, apeliuojąs į visuomenės žmogiškuosius jausmus, pagaliau kritikuojantis socialinę santvarką dramatizmas“[138]. J. Baltušio „Gieda gaideliai“: tai dramatizmas, ne tik demaskuojąs, bet ir šaukiąs į kovą, teigiąs revoliucinės kovos idealą, iškeliąs liaudies, kaip istorijos kūrėjos, vaidmenį“[139].

3. **Komizmas: ironija, satyra**. Ironija ir satyra pasitelkiama vaizduojant valdininkų klasės atstovus, jų atitolimą nuo liaudies, netikėjimą „pažangia socialistine ateitimi“. Kaip satyrinis romanas apibūdinamas A. Vienuolio „Puodžiūnkiemis“: „Ja [satyra – aut. pastaba] daugiausia demaskuojamas išnaudotojų dviveidiškumas, kuris ne tik biaurus[140], bet ir juokingas <...> Rašytojas, tarsi jausdamas savo pranašumą kaip laimėjusios klasės atstovas, tik įžvalgiai ironizuoja“[141].

4. **Aprašymo detalumas, vaizdingumas**. Detalių gausa pastebima A. Vienuolio kūryboje „Romano [„Puodžiūnkiemyje“ – aut. pastaba] buitiškumą pabrėžia ir jo veikėjų charakteristikos būdas, pagrįstas ne veikėjo vidaus, o jo aplinkos ir veiksmų parodymu. Jei Veronikos charakterį mums piešė pati jos minčių ir jausmų tėkmė, tai Puodžiūnas <...> darosi aiškus iš jo gestų, mimikos, elgesio, kalbos, kitų žmonių ir autoriaus komentarų“[142]. J. Baltušio romano „Parduotos vasaros“ interpretacijoje taip pat pažymimas kalbos detalumas: „Skaitytoją čia pirmiausia žavi nepaprastas autoriaus pastabumas <...> Skaitytoją žavi ir autoriaus pasakojimo vaizdingumas, kurio dėka visi daiktai, žmonės, įvykiai iškyla reljefiškai apibrėžti, kaip gyvi <...> Žmones, jų buitį vaizdingai atskleidžia tikslios detalės, kurios, iškeldamos daikto dalį, drauge apibūdina ir visą daiktą“[143].

5. **Hiperbolė**. J. Baltušis prisipažįsta, jog romane „Parduotos vasaros“ „buožių“ šeimos paveikslas sudarytas pasitelkiant hiperbolizacijos principą. Vaizduojama tokia buožių šeima, kurioje v i s i šeimos nariai turi neigiamą konotaciją: „Niekad nemačiau tokios Dirdos šeimos, kokią

[136] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969. P. 310-311.
[137] „Juozas Baltušis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI kl*, sudarė Lionginas Šepkus, Kaunas: Šviesa, 1965. P. 283.
[138] Jonas Lankutis, *Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959. P. 40.
[139] Ten pat. P. 40.
[140] Citatų kalba netvarkyta, visame darbe citatų tekstas pateikiamas autentiškai.
[141] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969. P. 310.
[142] Ten pat. P. 310.
[143] „Juozas Baltušis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI kl*, sudarė Lionginas Šepkus, Kaunas: Šviesa, 1965. P. 281.

aprašiau <...> bet tokių žmonių buvo visur, gyveno jie įvairiuose kaimuose ir valsčiuose. Aš pasirankiojau, sutelkiau juos į krūvą, mėgindamas sukurti tokią buožinės šeimos „puokštę“, kokia man buvo reikalinga novelei“[144]. Rašytojas hiperbolizuoja „buožių“ šeimos paveikslą, norima sudaryti įspūdį, kad visi šeimos nariai yra išnaudotojai, savanaudžiai. Jis sutelkia visus personažus į vieną šeimą, kad būtų pavaizduota stipresnė ir įtikinamesnė buožių paveikslo neigiamoji pusė.

Dėl sovietinės ideologijos kritikos subjektyvumo, ką J. Baltušis vadino mokėjimu: „pažiūrėti į literatūros klausimus iš šito taško [marksizmo-leninizmo požiūriu – aut. pastaba]“[145], ir šabloninių temų ieškojimo bei išryškinimo kūrinių analizėse, dauguma A. Vienuolio ir J. Baltušio kūrinių pristatomi aukščiausiu būdvardžio laipsniu: reikšmingiausias, tikroviškiausias, geriausias, žymiausias. A. Vienuolio „Puodžiūnkiemis“ „neabejotinai visų reikšmingiausią savo idėjine ir menine reikšme knygą – romaną „Puodžiūnkiemį“[146]. „Paskenduolė“ – „geriausias A. Vienuolio apsakymas, vienas reikšmingiausių ir meistriškiausių kūrinių visoje lietuvių literatūroje“[147]. J. Baltušio „Abišalė“ – „vienas brandžiausių apsakymų Baltušio pokario metų kūryboje“[148]. „Parduotos vasaros“ I t. ir „Kas dainon nesudėta“ – „Tai knygos, pelniusios neregėtą skaitytojų ir kritikos susidomėjimą, sulaukusios neregėto skaitymo, sukėlusios neregėtą korespondavimą su rašytoju. Žodžiu v i s u o t i n į pripažinimą!“[149].

Toks kūrinių vertinimas leidžia daryti prielaidą, jog kiekviename kūrinyje, kuriame daugiau ar mažiau atsispindi sovietmečio ideologinė situacija, vadinamas labai reikšmingu literatūriniame lauke. Kritika, stengdamasi kuo labiau „suaktualinti“ kūrinį, dažnai peržengia ribas, darydama nepagrįstas prielaidas. Tai patvirtina ir J. Baltušio raginimas perinterpretuoti knygas pagal naują politinę-ideologinę-kultūrinę situaciją: „sukanka 45 metai nuo poeto A. Baranausko mirties. Paminint šią datą, jau reikia duoti poeto kūrybos vertinimų pagal tarybinę pažiūrą“[150]. Kūrinio „likimas“ tiesiogiai priklausomas nuo kritikos, kuri kiekvieną tekstą gali „pasmerkti“ arba išaukštinti. Subjektyvi ideologizuota kritika siekė net „reabilituoti“ anksčiau parašytus kūrinius pagal tuometiniame ideologiniame literatūriniame lauke vyraujančius kanonus. J. Baltušis teigia: „Mūsų kritikams reikia pasiekti to, kad nei viena senųjų mūsų rašytojų knyga, dabar išleidžiama

[144] Juozas Baltušis, „Interviu „Nemuno“ žurnalui“ (1975), Juozas Baltušis, *Pasakymai ir atsakymai: Apybraižos, recenzijos, interviu*, Vilnius: Vaga, 1985. P. 198.
[145] Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940 – 1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980. P. 183.
[146] Antanas Venclova, *Laikas ir rašytojai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958. P. 400.
[147] Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969 P. 293.
[148] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 98.
[149] Ten pat. P. 112.
[150] Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940 – 1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980. P. 185.

pakartotinai, nepasirodytų be įvadinio žodžio ir atitinkamų paaiškinimų“[151]. Už savo literatūros taikymą prie besikeičiančių istorinių sąlygų, J. Baltušis susilaukė pagyrų: „Baltušis ėmėsi šito, darbo nedaug tereikėjo, o gal visai nereikėjo. Tik atrinkti apsakymus. Bet ne, kur tau. Baltušis taisė. Atrinko, o atrinktuosius taisė. Kruopščiai, išradingai, rūpestingai“[152]. J. Baltušis traktuojamas kaip labai atsakingas ideologinis rašytojas, kuriam rūpi, jog jo kūryba atspindėtų aktualiausias laikmečio idėjas. Apie „Parduotas vasaras“ kritika teigia:

„Parašyti panašią knygą Baltušiui kilo sumanymas dar buržuazinio režimo metais. Ir 1941 metų pradžioje šis darbas iš esmės buvo baigtas. Spaudoje pasirodė ištraukos. Tačiau per karą rankraštis žuvo. Prisimindamas tos knygos pobūdį, autorius sako, kad tai buvo aštri knyga, joje buvo daugiau neapykantos buožėms, negu gyvenimo aiškinimo. Ir tai buvo natūralu. Nuo to laiko daug kas pasikeitė. Kitu, išmaningesniu žvilgsniu rašytojas pažiūrėjo į praeitį, siekdamas ne tik demaskuoti, bet ir perprasti ją, įžvelgti joje bruožus tos ateities, kuri tapo mūsų šiandiena. Ir pažiūrėjo į ją ne šiaip sau iš dabarties aukštumų, o akimis tų, kurie, praeity išnaudojami šeimininkų, šiandien patys tapo tikraisiais laisvos Tarybų Lietuvos šeimininkais“[153].

Pataisytas, „suaktualintas“ romano variantas iškeliamas pavyzdžiu: „Turėdami „Parduotas vasaras“ <...> galima didžiuotis, kad socialinės ir psichologinės analizės menas tarybinėje lietuvių literatūroje jau yra tinkamai sukultūrintas“[154].

Apibendrinant, galima pabrėžti A. Vienuolio ir J. Baltušio kūrinių ir sovietinės kritikos santykį. Sovietmečio kritika A. Vienuolio kūryboje iškelia ir sureikšmina tas temas ir kūrinio bruožus, kurie aktualūs tuometiniam ideologiniam požiūriui, nors kūrinyje, tai gali būti visai nepabrėžiama. Nepakankamas ideologijos aktualizavimas A. Vienuolio kūryboje siejamas su dar nesusiformavusia ideologine pasaulėžiūra ir tai pateisinama iš rašytojo prigimties neva išplaukiančiu komunistiniu, socialistiniu požiūriu, kuris savaime „nesąmoningai“ pasireiškia jo kūryboje. Turint galvoje ir tai, kas minėta anksčiau, jog pats rašytojas neigia bet kokio kūrybinio metodo taikymą savo kūryboje, galima daryti prielaidą, jog jo kūryba buvo tik traktuojama kaip socrealistinė, nors iš esmės tokia nesiekė būti. Kitokia, J. Baltušio kūrybos ir sovietinės kritikos sąveika. Iš asmeninių rašytojo pasisakymų išryškėja jo paties pritarimas marksizmo-leninizmo idėjoms. J. Baltušis literatūriniame lauke dalyvavo ne tik kaip rašytojas, bet, iš dalies, ir pats buvo kritikas – redagavo ne tik savo kūrinius, bet agitavo aktyvų kitų literatūros kritikų darbą, skatino iš naujo išanalizuoti senus kūrinius, taip suteikiant jiems socialistinio realizmo „atspalvius“.

[151] Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940 – 1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980. P. 185.
[152] Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986. P. 77.
[153]Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972. P. 42.
[154] Jonas Lankutis, *Rašytojų siluetai,* Vilnius: Vaga, 1984. P. 277.

V. NEIDEOLOGIZUOTA KŪRINIŲ INTERPRETACIJA

Nepaisant kūrinių angažuotumo lygio – *ar* iš tikrųjų ir *kiek* kūrinys buvo angažuotas – šiandieninis skaitytojas, remdamasis jau pasikeitusiu kultūriniu patyrimu, kūriniuose gali įžvelgti naujas, kitokias prasmes ir reikšmes, kurias atskleidžia kūrinys. Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio prozoje gali būti išryškinamos bendražmogiškosios temos, kurios aktualios visais laikais. Neangažuota kūrinio interpretacija padeda atskleisti kūrinio menines ypatybes, aktualias šiandieniniam skaitytojui – kokias, kitas temas (ne ideologinės), dominančias šiandieninį skaitytoją atskleidžia kūrinys? Kaip konstruojamas tekstas ir kas jį daro menišku šiandieniniu estetiniu suvokimu?

5.1. Antano Vienuolio apsakymai

5.1.1. „Išdukterė“ (1945)

Apsakyme pasakojama senyvo vyro – Žarckaus – šeimos tarpusavio santykiai, kurie priešinami Žarckaus ir išdukterės Nastutės santykiams. Apsakymo pradžia vaizduoja dabartinį laiką (pasakojimo laiką) – paskutines, ligotas Žarckaus dienas: „Jonas Žarckus, jau kelintas mėnuo guli mirties patale ir mirtimi vaduojas“[155]. Šis laikas pasirinktas ne be priežasties – tai gyvenimo apmąstymo laikas. Be to, paskutinių dienų situacija yra visiškai priešinga ankstesniam Žarckaus šeimos gyvenimui, todėl labiau išryškina pasikeitusius Žarckaus ir vaikų santykius.

Apsakymo kompozicija sudaryta iš dabarties ir praeities laikų lyginimo ir priešinimo: „Bet neilgai džiaugėsi senis Žarckus, sutvarkęs savo šeimą ir apsirūpinęs senatvei: netrukus mirė jo žmona, o ir jis pats pradėjo negaluoti ir sirginėti. Be to, mirus žmonai, prasidėjo nesutarimai su marčia, kivirčai su sūnumi“[156]. Dabarties laike artimas Žarckaus santykis yra tik su išduktere Nastute, tai, taip pat kaip ir kūrinio pavadinimas, nurodo, jog jos vaidmuo apsakyme labai svarbus.

Nastutės paveikslą charakterizuoja ne tik jos charakterio apibūdinimas (darbšti, tyli, gabi, ištikima, nuolanki), tačiau ir Žarckaus ir jo vaikų santykis. Nutrūkęs ryšys tarp tėvo ir vaikų pažymi Nastutės dėkingumą, ištikimybę šeimininkui, kuris nepakito per visą gyvenimą: „ir kad ne jo išdukterė Nastutė, tai nebebūtų kam ligonio prižiūrėti“[157].

Nastutės būdo savybes atskleidžia kontrastas tarp Žarckaus vaikų ir Nastutės vaikystės metų. Gyvenimo pabaigoje Žarckus suvokia, jog su meile ir rūpesčiu auginti vaikai neišpildė jo lūkesčių.

[155]Antanas Vienuolis, „Išdukterė“ (1945), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 5.
[156] Ten pat. P. 5.
[157] Ten pat. P. 5.

O Nastutė, paimta iš vaikų namų tik iš reikalo: „Paėmė ne iš pasigailėjimo ar užuojautos, o dėl reikalo“[158], lieka jam dėkinga ir ištikima.

Retrospektyviai grįžtant į ankstesnį laiką, pasakojama sudėtinga Nastutės gyvenimo istorija. Našlaitė paimama iš prieglaudos, kad dirbtų Žarckų namuose be samdiniui priklausančio atlygio. Tačiau, parsivežus mergaitę namo, natūraliai atsiranda ryšys su šeimininkais ir jo šeima. Artimas ryšys su Žarckais atsiranda darbo kontekste. Parsivežta mergaitė dar jauna ir nesugeba intensyviai dirbti: „Ne kokia dar ji buvo piemenė ir dar menkesnė namų pastumdėlė“[159]. Vėliau apsipratusi su aplinka ir su darbų sunkumu, mergaitė išdrąsėja ir geriau atlieka darbus: „žąsinas pavasarį buvo nebepiktas <...> ji šventai ėjo savo pareigas ir nežiopsojo <...> Nebijojo jau nei gandro, nei žąsino, nei svetimų žmonių. Nebaisus jai buvo jau ir vilkas“[160].

Autorius parodo, jog nepaisant savanaudiško Žarckų poelgio, šeimininkų charakteristika nėra vien neigiama. Buvo rūpinamasi Nastutės išsilavinimu: „Nastutė paimdavo elementorių ir, vedžiodama pirščiuku, dėdama raidę prie raidės, mokydavosi skaityti. Vyresniųjų Žarckučių ir pačios šeimininkės parodoma, taip per žiemą išmoko ji porą litanijų, rytmetines maldas, o į pavasarį pradėjo jau ir mišiaunas paskaityti“[161]. Šeimininkė rūpinosi Nastutės sveikata: „Šeimininkė trindavo jas [kojas – aut. pastaba] kamparu, tepdavo žąsies taukais, apvyniodavo drobiniais tunkčiais“[162]. Stengiamasi palengvinti darbo sąlygas: „Kad neatsitiktų kaip pernai, tetulė pasirūpino apie tai iš anksto ir parengė jai tunkčius. Nors tunkčiai nelabai tiko mergaitei <...> Bet užtat blauzdos buvo apsaugotos nuo aštrių rugienų, ir nuo pavasario vėjo“[163]. Rūpinamasi papildoma kokybiško darbo motyvacija: „Rudenį už bandos gynimą šeimininkas davė jau nebe litą, o penkis sidabrinius litus, o šeimininkė padovanojo perkelinę skarelę su gėlytėmis ir mėlynais ruoželiais ir pažadėjo, jei ir toliau būsianti tokia darbšti ir paklusni, tai kitais metais jai ir išeiginę suknelę įtaisyti“[164]. Šeimininkų ir Nastutės santykiai šilti, tai rodo kreipinių deminutyvinės formos – Nastute, mažyte, dukrel, vaikel. Nastutė atsako tuo pačiu – tetulyt, tėveli.

Abiejų pusių pasitenkinimas nėra grindžiamas tik darbo santykių nauda. Bendravimas perauga į artimesnį ryšį: „Nebuvo jos Žarckus ir įdukrinęs, nors visą gyvenimą ruošėsi tai padaryti“[165]. Nastutė laikoma šeimos nariu, nors nėra tikra Žarckų dukra, ir nėra oficialiai įvaikinta. Tai patvirtina ir Nastutės nelaimė – jos liga rūpestį sukelia visai šeimai: „Visi susirinko prie lūstų,

[158] Antanas Vienuolis, „Išdukterė“ (1945), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 6.
[159] Ten pat. P. 7.
[160] Ten pat. P. 8-10.
[161] Ten pat. P. 7.
[162] Ten pat. P. 8.
[163] Ten pat. P. 9.
[164] Ten pat. P. 10.
[165] Ten pat. P. 6.

kiekvienas ją kalbino, ko nors klausė, bet Nastutė negirdėjo ir tik kartojo savo „ko“ <...> O šitas jos „ko“ kiekvieną už širdies griebė“[166]. Tik tėvas vis delsia imtis priemonių – parodyti mergaitę daktarui, paskui vežti į Kauną operuoti. Bet tai gali būti motyvuojama kaimo žmogaus neišprusimu. Ne tik tėvas, bet ir kaimynė, mano, jog Nastutė savaime pasveiks. Tėvas argumentuoja tai savo patirtimi:„ – Tai niekis, – nuramino savuosius šeimininkas, – pereis. Egi ir man anais metais grįžtant iš miško įpūtė vėjas, tai visą mėnesį kairiąja ausim negirdėjau; o paskui pamažėl ir praėjo. O šiandien, dievui dėkui, kaip nebūta... Pereis ir jai. Tegu dar paguli“[167]. Kaimynė taip pat mano, jog Nastutės liga išgydoma liaudies medicinos priemonėmis: „ – Tai nieko baisaus, tai nuo vėjo, kūma, – nuramino ją kaimynė“[168]. Tačiau viską išbandžius ir neišgydžius mergaitės ligos, susiruošiama ją nuvežti pas gydytoją. Gydytojui nustačius, jog reikalinga operacija, sutrinka ir pati šeimininkė, iki tol aktyviai skubinusi Žarckų rūpintis Nastutės sveikata. Šeimininkę baugina operacija, ji ne visai suvokia, ką tai reiškia: „Žarckienė, mostelėjusi ranka į Kauno kraštą, parodė jai ausis ir pademonstravo, ką reiškia „džiru džiru šnai!“[169]. Tačiau šeimininkė nenustoja rūpintis Nastutės gerove, tikisi, jog vaistai dar išgydys Nastutę: „Pati Žarckienė kas rytas ir vakaras lašindavo jai į abi ausis lašus, užkišdavo vata ir darydavo visa taip, kaip sakė daktaras“[170]. Supratusi, jog jokios savarankiškos pastangos išgydyti mergaitę nepasiteisina, ji vis dar bando įtikinti Žarckų, kad reikia imtis kitų priemonių – vežti Nastutę, jei ne į Kauną, tai bent į Panevėžį. Tačiau Žarckui nusileidus, pačiai neužtenka valios to padaryti. Žarckus, jų apsisprendimui nebegydyti Nastutės, randa pasiteisinimą, jog tai būti Dievo valia, remdamasi maldaknygės žodžiais: „Atsibusk, žmogau, pakelk dangun akis/Ir atsiveizėk, ką tau dievas sakys...“[171]. Žarckus interpretuoja šiuos žodžius sau palankia perspektyva, pateisinti savo neveiklumą, taupumą Nastutės ligos atžvilgiu.

Apsakymas baigiamas esamojo laiko situacijos aprašymu, kuris atskleidžia nepasiteisinusias viltis apie laimingą, aprūpintą, ramią gyvenimo pabaigą. Žarckus apibendrina viso gyvenimo įvykius ir dabartinę situaciją – jo vaikai išpuiko, pasidarė godūs veidmainiai: „dabar, gulėdamas mirties patale, mato savo vaikų godumą“[172]. Tačiau Nastutė, jo akyse, liko tokia pat geraširdė, ištikima mergina: „stebisi Žarckus, nejaugi ji nesuprato jų [Žarckaus vaikų – aut. pastaba] klastingų pažadų“[173]. Jis nenori niekam Nastutės atiduoti nė vienam iš vaikų, nes suvokia, jos bejėgiškumą ir

[166] Antanas Vienuolis, „Išdukterė“ (1945), Antanas Vienuolis, Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 15.
[167] Ten pat. P. 15.
[168] Ten pat. P. 15.
[169] Ten pat. P. 20.
[170] Ten pat. P. 21.
[171] Ten pat. P. 23.
[172] Ten pat. P. 24.
[173] Ten pat. P. 24.

naivumą. Žarckus prisipažįsta, jog auginę Nastutę kaip savo dukrą, vis dėl to, tikriems savo vaikams aukojo daugiau: „Savo vaikų jie ir pagailėdavo, ir sunkesniame darbe juos pavaduodavo. Nastutės gi – niekuomet“[174]. Šeimininkas jaučiasi kaltas Nastutės atžvilgiu, nes esamuoju laiku, tik ji rūpinasi juo. Žarckus taip pat permąsto savo vertybes: „Nepagailėdavo jie [Žarckus ir Žarckienė – aut. pastaba] ir savęs <...> O ką jam davė šitas turtas? Laimę? Ne, laimės jis per visą savo gyvenimą ir akyse nematė <...> Buvo pertekęs pinigais, bet vieno skatiko gailėjosi išleisti savo malonumui; jei ką sau ir pirkosi, tai pirkosi visų pigiausią, visų prasčiausią; vaikščiojo visuomet nešvarus, sustyręs, nuvargęs <...> O vaikai ar buvo jiems dėkingi už gautas dalis ir padalintus daiktus? Nė vienas nebuvo ir patenkintas!“[175]. Šeimininkas jaučiasi neįvertintas, nesulaukęs padėkos iš vaikų, nors visą gyvenimą dirbo tik dėl jų gerovės. Jis tarsi suvokia, jog neteisingai pasielgė su Nastute, pagailėjęs pinigų jos operacijai, nes ji viena būtų tai įvertinusi. Ir jo interpretuoti žodžiai iš maldaknygės, pasirodo buvę tik oficialiu pasiteisinimu prieš save. Tik gręsiant mirčiai jis suvokia tikrąsias vertybes – savo šeimos artumą, meilę. Tačiau realybėje jis to sulaukia tik iš išdukterės, su kuria jaučiasi elgęsis nevisai teisingai. Ji viena nesitiki iš jo turtų ir palengvina paskutines jo gyvenimo dienas: „jeigu ne Nastutė, tai senam Žarckui, buvusiam šeimos galvai, nebebūtų kam ir šilto viralo dubenėlį paduoti“[176].

Suvokdamas Nastutės ištikimybę ir naivumą, Žarckus stengiasi atiduoti savo „skolą“ Nastutei: „Seniokas tylėjo, bet visas virpėjo ir, matyt, norėjo jai pasakyti kažką labai svarbaus ir paslaptingo <...> Pagaliau jis paleido jos rankas, parodė pro langą į laukus ir, kažką susakęs, sukrutinęs lūpas, pastūmėjo ją nuo savęs“[177]. Tarsi atradęs vidinę ramybę, atlyginęs Nastutei „skolą“ ir savotiškai atsiprašęs, kitą dieną jis miršta.

Apibendrinant turinio interpretaciją, galima pasakyti, jog apsakymo centre mirštančio žmogaus gyvenimo apmąstymas. Pradžioje, apie ūkio šeimininko paskutines dienas užsimenama, jog niekaip neateina jo mirties laikas. Tačiau kūrinio pabaigoje, kai Žarckus suvokia savo gyvenimo klaidas, į kurias anksčiau žvelgė pro pirštus, bei atsiprašęs Nastutės už per mažą rūpestį, jis atranda sąžinės ramybę ir miršta. Tai parodo, jog nerami sąžinė buvo priežastis, kodėl jis niekaip nemiršta. Iš to kyla prielaida, jog pagrindinė apsakymo tema – priešmirtinis susitaikymas su savimi.

Kūrinio poetika, be kontrasto principu paremtos fabulos, pasižymi veikėjų charakteristikos daugiaplaniškumu. Pavyzdžiui, Nastutės charakteris kuriamas kontrasto su Žarckaus vaikais principu, kitų veikėjų požiūrio išsakymu, jos darbštumo ir paklusnumo apibūdinimu, kitų veikėjų elgesio su Nastute aprašymu ir paties autoriaus apibūdinimu. Svarbu pastebėti, jog apsakyme nėra

[174] Antanas Vienuolis, „Išdukterė“ (1945), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 25.
[175] Ten pat. P. 25.
[176] Ten pat. P. 26.
[177] Ten pat. P. 27.

neigiamo herojaus. Pavyzdžiui, Žarckus ir Žarckienė, nors ir turi nemažai neigiamų charakterio bruožų, nėra smerkiami. Pastebimos ir teigiamos jų savybės. Žarckaus griežtumas motyvuojamas jo neišprusimu. Šeimininkės rūpestingumas parodomas jos rūpesčiu Nastute, kai ji serga. Teigiamos šeimininkų savybės tekste pakartojamos net kelis kartus (Žarckus ne kartą pasako, jog ir jam ausį yra vėjas įpūtęs, o šeimininkė, rūpindamasi mergaitės sveikata, ne kartą klausia jos savijautos, vis siūlo jai pavalgyti, be to nenuilstamai rūpinasi jos gydymu – klausia liaudiškų patarimų, veža pas daktarą). Veikėjų charakteriai kintantys – Žarckus mirties akimirką supranta, jog buvo neteisus, užsispyręs. Šeimininkė – buvusi aktyvi dėl Nastutės gydymo, nuleidžia rankas. Žarckų vaikai tampa savanaudžiais. Autorius parodo, jog žmogus nėra visą gyvenimą vienodas, gyvenimiška patirtis jį keičia.

Apsakymas taip pat pasižymi kalbos vaizdingumu, tikslumu, tiksliomis detalėmis. Pavyzdžiui, šalčiui apibūdinti vartojama daug charakteringų veiksmažodžių: *gėlė, svilino, badė, draskė*, kurie sustiprina Nastutės pojūčių aštrumą. Taip pat randama vaizdingų palyginimų – „linai buvo kaip lediniai <...> šaltas vėjas per plonutę suknelę, regėjos, pačią širdį siekė“[178]. Apsakymo kalbos vaizdingumą papildo ir tarminė kalba – „išėjo linelių imtų basa“[179], „žąsų ganytų“[180]. Vaizdingumo suteikia ir jaustukai: *džiru, šnai*.

5.1.2 „Samdinė Alena“ (1953)

Apsakymas pardedamas plačia įžanga į pagrindinį veiksmo pasakojimą. Pristatomi du Užuožerių kaimo ūkininkai Papieviai. Pabrėžiama, jog jie visiškai skirtingi žmonės, papasakojama jų šeimos situacija, charakterio savybės. Tačiau pagrindinė kūrinio tema nėra tiesiogiai susijusi su Antano ir Juozapo Papievių ir jų šeimų skirtumais. Kūrinio centre samdinės Alenos liūdnas, tragiškas likimas.

Pasakotojas kartu yra ir veikėjas, jis pasakoja savo „atsiminimus“ iš vaikystės, apie samdinę Aleną, kuri dirbo Juozapo Papievio ūkyje. Pasakotojas pasakoja ne iš vaiko, o iš jau suaugusio žmogaus perspektyvos, tačiau „atsimena“ kaip jautėsi vaikystėje ir ką mąstė apie pasakojamuosius įvykius.

Ypač daug dėmeso skiriama Alenos charakteristikos apibūdinimui. Ji – neeilinė samdinė. Alenos išskirtinumą, tik atvykus į Užuožerių kaimą tarnauti, pabrėžia jos vardas: „Užuožeriuose daug buvo mergų ir moterų Marijonų, Onų, Kamilių, Amilių, Uršulių, Barborų, Daratų, bet Alenos,

[178] Antanas Vienuolis, „Išdukterė“ (1945), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 12.
[179] Ten pat. P. 12.
[180] Ten pat. P. 7.

tokio vardo dar niekas nebuvo girdėjęs“[181]. Negirdėtas Alenos vardas suintriguoja visą kaimo bendruomenę: „Visi susidomėjo ir Alena, ypač jos negirdėtu vardu ir grakščia išvaizda“[182]. Apibūdinamas ir Alenos būdas: „Alena buvo ne iš prastųjų. Be to, ir ne iš kukliųjų. Ir ji greit susirado kaime šaunų bernužėlį“[183]. Keliais sakiniais pateikiama daug informacijos apie Alenos išskirtinumą – negirdėtas vardas, grakšti išvaizda, ne iš kukliųjų, be to pasakotojas išreiškia asmeninį Alenos vertinimą – „buvo ne iš prastųjų“.

Pasakotojo požiūris į pasakojamuosius įvykius ir Aleną nėra visiškai objektyvus. Jis papasakoja, jog Alena buvo jį, kaip ir daugelį kaimo bernų, apžavėjusi: „Ir taip maloniai ji pažvelgė man į akis, ir tokia gražia šypsena mane apdovanojo, kad iš karto pavergė mane savo grožiu, malone ir tuo mergišku švelnumu, kuris iš karto paveikia ir paauglius vaikus berniokus<...>Nuo to karto Papievio Alena pasidarė man it kokia paslaptinga svajonė“[184]. Leidžiama suprasti, jog Alena turėjo savyje kažką ypatingo, kas visus priverčia ją pamilti ir ja žavėtis.

Tačiau teigiamų Alenos savybių sureikšminimas nėra vien subektyvi, susižavėjusio vaiko, nuomonė. Apie Alenos darbštumą kalba ir pasakotojo tėvas: „ – Sprauna mergiotė... Ir sekasi gi mūsų Papieviui, – pagyrė ją mano tėvas“[185]. Pasakotojo motina nėra tiek susižavėjusi: „ – Visos jos spraunos, kurios turi ūlyčioj kavalierius!“[186]. Tačiau motinos nuomonė paremta jos moralinėmis normomis, ji smerkia ne tik Aleną, bet ir kitas merginas, kurios „turi ūlyčioj kavalierius“.

Pasakotojo motina atstovauja griežtų moralės normų atstovę. Tačiau jos nuomonė apie Aleną greitai pasikeičia, kai pasirodo, jog Alena turi sugebėjimų toje srityje, kuri aktuali motinai: „turėjo gražų, skambų balsą, ir tik ji viena galėjo taip aukštai paimti „Po tavo apgynimu“, už ką ją ir mano motina labai brangino ir be jos nepradėdavo ir „majavos“[187]. Dėl tinkamo giesmėms Alenos balso, motinos požiūris į ją pasikeičia. Atsiskleidžia motinos mąstysenos šališkumas ir savanaudiškumas. Už tas sąvybes, kurios neatitinka motinos moralės nuostatų, Alena smerkiama, o už tai, kas motinai aktualu, Alena tampa labai reikalinga ir, tarsi, pamirštama, ką pati motina anksčiau kritikavo.

Alenos ligos istorija atskleidžia kaimo žmonių savanaudiškumą ir šališką moralės normų taikymą. Alenai susirgus, šeimininkė, Papievio žmona, nuoširdžiai rūpinasi mergaitės sveikata, išbando įvairius gydymo metodus, tačiau Alena niekaip nepasveiksta ir pradeda kliedėti. Kaimo žmonės, dėl neišprusimo, kliedesius interpretuoja kaip velnio apsėdimą: „Ligonė buvo kaip velnio

[181]Antanas Vienuolis, „Samdinė Alena“ (1953), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 127.
[182] Ten pat. P. 127.
[183] Ten pat. P. 127.
[184] Ten pat. P. 128.
[185] Ten pat. P. 128.
[186] Ten pat. P. 129.
[187] Ten pat. P. 129.

apsėsta: spardėsi, vartėsi, ir vis lyg tyčia norėjo nusimesti nuo savęs antklodę ir apsinuoginti“[188]. Tokį požiūrį inspiruoja ir tai, jog Alena: „nebuvo labai jau pamaldi“[189]. Alenos nepamaldumas, neatitinka kaimo moterų moralės normų. Pasakotojas pažymi: „Moterėlės ilgai nesiskirstė iš Papievio kiemo ir visos vienbalsiai nutarė, kad toks „paskutinis patepimas“<...>tai ne patepimas, o dievo „abroza“ ir daugiau nieko“[190]. Pabrėžiama, jog „moterėlių“ nutarimas laikomas teisybe. Alenos sumenkinimui įtakos turi ir nepagrįstos, šmeižiančios kalbos: „kažkas pašnibždėjo, kad Slankos bernas Jonas lankydavęs Aleną klėtelėje ir naktį!“[191]. Pagal kaimo moterų moralės normas ir įsitikinimus, pradedama „ieškoti“ Alenos „nuodėmių“, kuriomis būtų galima argumentuoti jos sunkią ligą. Net nepasiteisinus šnekoms apie Jono lankymąsis pas Aleną naktimis, priešiškumas neatslūgsta: „moterėlės vis vien buvo nepatenkintos – be „šliūbo“ vis vien nei skabinėtis, nei myluotis nevalia!“[192]. Atrandama priežastis smerkti Aleną.

Alenos mirtis taip pat neatitinka kaimo moterų reikalavimų: „ – O Jėzau! Ji gi be grabnyčios atsileido! Abi budėtojos net žioptelėjo“[193]. Tačiau rūpinamasi, ne dėl nuoširdaus katalikiško tikėjimo, o dėl to, jog tai neatitinka „tinkamos“ mirties normų: „Papievio gryčia prigužėjo žmonių, ir visus nukrėtė siaubas, kad ligonė prie dviejų budėtojų atsileido be žvakės!“[194]. Alenos tėvas užsako bažnyčioje paskambinti už dukros sielą. Tačiau kunigas tą gali padaryti tik rytojaus dieną, nes tą patį vakarą jau vėlu. Šis įvykis taip pat susilaukia kaimo moterų prietarų: „moterėles paėmė siaubas, nes dūšia be pazvanų turi visą naktį klaidžioti apie tuos namus, kuriuose mirė, ir būti arti savo kūno“[195]. Pamaldžių kaimo moterų žodis tiek įsigalėjęs kaimo bendruomenėje, kad ir vaikai, ir suaugusieji tiki jų skleidžiamoms tiesoms: „Susisielojo ir mano motina, o kai, mums valgant vakarienę, kažkas trakštelėjo ant gryčios užlų, ne tik mes, vaikai, krūptelėjome, bet ir suaugusieji, nustoję kramtę pritilo, įsiklausė ir neramiai persižvelgė“[196].

Kaimo moterų tikėjimo ir moralės nuostatos taikomos tik Alenai. Specialiai ieškoma kuo daugiau priežasčių pasmerkti Alenos elgesį ir pateisinti „dievo bausmės“ idėją. Sureikšminama kiekviena smulkmena, neatitinkanti kaimo moterėlių propaguojamų nuostatų. Tačiau patys kaimo žmonės nėra smerkiami už tų normų nesilaikymą: „velionę paliko vienų vieną, ir ji nepašarvota išgulėjo lovoje iki pat vakaro“[197]. Niekas nesirūpina velionio paruošimu laidotuvėms. Pirmiausia

[188] Antanas Vienuolis, „Samdinė Alena“ (1953), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, P. 134.
[189] Ten pat. P. 129.
[190] Ten pat. P. 134.
[191] Ten pat. P. 134.
[192] Ten pat. P. 135.
[193] Ten pat. P. 136.
[194] Ten pat. P. 136.
[195] Ten pat. P. 137.
[196] Ten pat. P. 136.
[197] Ten pat. P. 137.

atlieka kasdienius darbus. Darbai svarbesni už velionę. Tai patvirtina Alenos laidotuvių datos nustatymas. Vyrai įtikina Alenos tėvą palaukti turgaus dienos: „Papievis ir kiti gaspadoriai jį atkalbėjo ir privertė palaukti trečiadienio. Palaukti trečiadienio dėl dviejų priežasčių: pirma, kad iki trečiadienio daug kas tikėjos pabaigti mėšlą vežti, o antra, trečiadienis turgaus diena, važiuodami į turgų, žmonės prisidės ir prie laidotuvių ir tokiu būdu nušaus du zuikius“[198].

Nepagarbą mirusiai parodo ir laidotuvėms pasiūlyto vežimo kokybė: „atidavė seniokui nusimazgoti mėšlinas vėžėčias, kuriomis rytojaus dieną veš į kapines savo dukters kūną. Švaresnio vežimo jam niekas nepasiūlė“[199].

Apsakymo pabaigoje pasakotojas moralizuoja: „Tą vakarą man pirmą kartą pasirodė, kad gyvenimas toli gražu nėra visiems vienodai teisingas, sklandus ir vienodai geras, kaip kad aš visai neseniai galvojau ir nemačiau nei skriaudėjų, nei skriaudžiamųjų“[200]. Taip išreiškiama kūrinio mintis, apie neteisingą moralės normų taikymą kiekvienam žmogui. Kritikuojamas aklas tikėjimas išsikeltomis nuostatomis, per kurias nematoma objektyvi tiesa. O elgesys tampa šališku ir neteisingu. Tai patvirtina ir kūrinio pabaiga, kurioje pasakotojas žvelgia į pasakojamą istoriją po daugelio emtų, jau nebe vaikas: „Užuožerių kaimą, visuomet prisimenu žmogaus tamsybės ir aklo godulio auką, liekną, grakščią mergelę, ir kažkas suspaudžia man širdį ir pakutena gale gerklės“[201].

Kūrinio semantika pasižymi veikėjų charakteristikos tikslumu. Ypač daug dėmesio skiriama Alenos paveikslo apibūdinimui. Apibūdinama jos išvaizda charakteris, gebėjimai. Sureikšminamos visos detalės, pabrėžiančios Alenos išskirtinumą, net vardas. Toks detalumas supanašėja net su hiperbolizuotu aprašymu.

Svarbu atkreipti dėmesį ir į kūrinio kompoziciją, nes apsakymas pradedamas ilga, su apsakymo pagrindiniais įvykiais mažai tiesioginio ryšio turinčia įžanga, o vėliau išryškinama intriga. Apsakymo kompozicija tokia: pradžia, supažindinanti su veiksmo vieta – įžanga. Užmezgama intriga – išskirtinio veikėjo, Alenos, atvykimas į kaimą. Veiksmas – Alenos apibūdinimas, jos pritapimas bendruomenėje. Artėjama prie kulminacijos – alaus išgėrimas ir Alenos liga. Dramatiška atomazga – Alenos mirtis, pasakotojo moralas. Taigi kūrinio kompozicija, turinti panašumų į dramos kūrinio kompoziciją, padeda sustiprinti pasakojamųjų įvykių dramatizmą.

Kūrinio kalba pasižymi vaizdingumu ir detalių gausa – pavyzdžiui Alenos vardo išskirtinumo apibūdinimas: „Užuožeriuose daug buvo mergų ir moterų Marijonų, Onų, Kamilių, Amilių, Uršulių,

[198]Antanas Vienuolis, „Samdinė Alena“ (1953), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 138.
[199] Ten pat. P. 138.
[200] Ten pat. P. 140.
[201] Ten pat. P. 143.

Barborų, Daratų, bet Alenos, tokio vardo dar niekas nebuvo girdėjęs“[202]. Taip pat tarminių žodžių vartojimu – sprauna, šviteliukė, ūlyčia, Untaniuk, gyslagalius, biržijusi, pargykit, dukters prilankytų, prisirinko kunigo lauktų ir kt. Vaizdingumo suteikia ir jaustukai: ut, va, egi, nuo gi, tpru gi, ak. Palyginimai: „degė kaip ugny“[203], „ligonė buvo kaip velnio apsėsta“[204].

Erdvės aprašymui vaizdingumo suteikia kalbos skambumas: „kiekvienoje kūdroje, kiekviename duburėlyje be perstogės, kaskart vis balsiau, kaskart vis drąsiau kvarkė, kurkė, gargaliavo varlės, kurkliai kurkliukai“[205]. Pasitelkiamas net kvapo aprašymas: „visas oras kvepėjo pavasariu, berželių žaluma, javų brustva, ir regėjos, kad toji ambra, ištirpusi mėnesienoje, apėmė visą kaimą“[206].

5.1.3 „Ledai lūžta“ (1950)

Apsakymo veiksmas vyksta pokyčių kaime laikotarpiu. Tai ribinis laikas – seno ir naujo gyvenimo susikirtimas. Tokiame kontekste išryškinami dviejų skirtingų kartų atstovių – motinos ir dukros – pasaulėžiūros skirtumai.

Motina laikosi senųjų tradicijų, ji nenori jokių permainų, pasikeitimų, nenori atsisakyti įprasto gyvenimo. Apie kaimynų perkraustymą ji kalba su liūdesiu: „ – Tikrai, kaip prieš sūdną dieną, – gūžčiojo pečiais senė Vildžiūnienė ir, sudėjusi ant krūtinės rankas, lingavo galvą ir šnibždėjo: – Šitokios trobos! Šitokie sienojai!.. Šimtą metų dar būtų vienoje vietoje išstovėję!.. O dabar?!“[207]. O dukra žvelgia į permainas su optimizmu, viltimi, susižavėjimu, nekantraudama: „ – Į naują gyvenimą, mama, į naują gyvenimą, – patylomis ramino ją duktė, vis negalėdama atitraukti akių nuo tarškančių sunkvežimių“[208]. Tačiau motina nenusileidžia: „ – Į naują gyvenimą ant pliko lauko: nei kelio, nei tvoros, nei medelio… Stačiai ant pagairės vėjo. Apsaugok viešpatie, kaip kokion pustynėn!“[209]. Atskleidžiama, kodėl motina nepritaria naujovėms. Ji prisirišusi prie savo įprastos buities. Permainos jai asocijuojasi su griovimu, brangių (sentimentalia prasme) daiktų atėmimu. Motinai senieji namai asocijuojasi ne tik su pačiu namu, tačiau ir kiemu, tvora, įprasta gamta, visa, kas supa ūkį. Todėl pakeitus gyvenamąją vietą, išsikrausčius į naują namą, motina jaustųsi netekusi dalies savo buvusių namų. Ji jaučia, kad to, kas jau buvo sukurta, nebeįmanoma turėti kitoje vietoje. Dukra į naujus namus žvelgia su perspektyva. Gyvenimo sąlygų pasikeitimą jį suvokia ne kaip seno

[202] Antanas Vienuolis, „Samdinė Alena“ (1953), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 127.
[203] Ten pat. P. 133.
[204] Ten pat. P. 134.
[205] Ten pat. P. 139.
[206] Ten pat.. P. 139.
[207] Antanas Vienuolis, „Ledai lūžta“ (1950), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai,* Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 32.
[208] Ten pat. P. 32.
[209] Ten pat. P. 32.

griovimą, o kaip naujo kūrimą: „ – Po metų kitų, mama, šitos „pustynės“ ir nebeatpažinsi: su laiku ten išaugs tikras miestas, miestas raudonų plytų pastatais, čerpių stogais su klubu, vaikų darželiu, ir nebeatpažinsi, – atsakinėjo jai užsisvajojusi duktė<...> – Tu, Magdut [mažoji sesuo – aut. pastaba], kol didelė užaugsi, bus jau viskas sutvarkyta, ir dar ne tokių stebuklų pamatysi“[210]. Duktė susižavėjusi permainomis ir ateities planais.

Kadangi motina su dukra į tuos pačius dalykus žvelgia iš skirtingų perspektyvų, norėdama užbaigti konfliktą, dukra suranda kompromisą: „ – Na, gerai, gerai, ateis laikas, mama, kai ir pati kitaip pradėsi kalbėti“[211]. Dukra, remdamasi savo patyrimu, tikisi, jog ir mama, pamačiusi permainas savo akimis, jomis susižavės.

Kartų skirtumas išryškėja ir vertybių sistemos pasikeitimu. Mama laikosi bažnyčios propaguojamų idėjų, o dukra nėra tikinti: „juk ir aš seniai nebetikiu klebono pranašystėm“[212]. Dukrai, tikėjimas, asocijuojasi su prietarais: „ – Ar dar mama nenusivylei savo pranašystėmis“[213]. Dėl pasikeitusių vertybių dukters susižadėjimas ir santuoka su Palioniu neatitinka senosios kartos tradicijų: „ – Tai jau jūsų sutarta? Ir be mano palaiminimo? Ir be užsakų?/ – Ką padarysi, mama, kad tamsta vis spiriesi, vis niekini ir Anicetą, ir mano meilę jam. O dėl užsakų, tai kam jie reikalingi: mes susimetrikuosime ir be užsakų./ – Ir be bažnyčios?/ – Be./ – Svieto pabaiga!“[214]. Motinai sunku susitaikyti, jog dukra elgiasi kitaip, nei jai įprasta.

Atotrūkį tarp senosios ir jaunosios kartos pabrėžia motinos žodžiai: „ – Nereikia man jūsų nei gerų, nei blogų žinių: kurios jums geros, man blogos“[215].

Kūrinio pabaigoje motinos požiūrį sušvelnina dukros sužadėtinio Aniceto argumentai: „Štai bulvės geras daiktas ir labai naudingas; šiandien be bulvių žmonės pasijustų kaip be pagrindinio maisto, bet buvo laikai, kai žmonės prieš bulvių vartojimą maištus kėlė, su basliais, spragilais kariaut ėjo; kiti per prievartą nors jas sodino, bet jų nevalgė! O šiandien?! Šiandien pamėgink atimti iš žmonių bulves – visikaip velnias sukils!.. Ar ne teisybė?/ – Kas teisybė, tai ne melas./ – Lygiai tas pats, motin, bus po keliolikos metų<...>kiekviena pradžia, kiekviena naujovė iš pradžių abejotina, neįtikinama ir sunki... Šiandien valstiečiai jau įsitikino, kad traktorius – tai ne arklas ir ne plūgas, o šimtas dalgių ir tūkstantis piautuvų niekuomet neatstos nė vieno kombaino./ – Kas gali žinoti? Gal tu ir teisus./ – Na, ką gi gali daryti. Jei jūs iš tikrųjų tikri dėl savęs ir dėl savo kolūkių,

[210] Antanas Vienuolis, „Ledai lūžta“ (1950), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 32-33.
[211] Ten pat. P. 35.
[212] Ten pat. P. 35.
[213] Ten pat. P. 36.
[214] Ten pat. P. 35.
[215] Ten pat. P. 36.

tai jau palaiminsiu, ar ką... “[216]. Nors ji nepritaria jaunosios kartos idealams ir optimizmui, tačiau įtikinta, jog tik laikas išpręs šį konfliktą, ir parodys, ar permainos į gerą, nusileidžia ir palaimina dukters santuoką. Randamas kompromisas tarp kartų skirtumų – tolerancija abiems nuomonėms.

Motinos ir dukros įsitikinimų skirtumus labiausiai lemia nevienoda jų gyvenimo patirtis. Motina, jau nugyvenusi nemažai laiko, sukūrusi namus jaučiasi pasiekusi savo tikslus. Naujovės jai asocijuojasi su seno naikinimu. O dukros optimizmas ir žavėjimasis naujovėmis kyla iš to, jog jos gyvenimas tik prasideda, ji pilna entuziazmo, svajonių, dar tik ruošiasi kurti šeimą. Naujovės, dukrai, asocijuojasi su kūrimu, pradžia. Motinai keisti savo įprastą gyvenimą sunku, o dukra nėra tiek prisirišusi prie senųjų namų, todėl svajoja apie, ją sužavėjusį, miesto gyvenimą.

Svarbiausia šio kūrinio semantikos dalis – dialogai. Po trumpos įžangos apsakymo kompozicija sudaryta vien iš skirtingų kartų atstovių – mamos ir dukters – dialogų. Tokia apsakymo kompozicija net gi panaši į debatus. Dukra dėsto savo požiūrį, motina savo. Pasakotojas atlieka remarkų (kaip dramos kūrinyje) funkciją – apibūdina veikėjų mimiką ir veiksmus. Motinos ir dukros kartų skirtumas pastebimas ir jų kalboje. Motinos kalboje yra tarmybių, liaudiškų palyginimų: „kaip prieš sūdną dieną“[217], „Jis ne mūsų guolio žmogus. Be to, gi, ir plikas kaip tilvikas“[218]. O dukros kalba nebepasižymi šiomis kalbos manieromis.

Dukros sužadėtinio kalba pasižymi gero oratoriaus sąvybėmis. Iš pradžių nepiktybiškai pasišaipęs iš motinos, kad išleistas įstatymas draudžiantis sodinti bulves, jis sulaukia priešiškos motinos reakcijos: „ – Ar iš proto išėjai? Ką mes darysim be bulvių?“[219]. Taip ją suintriguodamas, ir sužinodamas jos nuomonę apie „bulvių“ klausimą. Remdamasis tuo pavydžiu: „buvo laikai, kai žmonės prieš bulvių vartojimą maištus kėlė, su basliais, spragilais kariaut ėjo; kiti per prievartą nors jas sodino, bet jų nevalgė! O šiandien?! Šiandien pamėgink atimti iš žmonių bulves – visi kaip velnias sukils!“[220], analogiškai argumentuoja dabartinių permainų naudą: „ – Lygiai tas pats, motin, bus po keliolikos metų su kolūkiais“. Todėl motina nesugeba jo argumentams prieštarauti.

Apsakyme apie veikėjus sužinome tik iš dialogo. Jų išorė nėra aprašoma, bet iš jų kalbos galima susidaryti jų būdo bruožų paveikslą. Dukra – veikli, optimistė. Motina – rūpestinga, nekonfliktiška, dievobaiminga. Sužadėtinis – šiek tiek vaidybiškas, nekuklus, veiklus.

[216] Antanas Vienuolis, „Ledai lūžta“ (1950), Antanas Vienuolis, Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962. P. 37-38.
[217] Ten pat. P. 32.
[218] Ten pat. P. 35.
[219] Ten pat. P. 357.
[220] Ten pat. P. 37.

5.2. Juozo Baltušio apsakymai

5.2.1. „Aš jau ne piemenė“ (1933)[221]

Apsakymas pradedamas detaliu, vaizdingu gamtos aprašymu: „Gelstanti vasaros saulė krypo pavakarėn <...> Laukuose – rugiapiūtė“[222]. Gamtos apibūdinimas suteikia daug informacijos apie veiksmo laiką – vasara, rugiapjūtė, vakaras, bei erdvę – rugių laukai. Tai ypatingas metų laikas – rugiapjūtė, kaime – vienas svarbiausių darbų metuose. Nuo derliaus priklauso visų metų namų gerovė, dėl to į rugių laukus sutelkiami visi sodžiaus gyventojai – nepriklausomai nuo jų amžiaus, lyties ar socialinės padėties šeimos hierarchijoje: „Piovėjai, plačiai atlapotomis krūtinėmis, įjuodusiais ant nugarų marškiniais, lingavo į vieną pusę, palikdami paskui save pašiurpusias ražienas ir sukirstus pėdus <...> Moterys, tokios pat vienmarškinės, rišo pėdus, statė gubas, skubėjo rinkti iš ražienų nukritusias varpas <...> Paaugliai vaikiūkščiai nešiojo surištus pėdus į gubavietes, prižiūrėjo, kad dirbantiesiems nepritrūktų vandens atsigerti <...> Ilgšis bernas Antanas atokiai nuo kitų rėžė pirmąjį barą <...> Paskui berną skubiai sekė padienis samdytas piovėjas <...> varė siaurą bariuką Bertašius. O paskui jį, gerokai atsilikusi pūkštė pati šeimininkė Bertašienė. Toli nuo visų, beveik baro gale, plušėdama rišo pėdus pusmergė Anelė“[223]. Rugiapjūtės reikšmė pabrėžiama sudėtingų oro sąlygų aprašymu: „Žemė, dar nespėjusi atvėsti, alsavo slopinančiu vidurdienio karščiu. Žolė ir vasarojus, suglebę ir sudulkę, linko žemyn, nebesulaukdami gaivinančios naktinės rasos. Medžiai stovėjo tylūs, įrėmę viršūnes į mėlyną sustingusį aukštį. Jokio debesėlio danguje, nė mažiausios jų padraikos“[224]. Net sunkiai tveriamas karštis neatgraso nuo rugiapjūtės darbų. Pabrėžiama, jog darbas vyksta skubiai: moterys skuba rinkti ražienų, paskui berną skubiai sekė samdytas pjovėjas. Susikaupimą ir susitelkimą į darbą sustiprina apsakymo autoriaus pastebėjimas: „Aplinkui nebuvo girdėti nei juoko, nei dainų, nei garsesnio šūktelėjimo. Visi dirbo tylūs ir taip įsigilinę darban, jog atrodė, kad visuose laukuose ir visame pasaulyje nieko daugiau nė nebėra, kaip tik rugiai, rugiai ir gubos“[225]. Dažnai lietuvių kaimo svarbiausių darbų – šienapjūtės, rugiapjūtės ir kt. vaizdas neatsiejamas nuo tradicinių darbo dainų. Tačiau šiame apsakyme, pastebint, jog net dainai nėra laiko ir jėgų, pabrėžiamas rugiapjūtės darbų sunkumas ir svarbumas. Visa kūrinio

[221] Apsakymas parašytas anksčiau nei Lietuva buvo okupuota, kai socializmo idėjos Lietuvoje dar nebuvo privalomos, tačiau jis imtas interpretuoti, nes yra semantiškai panašus į vėlesnius rašytojo kūrinius, parašytus jau Tarybų Sąjungos laikotarpiu. Šis faktas tik patvirtina, jog kūrinių tematika buvo panaši ir ankstesniuoju ir vėlesniu kūrybos laikotarpiu.
[222] Juozas Baltušis, „Aš jau ne piemenė“ (1933), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai,* Vilnius: Vaga, 1974. P. 17.
[223] Ten pat. 17-18.
[224] Ten pat. P. 17.
[225] Ten pat. P. 17-18.

pradžia apibūdina rugiapjūtės darbų reikšmę sodybos gyventojams – „gubose būsima duona“[226]. Dėl „duonos“ nepaisoma jokių nepalankių darbui veiksnių – visi suvokia rugiapjūtės reikšmę.

Darbo aprašymo kontekste supažindinama su pagrindine veikėja – sodžiaus šeimininke – Bertašiene, kuri taip pat sunkiai dirba: „Šeimininkė paliovė kirtusi, nubraukė delnais nuo veido prakaitą ir, prisidengusi akis, ėmė žiūrėti į plušančiąją“[227]. Nors šeimininkės darbas apibūdinama „pūkštė“, tačiau leidžiama suvokti, jog ji dirbo našiai, nes atsilikusią pusmergę reikia raginti: „ – Aneliu-ū-ūt! – šūktelėjo per visa barą.– Paskubė-ėk!“[228]. Anelė taip pat dirba, kiek įstengdama: „Anelei prakaitas žliaugė per visus sąnarius. Stori pašukiniai marškiniai aštriai brūžino kūną, ištrintos pažastys, įsūrėjęs kaklas degė lyg ugny. Murzinas, nesulaikomas prakaitas srovėmis bėgo visur – paausiais ir per pečius, nugarą, krūtinę, už juosmens, plikindamas lyg verdantis sūrymas <...> Ir vėl puolė rišti. Strėnas nudiegė aštrūs diegliai. Ji suvaitojo pro sukąstus dantis“[229]. Detalus Anelės savijautos aprašymas sudaro įspūdį, kad toks darbo krūvis ir sąlygų sudėtingumas, Anelei beveik nepakeliamas, tačiau pusmergė stengiasi, kiek pajėgia ir neturi neigiamų minčių. Ji suvokia darbo svarbą, tačiau svajoja apie geresnes sąlygas: „pažvelgė į saulę. „Kad nors kartą nusileistų,– pamąstė,– kad nors kartą ateitų vakaras. Viešptie, kokios ilgos, kokios nesibaigiančios rugiapjūtės dienos“ “[230]. Anelės savijauta aprašoma ne objektyviai, o jos pačios supratimu. Kadangi ji jauna pusmergė, šis suvokimas hiperbolizuotas: „Anelei rodėsi, kad ji kepins ir kepins, ir galo niekada nebus, vakaras niekados neateis <...> Kur žvelgė, visur matė pėdus. Begalinę daugybę sukirstų pėdų“[231]. Anelė – pirmus metus tarnaujanti pusmergė, todėl pusmergės darbai jai sunkiai pakeliami. Po pakartotinio šeimininkės paraginimo, Anelės jėgos jau visiškai išsekusios: „Nei Anelei berūpėjo namai, nei ji begalėjo skubėti“[232].

Anelės paveikslas sudaromas pasitelkiant ne tik jos pačios minčių aprašymą, bet ir iš šalies žvelgiančio autoriaus, bei kitų veikėjų pastebėjimais. Apie Anelės būdą galima spręsti ir iš jos kalbos. Autorius apibūdina ją užjausdamas: „plušanti Anelė atrodė lyg pelė, panorusi perplaukti ežerą“[233]. Pastebima, jog Anelei pusmergės darbas yra per sunkus. Tai patvirtina ir berno Antano žodžiai: „ – Ir kur matyta, kad pirmametė pusmergė keturių kirtėjų pėdus rištų? Čia pilnos mergos darbas, o ne pusmergės. Reikia jai padėt, o ne rėkt“[234]. Iš Anelės bendravimo su šeimininke matyti

[226] Juozas Baltušis, „Aš jau ne piemenė“ (1933), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 18.
[227] Ten pat. P. 18.
[228] Ten pat. P. 18.
[229] Ten pat. P. 18.
[230] Ten pat. P. 18.
[231] Ten pat. P. 18-19.
[232] Ten pat. P. 19.
[233] Ten pat. P. 19.
[234] Ten pat. P. 20.

nuolankus jos charakteris: „ – Aš, šeimininke, tuojau, tuoj...“[235]. Net nepajėgdama dirbti lygiai su kitais, ji stengiasi be pašalinių neigiamų minčių.

Šeimininkės Bertaškienės paveikslo kūrimui skiriamas menkesnis dėmesys, apie ją galima spręsti tik iš kalbos. Kas susiję su darbu – ji griežta: „ – Dirbk, ko gi dabar stovi! Nematai, kad atsilikai per penkias varsnas? Dar ji man čia pavėpsos, akis pakabinus!“[236]. Bertašienė pavaizduota, tik besirūpinanti darbais – ji ne tik ragina dirbti kitus, tačiau pati visada dirba. Po darbų rugių laukuose, vakaras tęsiamas užsiimant ūkio darbais – karvių melžimu, gyvulių ganymu, namų ruoša: „ – Viena karves pamelši. Mano dar paršai nešerti, vakarienė neruošta... susivikruok!“[237]. Visa diena Bertašių ūkyje – darbymetis. Dėl to, Bertašienė visus darbininkus vertina pagal jų darbo našumą. Bertašienės kalba parodo, jog ji greitai užsiplieskianti, tačiau ir greitai susitvardanti, nusileidžianti šeimininkė. Išpeikusi Anelę už lėtą darbą, paraginta berno Antano, ji nusileidžia ir padeda Anelei dirbti: „ – Gerai jau, gerai... Atsirado, mat, užtarytojas kaltųjų!“[238]. Jos pačios pyktį nugali noras, greičiau ir daugiau nudirbti darbus. Bertašienės ūmų būdą iliustruoja jos užsiplieskimas dėl išversto kibiro: „Pripuolė prie Anelės, trenkė alkūne į nugarą./ – Tu man atsiminsi, kaip milžtuves mėtyti!“[239]. Tačiau šeimininkė nesiekė Anelės užgauti. Pamačiusi, jog pusmergė sukniubo, ji teisinasi: „ – Na, nėra, nėra čia ko,– pasakė kiek suminkštėjusiu, balsu, matyt, apsigandusi. Pati lindai man po ranka! Nesmarkiai gi ir sudaviau... kepštelėjau juokais...“[240]. Nors Bertašienės kalba šiurkšti, tačiau išreiškiamas apgailestavimas už savo elgesį. Autorius taip pat pastebi, jog ne nuo Bertašienės smūgio Anelė nuvirto: „Ne tiek nuo smūgio, kiek nuo nesuprantamo silpnumo“[241]. Taigi šeimininkės pasiteisinimas, jog trenkta nestipriai, atitinka tikrovę. Nors Bertašienė rūpinasi, kad visi atliktų užduotus darbus, ji neprieštarauja, kad Anelė eitų ilsėtis nepamelžusi karvių. Taip tarsi išreiškiama šeimininkės užuojauta Anelei. Jai padaroma nuolaida. Pati Bertašienė atlieka jos darbą: „ – Vakar pati viena turėjau viską ruošti!“[242]. Šeimininkės užuojauta Anelei parodoma ir tada, kai ryte pusmergė pažadinama paskutinė: „Na, ar tu kelsies pagaliau? Visi pabarėn išėjo, ir aš išeinu, bent batvinlapių kiaulėms paskinsi, kad jau taip nebegali!“[243]. Anelei taip pat užduodamas lengvesnis darbas, ji neberaginama eiti į rugiapjūtę.

[235] Juozas Baltušis, „Aš jau ne piemenė“ (1933), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 18.
[236] Ten pat. P. 20.
[237] Ten pat. P. 22.
[238] Ten pat. P. 21.
[239] Ten pat. P. 22.
[240] Ten pat. P. 23.
[241] Ten pat. P. 23.
[242] Ten pat. P. 23.
[243] Ten pat. P. 23.

Pastebėjusi, jog Anelė serga, Bertašienė priekaištauja: „Kaipgi, tu kvaiše, nežinai, kad peršilus negalima vandens ryti? <...> Ką gi man dabar su tavim daryti?“[244]. Tačiau vis dėl to, rūpinasi ligos sunkumu: „Krūtinę ar diegia? <...> – Oro ar trūksta?“[245]. Nusprendusi, jog pusmergė susirgusi plaučių uždegimu, užsiplieskia, priekaištauja dėl nedarbingumo ir palieka ją ilsėtis, o pati išeina į darbus. Vakare, atlyžus pykčiui šeimininkė grįžusi į namus teisinasi Anelei: „ – Ir aš nesėdėjau rankų sudėjusi, – teisinosi Bertašienė, pamačiusi šitokius reikalus. – Rugiapiūtė, pati žinai... Piemuo nebuvo atėjęs? Tu gal alkana?“[246]. Pastebima, jog šeimininkė vienintelė per visą dieną atėjusi pas ligonę. Jos rūpestis išreiškiamas pakartotinai paklausius, ar pusmergė alkana: „– Tu tikrai nealkana?“[247]. Anelei paprašius pakviesti jos močiutę, Bertašienė, kaip įprasta, užsiplieskia ir priekaištauja, tačiau kitą dieną, vis dėl to įvykdo pusmergės prašymą: „Rytojaus dieną Bertašiai pasitarė tarpusavy <...> šūktelėjo piemeniui, kad tas <...> nubėgtų pasakyti Anelės senelei“[248].

Anelės senelei atvykus ir paprašius iškviesti gydytoją, niekas neprisiima šio darbo, teisindamiesi įvairiais pasiteisinimais. Taip tarsi parodoma, jog šeimininkams nerūpi Anelės sveikata. Tačiau senelei Ragažienei aplankius aplinkinius ūkius, niekas neskuba jai padėti, taip pat pasiteisindami įvairiais argumentais. Taip tarsi „išteisinamas“ Bertašių abejingas elgesys – ne jie vieni tokie „beširdžiai“. Niekas neskuba, rūpintis, kaip manoma, jau nepagydoma, Anelės sveikata. Tokį žmonių abejingumą galima paaiškinti kaip pasyvumą: kadangi visi suvokia Anelės sunkią ligą, niekas netiki, jog ją galima išgydyti, todėl tiesiog lieka pasyvūs. Aprašomuoju laiku, gydytojas būdavo kviečiamas tik išskirtiniais atvejais, nes tai buvo brangu. Viskas paliekama likimui, arba savaime pasveikstama, arba žūstama. Samdinio mirtis nelaikomas retu, išskirtiniu įvykiu

Pusmergės Anelės tragiškas likimas paaiškinamas apsakymo pabaigoje. Už savo likimą atsakomybė priskiriama pačiai Anelei. Ir Bertašienė pamokslauja: „Reikėjo dar paganyti bandą porą metų, o ne į pusmerges laužtis su tokiom skystom blauzdom“[249], ir senelė patarė: „Argi aš tau nekalbėjau tau, dukrelę, neik už pusmergę? Būtum paganiusi dar pora vasarėlių, kaulai būtų sustiprėję. Neklausei manęs senos, nuėjai, o kas dabar, vaikeli mano?“[250]. Tačiau Anelė nepaklausė. Jos norą būti pusmerge paaiškina jos pasąmonės vaizdiniai: „Bernai šaiposi:/ – Jau tokia didelė, o dar drybsai prie karvių! Ar tau ne gėda piemene būti. Visi juokiasi, nusisuka, nueina“[251]. Sergančiosios kliedesiai atskleidžia, jog jai gėda būti piemene, Anelė įsivaizduoja, jog iš jos

[244] Juozas Baltušis, „Aš jau ne piemenė“ (1933), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 24.
[245] Ten pat. P. 24.
[246] Ten pat. P. 25.
[247] Ten pat. P. 25.
[248] Ten pat. P. 25.
[249] Ten pat. P. 20.
[250] Ten pat. P. 27.
[251] Ten pat. P. 29.

šaipomasi. ji jaučiasi žeminama: „Ji nori surasti didelį samanotą akmenį, kad už jo galima būtų pasislėpti“[252]. Nors apsakyme nėra išreikštas joks menkinamasis kitų ūkio darbininkų požiūris į piemenis, Anelė įsivaizduoja, jog piemenės darbas žeminantis ir sunkesnis už pusmergės. Vietoj vakarinio gyvulių ganymo ji norėtų būti troboje: „ji svajoja, kaip pasakiškai gera dabar sėdėti troboj, minti ratelio pakojį arba ruošti kiaulėms ėdalą. Visos pusmergės dabar trobose, tarp suaugusių, ir net kalbasi su visais žmonėmis kaip lygios. Tik ji viena laukuose“[253]. Anelė ne visai pilnai įsivaizduoja pusmergių pareigas, todėl jų darbas jai atrodo lengvesnis. Be to, mergaitė trokšta būti „suaugusia“, kad visi į ją žiūrėtų ne kaip į vaiką, o kaip į lygią. Išryškėja Anelės požiūris į darbą, jai piemenės darbas atrodo sunkiausias, nors kiti veikėjai išreiškia priešingą požiūrį. Nesuvokdama piemens darbo lengvumo, ji nesugeba suvokti pusmergės pareigų sunkumo, dėl to pasmerkia save vargui, kurio ji nepajėgi ištverti.

Apsakymas pasižymi ypač detaliu gamtos aprašymu, kurio suteikiama daug informacijos apie laiką ir erdvę. Norint sustiprinti gamtos procesų įtaką žmogaus savijautai, gamtos aprašymas personifikuojamas: „Žemė <...> alsavo <..> karščiu. Žolė ir vasarojus <...> linko žemyn, nebesulaukdami gaivinančios naktinės rasos. Medžiai stovėjo tylūs, įrėmę viršūnes į mėlyną sustingusį aukštį“[254]. Apsakyme vyrauja tikslus, detalus, hiperbolizuotas veikėjų išvaizdos apibūdinimas. Pjovėjai vaizduojami taip: „plačiai atlapotomis krūtinėmis, įjuodusiais ant nugarų marškiniais“[255]. Piemenės savijauta apibūdinama taip: „Stori pašukiniai marškiniai aštriai brūžino kūną, ištrintos pažastys, įsūrėjęs kaklas degė lyg ugny. Murzinas, nesulaikomas prakaitas srovėmis bėgo visur – paausiais ir per pečius, nugarą, krūtinę, už juosmens, plikindamas lyg verdantis sūrymas <...> Ir vėl puolė rišti. Strėnas nudiegė aštrūs diegliai“[256]. Vaizdingumo suteikia ir palyginimai: „degė lyg ugny“, „lyg verdantis sūrymas“, metaforos: „akis užtvindė lyg skaidraus vandens, lyg šviesaus rūko bangos“[257].

Apsakymo autorius sukuria įtaigų piemenės psichologinį portretą. Jos vaikišką mąstyseną iliustruoja jos veiksmai ir mintys. Vaikiška psichologija atskleidžiama per subjektyvų mergaitės požiūrį į pusmergės pareigas. Autorius parodo, jog vaikiškas mąstymas dar yra neobjektyvus, nesusiformavęs, negebama atskirti tikrovės ir svajonės.

Kalbos melodingumas, išreiškiamas savita skyryba, tai dialogams suteikia garsinį atspalvį: *Aneliu-ū-ūt, Paskubė-ėk,* garsažodžių gausa: *rėkavo šeimininkė, bliovė avys, maurojo veršiai*. Kalboje vartojama daug veiksmažodžių sinoniminių formų: vietoj *eina, skuba – dūlina*, vietoj

[252] Juozas Baltušis, „Aš jau ne piemenė“ (1933), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 29.
[253] Ten pat. P. 30.
[254] Ten pat. P. 17.
[255] Ten pat. P. 17.
[256] Ten pat. P. 18.
[257] Ten pat. P. 27.

sunkiai dirbo – pūkštė, plušėjo, vietoj *trynė* - *brūžino* ir kt. Apsakymo kalboje naudojama inversija: *matytas kur daiktas*; *Anelė stovėjo, nuleidusi žemyn akis; pjovėjai grįžo, nuvarę barą*; *ne kitaip, o persirijai tu*, kuri kalbą padaro raiškesne.

5.2.2. „Abišalė“ (1946)

Kūrinio pradžia nurodo veiksmo laiką: „buvo jau vėlokas pavakarys <...> Per dieną įkaitęs oras dabar jau buvo kiek atvėsęs“[258]. Tai vėlus vasaros vakaras. Veiksmo vieta nėra tiksliai apibrėžiama, tačiau aišku, jog tai kaimas, laukai: „Narutis paliko susirinkimą ir pasuko žolėtu lauko keleliu namų link“[259]. Kūrinio pradžioje skaitytojas supažindinamas su pagrindiniu veikėju Naručiu. Naručio vidinė būsena nėra rami: „ėjo neskubėdamas, nešinas širdy tuo nemaloniu jausmu, kuris visada kamuoja žmogų, padariusį kokį nors žygį be visiško įsitikinimo“[260]. Narutis jaučiasi neramia sąžine. Priešingai, ramia nuotaika aprašoma gamta: „delnais glostė nokstančių rugių varpas. Retkarčiais žvelgė žemyn, kur pro bąlančių rugių laiškus linksmai žvalgėsi rugiagėlės arba kėlė savo galvutę laukinė aguonėlė. Tai vėl pakeldavo akis į viršų, klausėsi vyturio čyvuriavimų“[261]. Gamtos ramumas, stabilumas, dar labiau išryškina Naručio sąmonės sumišimą: „Tačiau visa tai neišstūmė iš širdies išnešto jausmo“[262]. Gamta Naručiui neatsiejama tapatybės dalis, tačiau ir ji nesugeba atstatyti vidinės pagrindinio veikėjo ramybės. Toliau paaiškinama, kodėl Narutis jaučiasi toks sutrikęs: „Staiga jis krūptelėjo ir sustojo. Jam pasirodė, kad kažkas seka jį ir įdėmiai žvelgia į jo nugarą, žvelgia su pašaipa, su niekinančiu pasigailėjimu“[263]. Narutis jaučiasi įžeistas, įskaudintas, pašieptas. Tai kiti kaimo vyrai: „prisiminė naujakurio Stočkaus, kampininko Daniūno ir daugelio kitų žvilgsnius, kuriais jie palydėjo jį išeinant“[264]. Paaiškinamos ir priežastys, kodėl kaimo vyrai pašiepia Narutį: „ – Ir ko jie nori iš manęs? – sumurmėjo Narutis sumišęs ir lyg teisindamasis pats prieš save, – Aš nenoriu... negaliu...“[265]. Narutis pašiepiamas už tai, ko nenori daryti prieš savo valią ir įsitikinimus.

Naručio paveikslui susidaryti padeda kitų kaimo vyrų charakteristikos, kurios yra priešingos Naručio charakteriui. Stočkus ir Daniūnas aktyvūs politiniai-visuomeniniai dalyviai, varžosi, kuris parodys daugiau galios ir prielankumo aptariamam klausimui. Tai iliustruoja Daniūno kalba: „ – Čia Stočkus trisdešimtį litrų viršaus tėškė <...> Trisdešimt litrų ir aš galiu, nors mano ir

[258] Juozas Baltušis, „Abišalė“ (1946), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 214.
[259] Ten pat. P. 214.
[260] Ten pat. P. 214.
[261] Ten pat. P. 214.
[262] Ten pat. P. 214.
[263] Ten pat. P. 214.
[264] Ten pat. P. 214-215.
[265] Ten pat. P. 215.

keturi vaikai už vienos karvės uodegos laikosi. Duosiu! – pagrieztino balsą“[266]. Narutis, atvirkščiai, ne varžosi su kitais, tačiau lieka nuošalyje, stebėtojo pozicijoje: „Narutis jautė, kaip troboje telkiasi kažkoks grėsmingas debesis<…>Jis su gailesčiu žiūrėjo į Dundulį, kone su ašaromis besistengiantį atsikirsdinėti kiekvienam“[267].

Narutis vaizduojamas labai jautrus, humaniškas, užjaučiantis: „Norėjo pribėgti prie jo [apylinkės pirmininko Dundulio – aut. pastaba], surikti visiems, kad tai netiesa, sulaikyti šią rūsčią kaltinimų srovę“[268]. Svarbiausia Naručiui žmogus ir žmogiškumas, tolerancija. Tai patvirtina ir kaimo vyro žodžiai apie jį: „ – Žmogus tiesios dūšios...musės be reikalo nenuskriaus. Normas visų pirma išpildo“[269]. Iškeliama dar viena Naručio asmeninė savybė – pareigingumas.

Kaip minėta, Narutis – stebėtojas, pasyvus žmogus. Todėl jo kandidatūros į seniūno pareigas iškėlimas, Naručiui sukelia baimę: „Šiurpas nubėgo naručio nugara. Jis negalėjo patikėti savo ausimis. Ir staiga jį nusmelkė mintis, kad vyksta kažkas baisaus ir lemiamo, nuo ko reikia gintis, saugotis negaištant, tuojau pat. Jis atsisuko į duris, – jos buvo užtvenktos susirinkusiųjų“[270]. Narutis nėra aktyvus politinio gyvenimo veikėjas. Pasijutęs užspiestu į kampą, jis pažada viską, kas būtų jam užduota, išpildyti, kad tik nereikėtų būti seniūnu: „ – Ką tik norit... – sumurmėjo jis, – nors ir tris normas... išpildysiu... <...> viską sutinku...<...> / – O pirmininku... <...> pirmininku ne...“[271]. Pirmininko pareigos jam asocijuojasi su agresija: „Aš vabaliuko nesu nutrėškęs, o čia... Atleiskite jūs man... netinku ir nenusimanau nieko...“[272]. Pirmininko pareigos prieštarauja jo įsitikinimams. Narutis nejaučia priešpriešos ir pagrindiniam neapykantos objektui – buožei: „ – Ne aš jie teisėjas...“[273]. Kiti veikėjai trokšta „teisingumo“, „bausmių“, jų nuomone, nesąžiningiems žmonėms, Narutis – neieško kaltųjų ir teisiųjų. Jis viską palieka likimo valiai ir žmogaus sąžinei, nes tiki, jog už gerą atlyginama geru, už blogą – blogu: „Jis savo pareigas atlieka, o kitiems juk taip pat sąžinė duota. Kaip pasiklos, taip išmiegos“[274]. Narutis neteisia žmogaus, suvokdamas žmogaus savarankiškumą, asmens apsisprendimo galimybę ir atsakomybę už savo elgesį.

Už tokias pažiūras iš Naručio šaipomasi: „ – Siųskite jį velniop pas jo vabaliukus“[275]. Dėl netipiškų, nepritampančių prie kaimo vyrų bendruomenės, charakterio savybių ir įsitikinimų Narutis tarsi „išmetamas“ iš kaimo vyrų rato. Tačiau jis pats nesuvokia, kodėl yra diskriminuojamas, nes jo

[266] Juozas Baltušis, „Abišalė“ (1946), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 216.
[267] Ten pat. P. 216.
[268] Ten pat. P. 217.
[269] Ten pat. P. 217.
[270] Ten pat. P. 217.
[271] Ten pat. P. 217.
[272] Ten pat. P. 218.
[273] Ten pat. P. 218.
[274] Ten pat. P. 219.
[275] Ten pat. P. 218.

nuomone, jis nedaro nieko blogo: „ – Ir ką aš jiems padariau? <...> – Amžių pragyvenau, nesikišdamas niekur, ir ... niekas negalėjo manęs papeikti“[276].

Naručio žmogiškųjų vertybių materializacija pavaizduota svečio pasirodymo pasakojimu. Narutis, nujaučia, jog atėjęs žmogus gali būti nusikaltėlis: „O dabar jis stovėjo akis į akį, gal būt, su vienu iš jų [tų, kurie dalyvauja žudynėse – aut. pastaba]“[277], tačiau neatsako jam vandens ir net pasiūlo maisto: „dar nebuvo atsitikimo, kad jo kieme būtų atsakyta alkanam duonos gabalo, o pakeleiviui pastogės“[278]. Svečias, Naručiui, pirmiausia – žmogus. Prašančiam pagalbos žmogui jis negali atsakyti. Tai parodo jo savijauta, kai svečias išeina: „nyksta iš širdies baimės likučiai, o jos vietą užima jausmas žmogaus, padariusio gerą darbą“[279].

Narutis, vadovaujasi savo giminės tradicijomis: „Taip darė jo tėvas ir senelis, to paties jis mokė ir savo vaikus“[280]. Tai paaiškina, kodėl Narutis taip nuoširdžiai laikosi savo įsitikinimų – tai vertybės einančios iš kartos į kartą. Net jausdamas nuoskaudą už nenusipelnytas patyčias, jis neišsižada savo nuomonės. Naručiui svarbiausia išlaikyti iš kartos į kartą ėjusias vertybes ir jaustis sąžiningam pačiam prieš save.

Naručio atsiskyrimą nuo kaimo bendruomenės parodo ir ai, jog jis nieko nenutuokė apie mieste vykstantį teismą. Tik prireikus būtinų daiktų buičiai, jis susiruošia į miestą ir sužino, jog vyksta kažkas svarbaus: „jis pamatė žmones, tirštais būriais ateinančius gimnazijos link“[281]. Apie visuotinį susidomėjimą sukėlusį įvykį Narutis nieko net nežinojo. Apsakymo autorius detalizuoja minią, besirenkančia į įvykį: „Čia buvo vyrų, moterų, paauglių ir net visiškai senių“[282]. Taip sustiprinamas įspūdis, jog visi – nuo mažiausio iki didžiausio – žinojo apie teismą, išskyrus Narutį. Narutis nesidomi bendruomenės reikalais, jam labiau rūpi jo sodyba ir laukai: „Kažkoks nenugalimas noras traukė jį šalin nuo žmonių, į laukus, kur sukdamas dalgį rasotoje lankoje ar sekdamas paskui plūgą, jis pasilikdavo vienas su savo mintimis“[283]. Toks gamtos detalių išryškinimas ir antropomorfizacija (*sekdamas paskui plūgą*) parodo Naručio santykį su gamta – tai artimas, glaudus ryšys.

Sužinojęs, jog vyksta teismas, Narutis, vedamas smalsumo, įeina į gimnazijos salę. Sužinojęs, jog teisiamas, naktį pas jį užsukęs, svečias. Sužinojęs, jog svečias padarė nusikaltimą, jis pasijaučia kaip nusikaltimo bendrininkas: „Jis susverdėjo ir atsišliejo sienos. Jam pasirodė, jog visi susirinkusieji atsisuko į jį rūstūs ir nustebę, kad jis dar čia, jų tarpe, o ne šalia kaltinamųjų, kaip jų

[276] Juozas Baltušis, „Abišalė“ (1946), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 218.
[277] Ten pat. P. 220.
[278] Ten pat. P. 221.
[279] Ten pat. P. 221-222.
[280] Ten pat. P. 221.
[281] Ten pat. P. 223.
[282] Ten pat. P. 223.
[283] Ten pat. P. 222.

bendrininkas“[284]. Labiausiai jis jaučiasi kaltas prieš save. Todėl jis negali nuslėpti, jog davė svečiui vandens ir duonos ir nurodė kaltinamajam kelią į Vidumedę. Susikompromituoja Naručio vertybės – stengdamasis padėti pagalbos prašančiam žmogui, jis netiesiogiai prisideda prie žmogžudystės. Suvokdamas savo atsakomybę, jis nedvejoja nueiti prisipažinti, jog tai jis padėjo kaltinamajam. Narutis bet kokia kaina nori likti sąžiningas ir atsakingas už savo veiksmus, kurie turėjo reikšmės nusikaltimui.

Apibendrinant galima pasakyti, jog kūrinio centre vaizduojamas žmogus – Narutis – kuris nėra tipiškas vaizduojamos bendruomenės narys. Jo asmeninės vertybės, paveldėtos iš kartos į kartą, pagrįstos žmogiškumu, supratimu, tolerancija, išskiria jį iš kitų. Nors veikėjas jaučia didelį apmaudą, jog yra diskriminuojamas ir pašiepiamas, jis lieka ištikimas savo įsitikinimams. Tačiau apsakymo pabaiga tragiška. Jo vidinis pasaulis sugriūva, nes besilaikydamas savo, tik gerais ketinimais, pagrįstomis vertybėmis, jis netiesiogiai prisideda prie blogo.

Detalus gamtos aprašymas suteikia informacijos apie veiksmo laiką ir vietą.

Pagrindinio veikėjo – Naručio – paveikslas charakterizuojamas jo minčių ir veiksmų aprašymu – *ėjo neskubėdamas, nešinas širdy tuo nemaloniu jausmu*. Pagrindinio veikėjo išskirtinumas pabrėžiamas kontrasto principu – Naručio charakteristika priešinama su kitų kaimo vyrų apibūdinimu. Kontrastą sustiprina ir ironiški kaimo vyrų pasakymai: „Na, tu dievo karvyte“, „paverk paverk“, „siųskite jį pas savo vabaliukus“.

Veikėjo išvaizda nedetalizuojama, svarbesnė jo psichologija. Liaudies išminties posakiais grindžiama jo pasaulėžiūra, elgesio motyvacija: „kaip pasiklos taip išmiegos“, „kitiems taip pat sąžinė duota“, „ne aš jiem teisėjas“.

5.2.3. „Valiusei reikia Alekso“ (1960)

Kūrinys pradedamas pasakotojo prisistatymu: „mažas dar buvau. Trečios vasaros piemuo“[285]. Tai nurodo, jog pasakojama iš vaiko perspektyvos. Pasakotojui – vaikui – visa ši meilės istorija atrodo komiška. Todėl ir veikėjai pristatomi pašaipia, tačiau ne piktybine, maniera: „Ir įsvilo tada mano šeimininko kieman landžioti toksai Aleksiukas. Eina ir eina lyg užsuktas. Ūgio jis buvo didelio, metų irgi turėjo, vyras gerokai jau po šaukimo. Žodžiu, nelabai Aleksiukas, greičiau visas Aleksas“[286].

Apsakymo pavadinimas nurodo kūrinio temą – Valiusės meilę Aleksui. Tačiau kūrinio centre ne Valiusė, o Aleksas. Visi, vykstantys įvykiai atskleidžia neigiamas Alekso savybes. O ironiškas pasakojimo būdas tas savybes dar labiau pabrėžia.

[284] Juozas Baltušis, „Abišalė“ (1946), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 226.
[285] Juozas Baltušis, „Valiusei reikia Alekso“ (1960), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 228.
[286] Ten pat. P. 228.

Pasakotojas, stebintis įvykius iš šono, ironizuoja Alekso vardo deminutyvinės, mažybinės formos vartojimą. Taip pat ironiškai pristatoma ir Alekso išvaizda: „Ant galvos kepurė mėlyna, lakuoto kartono priekaktis žiba lyg veidrodis, įlaužtas taip įmantriai, kad akių neatplėši. O iš po priekakčio dar toksai kuokštas plaukų išleistas, šiuršena kaip tikra pagunda. O čia pridėk dar kaklaraištį, žibuluojantį, geltonais ruoželiais lyg tikru auksu peraustą, o prie jo mazgo dar skersinį virbaliuką, dviem bumbuliukais užsukamą“[287]. Pasakotojui – piemeniui – tokia netipiška Aleksiuko išvaizda kelia juoką, nes jis neatitinka tuometinio vyro idealo. Tikro vyro idealas neatsiejamas nuo naudingumo ūkiui – geras vyras privalo būti stiprus, darbštus, turėti gerą ūkį ir pan. Aleksiukas – priešingybė tokiam vyrui. Jis kasdien išsipustęs, turi tik: „trobą, tvartą, arklį nuvarytom kojom, niekad nepasilakstančią karvę ir rudą šunį“[288], rūpinasi ne savo ūkiu, o vis kažkur sukiojasi: „Ketvirtadienį turgus Kelmynėj, penktadienį Nociūnuose, šeštadienį – kiekvienam kieme gerai, prieššventis. O po šeštadienio ir sekmadienio – vėl naujas prasimanymas“[289]. Aleksiuko paveikslas pristatomas kaip visų „nepritinkančių“ vyrui savybių visuma. Iš to ir kyla pasakotojo ironija Aleksiuko atžvilgiu, pasakotojas nesupranta, kodėl: „Kur pasisuks Aleksiukas, taip ir tirpsta mergos aplinkui“[290]. Dėl Alekso nerimto būdo, susidaro įspūdis, jog jis tiesiog juokdarys, kvailelis, kuriam nerūpi nei ūkis, nei ateitis. Jam svarbu tik linksmybės.

Valiusės paveikslas nedetalizuojamas, ji pristatoma tik santykio su Aleksu kontekste: „Ištirpo ir mano šeimininko vyresnioji Valiusė“[291]. Stebėtojo pozicija leidžia pasakotojui vertinti įvykius objektyviai, jis mano, jog Aleksiukas nėra tinkamo, pavyzdinio vyro tipas, o „betirpstančios“ mergos jam atrodo kvailos, nes to nesuvokia.

Komiškai žvelgiama į Valiusės ir Alekso bendravimą: „ – Valiusyt, neužstumk šiąnakt klėtelės, taigi ateisiu!/ Valiusė pyškina staklėmis prie atviro lango, apsimeta negirdinti, o pati lyg žarija, nyčių nebeatrenka, šaudyklė puola jai iš rankų./ – Atsitrauk, galgone! – šaukia visai jau susipynusi, bet nė iš tolo nepikta. – Ne tau svirnas ręstas, ne tau lova klota!/ Aleksiukas stamantriau pasitempia, kriptelėja žiburiuojančiu priekakčiu. Ir vėl savo:/ – Valiusyt, neužstumk, ogi ateisiu.../ Visą pavasarį šitaip“[292]. Komiškumą sukelia veiksmų ir minčių priešprieša. Nors galvojama viena, elgiamasi atvirkščiai.

Tėvas, vienintelis, kurio nuomonė artima pasakotojo požiūriui. Tėvas Aleksą vadina judošiumi ir ubagu, nepritardamas dukros meilei. Jis suvokia, jog Aleksas nėra tinkamas vyras. Tačiau pats

[287] Juozas Baltušis, „Valiusei reikia Alekso“ (1960), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 228–229.
[288] Ten pat. P. 228.
[289] Ten pat. P. 228.
[290] Ten pat. P. 229.
[291] Ten pat. P. 229.
[292] Ten pat. P. 229.

nesugeba priimti efektyvių sprendimų, kurie priverstų Valiusę pamiršti Alekso. Tiek Alekso išvarymas iš kiemo, tiek Valiusės mušimas neduoda rezultatų: „Norėjo žmogus gero, o išėjo blogiau <...> Ir vėl negerai išėjo žmogui“[293]. Nebežinodamas, ką bedaryti, tėvas nusileidžia žmonos ir dukrų maldavimams pritarti Valiusės meilei: „Taip gražiai kalbino, taip glostė, kad senis vėl už galvos susiėmė. / – Pašaukit tą judošių!“[294].

Pasišaipyti iš Alekso pasakotojas nevengia ir kraičio derybų pasakojime. Pastebima, jog Aleksas per daug pasitiki savo jėgomis, bando provokuoti tėvą, tačiau iš to ima tik juokas: „ – Ogi aš galiu išeiti, – pajudino ant suolo užpakalį Aleksiukas <...> – Ogi galiu, – vėl pasakė Aleksiukas, bet užpakalio nebejudino, tik pakišo po juo abi rankas ir sėdėjo ant jų“[295]. Tačiau Aleksiukas nėra kvailas, jis žino, jog turi moterų užtarimą, tad „vaidina“ beišeinantį. Jis suvokia, jog žmona ir dukros tėvą įkalbės su juo tartis.

Tėvas, pasiūlęs tiek žemės, kiek pats Aleksas turi, siekia prieiti abiems pusėms teisingą susitarimą: „Atrėšiu penkis hektarus, primušk savuosius penkis, bus jau pusė valako, ir trauk devynios, gyvenkit, kad jau abiem siutas įsimetė“[296]. Tačiau Aleksiuko nesutikimas su pasiūlymu parodo, jog tikros meilės Valiusei nejaučia, jis tesiekia daugiau naudos: „ – Ogi gal neskubėk, – nepajudėjo Aleksiukas. – Savo Valiusytės dabar niekam nebeiškiši. Apšlovinta. Rėžk penkiolika gražiuoju, magaryčias sugeriam, ogi ir prie altoriaus“[297]. Alekso pasitikėjimas savimi grįstas Valiusės „apšlovinimu“. Parodomas jo sugebėjimas manipuliuoti, kuris patvirtina, jog Aleksas nepraleidžia progos pasipelnyti. Išryškėja Alekso būdas – jis nėra kvailas, nes norėdamas gauti tai, ko nori, jis pasitelkia visas, jam palankias, priemones. Tačiau jis pats pasirenka „laisvą“ gyvenimo būdą.

Nepriimtas sprendimas dėl vestuvių priverčia tėvą pasipriešinti moterų įtakai ir surasti užkurį. Tačiau tai dar vienas netikęs tėvo sprendimas – jis parveda vienintelį rastą užkurį, kuris: „Nekoks ir tebuvo užkurys. Prastai nuaugęs, nestipraus plauko, močios muštas“[298]. Tačiau tėvas nenusileidžia dėl Aleksiuko pasiūlymo ir renkasi užkurį: „ – Arba už šito, arba šalin iš mano akių!“[299]. Tokiam tėvo sprendimui įtakos turėjo tai, jog Blindokas atrodė įsimylėjęs Valiusę: „O Blindokui krito akin Valiusė. Iš paskos jai ir iš paskos, per žingsnį neatstodamas“[300]. Tėvas siekė savo dukrai gero. Tačiau žento pasikeitimas po vestuvių parodo, jog Valiusės tėvas nesugebėjo išrinkti gero vyro

[293] Juozas Baltušis, „Valiusei reikia Alekso“ (1960), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 229-230.
[294] Ten pat. P. 230.
[295] Ten pat. P. 231.
[296] Ten pat. P. 231.
[297] Ten pat. P. 232.
[298] Ten pat. P. 233.
[299] Ten pat. P. 233.
[300] Ten pat. P. 233.

dukrai: „O po vestuvių puikuotis pradėjo Blindokas nei iš šio, nei iš to, lyg povas klebono sode <...> Lyg pamainytas pasidarė <...> Šeimininkas pradžioj šokęs prieš žentą, prikando ūsą“[301]. Prisiimdamas atsakomybę už Blindoko parsivedimą namo, tėvas susitaiko su esama padėtimi ir nebesipriešina. Nors tėvui ne pirmą kartą nepavyksta išspręsti problemos, pasakotojas jo neironizuoja, o vaizduoja su užuojauta.

Po dar vieno netikusio tėvo sprendimo, kuris turėjo priversti Valiusę pamiršti Aleksiuką, viskas sugrįžta kaip buvę – Aleksiukas su Valiuse susitikinėja. Kadangi Valiusė ištekėjusi, priemonių išskirti įsimylėjusius imasi vyras, nebe tėvas. Blindokas primuša Aleksą ir už tai yra paduodamas į teismą.

Alekso sumanymas paduoti Blindoką į teismą – absurdiškas sprendimas. Nors jis pats prisiprašo Blindoko „bausmės“, tačiau nepraleidžia progos iš to padaryti viešą vaidinimą. Dėl nelogiško Alekso sumanymo pasakotojas jį pašiepia, apibūdindamas jo bandymą rasti nuskilusių kaulų galvoje: „Aleksiukas nieko nebesakė, tik judino rankų pirštus. Paskui pakėlė ranką, perbraukė sau per plaukus ir atkišo delną į priekį <...> Ir jis vėl atkišo teisėjui delną, kuriame nieko nebuvo“[302]. Aleksas užsideda kvailelio kaukę, atsakinėdamas į teisėjo klausimus: „ – Ir tamsta nežinai, už ką Blindokas kirto tamstai į galvą?/ – Nežinau, ponas teisėjau. Nieko nesakė, tiktai paėmė.../ – O tamsta ar vedęs? – nutraukė jį teisėjas. / – Ar aš?/ – Kiek tamstai metų?/ – Ar man, ponas teisėjau?.. <...> – Ir tamsta nežinai, už ką tamstai kirto Blindokas? Ar taip?/ – Kad nesakė Blindokas...“[303]. Toks Alekso elgesys – komiškas, todėl ir veikėjas tampa juokingu, jis suvokiamas kaip į komedijos personažas. Tačiau po šia apsimestine kauke Aleksiukas slepia norą išsireikalauti naudos. Jis siekia žalos atlyginimo: „šešis centnerius rugių, šešis pūrus bulvių ir du šimtus pinigais“[304]. Toks reikalavimas taip pat suprantamas, kaip nesąmoningas. Net Valiusė su tuo nesutinka: „Špygą tu gausi, o ne du šimtus pinigais!“[305]. Valiusė supyksta už per didelius Alekso reikalavimus. Abi pusės nenusileidžia.

Valiusės ir Alekso santykių išspręsti nesugeba ne tik tėvas, Blindokas, bet ir teisėjas. Jis pasiūlo: „tamstoms taikytis. Pasikalbėkite gražiuoju, išsiaiškinkit susėdę. Taikytis reikia“[306]. Kadangi abi pusės neprieina bendro sprendimo, tiek Valiusė, tiek Aleksas atrodo įsižeidę. Tačiau, kaip ir apsakymo pradžioje, taip ir pabaigoje, veikėjų veiksmai ir mintys yra priešingos. Valiusei rūpi Aleksas, o jis naudojasi Valiusės simpatija.

[301]Juozas Baltušis, „Valiusei reikia Alekso“ (1960), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 234.
[302] Ten pat. P. 238-239.
[303] Ten pat. P. 238.
[304] Ten pat. P. 240.
[305] Ten pat. P. 240.
[306] Ten pat. P. 241.

Pasakotojo pastebėjimas, jog Valiusės ir Alekso konfliktas tęsiasi ir po keleto metų, tik sustiprina įspūdį, jog Valiusė vis dar įsimylėjusi Aleksą, nepaisant visko: „Praėjo keletas metų <...> matau: eina žmogus pagrioviais, perrištus batus ant pečių nešasi, o iš paskos važiuoja skarota moteris <...> Aleksiukas įmetė į vežimą batus, įvirto pats <...> Abu sėdi šalimais <...> Vežimas pasuko lauko keliuku, panamės alksnyno pusėn, o tenai sustojo. Aleksiukas išlipo iš vežimo. Išlipo jis, matyt, iki kito teismo“[307]. Kūrinio pabaiga, siejasi su apsakymo pavadinimu, ji pabrėžia, kiek stipriai Valiusė įsimylėjusi Aleksą.

Kūrinio tema – besąlygiška Valiusės meilė Aleksui. Visais įvykiais stengiamasi pabrėžti tai, jog Aleksas nevertas Valiusės meilės. Tačiau Valiusės meilės nesumenkina nei tėvo, nei Blindoko, nei teisėjo įsikišimas į jų santykius. Net pati pykdama ant Alekso, ir net tarsi suvokdama, jog jis jos iš tiesų nemyli (nes nevedė jos, kai tėvas nedavė daugiau žemės ir bylinėjasi teismuose dėl turto), negali jo nemylėti. Galima daryti prielaidą, jog pagrindinė kūrinio mintis – jog meilė nepaklūsta proto balsui, kokia absurdiška ji bebūtų.

Kūrinio kalboje nevengiama komiškumo ir ironijos. Tai padeda atskleisti Alekso ir Valiusės charakteristikas. Aleksas netipiškas kaimo vyras – palaidūnas, prastas ūkininkas, dėl to pasakotojas iš jo šaiposi. Iš Valiusės šaipomasi už naivumą. Ironija taip pat padeda atskleisti Valiusės meilės besąlygiškumą, jai nesvarbu, jog Aleksas nėra „tauraus“, „pavyzdingo“, „sektino“ tipažo veikėjas.

Pačių veikėjų kalba atskleidžia daug jų charakterio ypatybių. Alekso kalba – jo vaidybišką būdą (kelis kartus pakartojama, jog jam svetimo nereikia). Aleksas pasitikintis savimi, manipuliatorius – reikalauja daugiau žemės iš tėvo, nes žino, jog Valiusė „apšlovinta“, o tėvui nesutikus, vaidina, jog išeis. Šiurkšti Valiusės tėvo kalba – rimtą, užsispyrusį jo charakterį.

[307] Juozas Baltušis, „Valiusei reikia Alekso“ (1960), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974. P. 244.

VI. IŠVADOS

1. Remiantis Dominique Maingueneau ir Pierre Bourdieu sociologija, daroma išvada, jog literatūros kūrinys ir kontekstas (literatūros laukas) yra neišvengiamai susiję. Literatūros kūrinys, nors ir stengiantis atsiriboti nuo išorinio pasaulio, vis tiek yra rašomas pasitelkiant tikrovės atspindį. Kūrinys įgyja prasmes taip pat tik dėl jį supančio konteksto.

2. Vieno iš pamatinių sovietinės literatūros estetikos teoretikų – Georgijaus Plechanovo estetikos filosofijos teiginys – jog menas siejamas su tikrovės patyrimu, tapo labai parankiu sovietinei ideologijai. Anot filosofo, grožio samprata negali būti paaiškinama be socialinio konteksto. Kiekvienoje visuomenėje grožis asocijuojasi su tai visuomenei būdingomis idėjomis, kurios gali būti tradicijų pasekmė, sutartinis dalykas.

3. Išanalizavus sovietmečio kultūrinę-ideologinę situaciją, pastebėta, jog didžiausią įtaką literatūrinei kūrybai ideologinis kontekstas turėjo Stalino valdymo laikotarpiu. Sovietinė valdžia kultūros lauką laikė menine ideologijos išraiška, todėl kontroliavo jo valdymą. Literatūros ideologizacija buvo reglamentuojama įstatymais, todėl buvo privaloma. Vienu iš svarbiausių valdžios veiksmų, kontroliuojant meninę kūrybą, laikomas 1940 m. liepos 17 d. priimtas sprendimas dėl kultūros paminklų apsaugos įstatymo įsigaliojimo, kuris įgalino valdžią „atrinkti“ tinkamus ir netinkamus meno kūrinius. Kalbant apie literatūrą, pasakytina, jog buvo vykdoma bibliotekos knygų atranka. 1940 m. rugsėjo 11 d. priimtas sprendimas dėl periodinės spaudos kontrolės, pagal kurį leidinių spausdinimas priklausė nuo LKP CK sutikimo. Taip pat įkurta cenzūros institucija – Glavlitas, kuri buvo įtakingiausia ir svarbiausia sovietinio kultūrinio gyvenimo cenzūros įstaiga, ji nustatė cenzūros taisykles. Stalinizmo laikotarpiu literatūrai buvo iškeltas reikalavimas vaizduoti tiek daug socializmo skleidžiamų idėjų, jog XX a. penktajame dešimtmetyje ir šeštojo dešimtmečio sandūroje literatūra tapo šabloninė.

4. Darbe atskleista, jog pagrindiniu komunizmo, socializmo idėjų sklaidos būdu tapo propaganda. Didelis dėmesys skiriamas propagandiniam mokyklų švietimui. Kasmet leidžiami nauji, pataisyti vadovėlių leidimai, tiksliau atitinkantys ideologinius reikalavimus. Į propagandinį mokinių „auklėjimą“ susikoncentruota dėl jų jauno amžiaus ir nesusiformavusios politinės savimonės. Vadovėliuose (nuo elementorių iki vyriausių klasių lietuvių literatūros vadovėlių) aukštinami komunizmo idealai. Mokinių švietimas neapsiriboja vien vadovėliais, vykdoma plati praktinė veikla – mokiniai įtraukiami į darbinius susivienijimus, mokinių gamybines brigadas, mokyklų girininkijas, darbo ir poilsio stovyklas. Daugelis mokyklų aktyviai rengia mokinius kariniams bei sporto žaidimams.

5. Analizuojant Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio viešas kalbas apie socialistinio realizmo metodą ir vyraujančią ideologiją, pastebėta, jog oficialioji sovietinė identifikacija ir asmeninė rašytojų savivoka nesutampa. Šis nesutapimas išryškina sovietinės kritikos subjektyvumą – kritika interpretavo kūrybą sau palankiu požiūriu. Abu rašytojai buvo laikomi pavyzdiniais socialistinio realizmo menininkais, jų kūryboje įžvelgdama būtinus „tinkamam“ kūriniui bruožus. Tačiau Antano Vienuolio kalboje Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje 1957.02.01, pastebima, jog pats rašytojas neigia esąs socialistinio realizmo metodo šalininkas. Daroma prielaida, jog Antano Vienuolio kūryba buvo traktuojama kaip socialistinio realizmo literatūra, nors iš esmės tokia nebuvo. Susiejus minėtosios rašytojo kalbos ir jo biografijos faktus (jis nebuvo aktyvus literatūrinio lauko veikėjas) prieinama išvada, jog Antanui Vienuoliui ideologinis kontekstas turėjo mažiau įtakos nei Juozui Baltušiui. Iš Juozo Baltušio kalbos „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“ analizės, kurioje gausu ideologinio patoso ir jo biografijos faktų (buvo aktyvus kultūrinio ir literatūrinio laukų veikėjas), prieinama išvados, jog Juozas Baltušis manė esąs socialistinio realizmo atstovas. Net Lietuvai atgavus nepriklausomybę, jo vidinė savimonė nepasikeitė.

6. Susisteminus ideologizuotas Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio kūrinių analizes, pastebėti pagrindiniai sovietinės kritikos keliami reikalavimai estetiškam kūriniui. Turinyje privalo atsispindėti „buržuazinės“ santvarkos kritika, revoliucinė tema, realistinis vaizdavimo būdas, sektino herojaus pavyzdys, religijos kritika, klasių kova, inteligentijos kritika. Kūrinio semantikos reikalavimai buvo mažiau reglamentuoti. Bet girtinas – kalbos liaudiškumas, dramatiškas „išnaudojamojo“ vaizdavimas, komiškas (ironija, satyra) „skriaudžiančiojo“ paveikslas, aprašymo detalumas, vaizdingumas, hiperbolė.

7. Neideologizuota kūrinių analize atskleista, jog „estetiškai beverčiais“ pavadinti sovietmečio kūriniai, šiandien gali būti „reabilituojami“. Eliminuojant ideologinį kontekstą, kūrinys atskleidžia kitas, aktualias šiandieniniam skaitytojui temas. Antano Vienuolio kūriniuose atskleistos bendražmogiškos temos: žmogaus subjektyvumo pasekmės, skirtingų kartų konfliktas, žmogaus lūkesčių nepasiteisinimas. Juozo Baltušio kūryboje – besąlygiškos meilės tema, vaikiško mąstymo subjektyvumas ir nepamatuotas užsispyrimas, tikrųjų žmogaus gyvenimo vertybių taikymo problema. Įtaigus semantinis sluoksnis ir šiandien aktualios nagrinėtų apsakymų temos leidžia šiuos kūrinius laikyti klasika.

Taip pat pastebėta, jog sovietmečiu aktualūs kūrinio poetikos bruožai atitinka šiandieninės estetiško kūrinio poetikos ypatybes. Nagrinėtuose Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio apsakymuose ypač daug dėmesio skiriama vaizdo detalių aprašymui, kalbos skambumui, dialogo įtikinamumui. Veikėjų charakteristikos kuriamos remiantis psichologiniais dalykais – autorius sugeba įsijausti į

personažą ir įtikinamai pateikti jo charakteristiką. Visi išvardintieji poetikos bruožai patvirtina, jog kūriniai yra estetiški, meniški.

8. Visi išvardintieji dalykai atskleidžia, jog ne visi sovietmečio kūriniai turėtų būti vadinami „estetiškai beverčiais“. Ir tai, jog ne visiems rašytojams ideologinis kontekstas darė vienodą įtaką. Tačiau, net gi nepaisant rašytojo asmeninės ideologinės savimonės, jų kūrybą galima „reabilituoti“, pasirinkus tinkamą kūrinių perskaitymo kodą. Tai suteikia mokslinio tyrinėjimo perspektyvą kitiems, sovietmečiu parašytiems, kūriniams.

ANTANO VIENUOLIO IR JUOZO BALTUŠIO PROZA: KŪRINIO IR KONTEKSTO SĄVEIKA

SANTRAUKA

Pagrindinės sąvokos: *Antanas Vienuolis, Juozas Baltušis, apsakymas, kontekstas, socialistinis realizmas, sovietinė ideologija, sovietinė kritika, neideologizuota interpretacija*.

Darbo sumanymas – „reabilituoti“ „estetiškai beverte“ vadinamą sovietmečio literatūrą šiandieniniame literatūriniame lauke. Darbo tikslas – išnagrinėti Antano Vienuolio (1882 – 1957) ir Juozo Baltušio (1909 – 1991) tekstų ir konteksto sąveiką, bei pateikti ideologizuotas ir neideologizuotas kūrinių analizes.

Darbo objektu laikomi ne tik nagrinėjamų rašytojų apsakymai (Antano Vienuolio apsakymai – „Išdukterė“ (1945), „Samdinė Alena“ (1953) ir „Ledai lūžta“ (1950) bei Juozo Baltušio – „Aš jau ne piemenė“ (1933), „Abišalė“ (1946) ir „Valiusei reikia Alekso“ (1960)), bet ir kita tyrimo medžiaga – viešos rašytojų kalbos, sovietmečio lietuvių literatūros vadovėliai bei metodinė medžiaga.

Remiantis Pierre Bourdieu ir Dominique Maingueneau sociologiniais literatūros tyrinėjimais, kontekstas suvokiamas kaip neatsiejama kūrinio prasmės radimosi dalis. Todėl darbe skiriamas didelis dėmesys sovietmečio ideologinio-kultūrinio konteksto analizei.

Išanalizavus ideologinį-kultūrinį sovietmečio lauką, atskleidus propagandos masiškumą, prieinama išvados, jog ideologinio konteksto įtaka kūriniui sovietmečiu buvo privaloma. Remiantis ideologizuotomis Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio prozos interpretacijomis, pastebimas sovietmečio kritikos subjektyvumas. Dėl šališkos kūrinių interpretacijos kai kurie kūriniai buvo net „iškraipomi“. Nagrinėjamųjų rašytojų viešų kalbų analizė atskleidžia, jog ideologinis kontekstas didesnę įtaką turėjo Juozo Baltušio savimonei ir kūrybai. Rašytojas tikėjo esąs socialistinio realizmo menininkas. Pasitelkiant ideologizuotas nagrinėjamųjų rašytojų kūrybos interpretacijas, taip pat atskleidžiami pagrindiniai sovietmečio estetiniai kūrinio reikalavimai semantiniame ir poetiniame lygmenyse.

Norint „reabilituoti“ sovietmečiu parašytus Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio kūrinius, pateikiama neideologizuota interpretacija, kuri atskleidžia, kad jų kūriniai pasižymi estetiško kūrinio ypatybėmis, atitinkančiomis šiuolaikinę estetiškumo sampratą. Nagrinėtų apsakymų bendražmogiškų temų aktualumas, poetikos spalvingumas kūrinius paverčia klasika, kuri lieka vertinga ir aktuali visais laikais. Tai sovietmečio kūriniams suteikia mokslinio tyrimo perspektyvą.

ANTANAS VIENUOLIS AND JUOZAS BALTUŠIS PROSE: INTERACTION BETWEEN LITERARY CREATION AND CONTEXT

SUMMARY

Main concepts: *Antanas Vienuolis, Juozas Baltušis, story, context, socialistic realism, soviet ideology, soviet critics, non-ideologized interpretation.*

The idea of paper is to ‘rehabilitate‘ soviet literature which is called ‘aesthetically worthless‘ in nowadays literature field. The aim of paper is to analyse interaction of texts and context of Antanas Vienuolis (1882–1957) and Juozas Baltušis (1909–1991) as well as to provide ideologized and non-ideologized analysis of papers.

The objects of paper are considered not only stories of the analysed writers (stories by Antanas Vienuolis: ‘Stepdaughter‘ („Išdukterė“) (1945), ‘A hired girl Alena‘ („Samdinė Alena“) (1953) and ‘Breaking ice‘ („Lūžta ledai“) (1950), stories by Juozas Baltušis: ‘I am not a sheperdess any more‘ („Aš jau ne piemenė) (1933), ‘A slice of bread‘ („Abišalė“) (1946) and ‘Valiuse needs Alex‘ („Valiusei reikia Alekso“) (1960)), but the following other research material as well: public speeches of writers, textbooks of soviet Lithuanian literature as well as methodical material.

On the basis of sociological literature researches by Pierre Bourdieu and Dominique Maingueneau, a context is understood as unseparable part of work essence occurence. Thus, a big emphasis in paper is made on the analysis of ideological-cultural context of soviet times.

Having analysed ideological-cultural field of soviet times and revealed propaganda massification, a conclusion is made that impact of ideological context to work was a necessity in soviet times. On the basis of ideologized interpretation of prose by Antanas Vienuolis and Juozas Baltušis, subjectivity of soviet times is noticed. Because of partial interpretation of works, some of them were even ‘disfeatured‘. Analysis of public speeches of writers reveals that ideological context had a larger impact to self-consciousness and creation of Juozas Baltušis. A writer believed to be an artist of socialistic realism. By using the ideologized works interpretations of the analysed writers, the main aesthetical requirements to work of soviet times are also revealed in semantic and poetic levels.

In order to ‘rehabilitate‘ the written in soviet times works by Antanas Vienuolis and Juozas Baltušis, a nonideologized interpretation is provided which reveals that their works distinguish by

features of aesthetical work corresponding modern concept of aesthetics. The actuality of common topics of the analysed stories as well as poetic flamboyance make the works classical literature which remains valuable and actual in all times. This gives to the works of soviet times a perspective of scientific research.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Šaltiniai

1. Juozas Baltušis, „Abišalė“ (1946), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 214–228.
2. Juozas Baltušis, „Aš jau ne piemenė“ (1933), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 17–32.
3. Juozas Baltušis, „Valiusei reikia Alekso“ (1960), Juozas Baltušis, *Abišalė: apsakymai*, Vilnius: Vaga, 1974, p. 228–245.
4. Juozas Baltušis, „Interviu „Nemuno“ žurnalui“ (1975), Juozas Baltušis, *Pasakymai ir atsakymai: Apybraižos, recenzijos, interviu*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 197–212.
5. Juozas Baltušis, „Gyvenimas – kūrybos šaltinis“ (1963), Juozas Baltušis, *Pasakymai ir atsakymai: Apybraižos, recenzijos, interviu*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 109–117.
6. Juozas Baltušis, „Žanro specifika ir kiti klausimai“ (1967), Juozas Baltušis, *Pasakymai ir atsakymai: Apybraižos, recenzijos, interviu*, Vilnius: Vaga, 1985, p. 122–132.
7. Juozas Baltušis, „Tarybinės lietuvių literatūros kritika ir jos uždaviniai“, *Tarybinė lietuvių literatūros kritika 1940 – 1956*, redagavo Vytautas Galinis, Vilnius: Lietuvos TSR mokslų akademija lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1980, p. 181–188.
8. „Juozas Baltušis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis XI kl*, sudarė Lionginas Šepkus Kaunas: Šviesa, 1965, p. 272–283.
9. „Antanas Vienuolis“, *Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei*, sudarė Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Kaunas: Šviesa, 1977, p. 282–310.
10. Marija Gylienė, Laima Jakubauskienė, *Vyturėlis: elementorius*, 4-asis leidimas, Kaunas: Šviesa, 1979.
11. „Mokykla – svarbiausia paauglio lavinimo institucija“, *Paauglys*, sudarė I. Grebenikovas, B. Vulfovas, Kaunas: Šviesa, 1984, p. 125–128.
12. „Nr. 117, Antano Vienuolio kalba Lietuvos TSR rašytojų sąjungos valdybos plenume apie socialistinį realizmą literatūroje“ (1957 m. vasario 1 d.), *Literatūra 1940–1960*, Dokumentų rinkinys, redakcinė kolegija: N. Baškytė... [et al.], Vilnius: „Academia“, 1992, p. 281–284.
13. Lionginas Šepkus, „Antanas Vienuolis“, autorių kolektyvas Vytautas Galinis, Kazys Umbrasas, Lionginas Šepkus, Lietuvių literatūros vadovėlis X klasei, 4-asis pataisytas leidimas, Kaunas: Šviesa, 1969, p. 285–313.
14. Antanas Vienuolis, „Išdukterė“ (1945), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 5–31.

15. Antanas Vienuolis, „Ledai lūžta“ (1950), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 31–39.
16. Antanas Vienuolis, „Samdinė Alena“ (1953), Antanas Vienuolis, *Astronomas Šmukštaras: Apsakymai ir atsiminimai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, p. 123–144.
17. *V. Leninas: Apie propagandos ir žodžio meną,* XIII ataskaitinės-rinkiminės konferencijos delegatui ne spaudai, paruošė Vytenis Spitrys, Kaunas: LTSR „Žinijos“ draugijos Kauno miesto organizacija, 1985.
18. *Žmogus ir propaganda, Metodinė priemonė propagandistams,* redagavo V. Jakavičius, Vilnius: Lietuvos komunistų partijos centro komitetas, Politinio švietimo namai, 1987.

Literatūra

19. Kazys Ambrasas, *Skaitau Baltušį*, Vilnius: Vaga, 1986.
20. A. Beliajevas, *Naujojo ir senojo pasaulio augūrai: Ką ir kaip apie mūsų šalį rašo JAV ir Anglijos sovietologai*, iš rusų kalbos vertė Alfonsas Zdanavičius, Vilnius: Vaga, 1981.
21. Loreta Jakonytė, „Pierre‘o Bourdieu literatūros sociologija“, *Literatūra*, 2005, nr. 47 (1), p. 57–71.
22. Loreta Jakonytė, *Rašytojo socialumas: Lietuvių rašytojų savivoka XX amžiaus 10-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.
23. Nijolė Keršytė, „Ideologija ir fikcija („Kietas riešutėlis“)“, *Politologija*, 2013, nr. 1 (69), p. 154–184.
24. Jonas Lankutis, *Rašytojų siluetai*, Vilnius: Vaga, 1984.
25. Jonas Lankutis, *Socialistinis realizmas lietuvių literatūroje*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1959.
26. Vladimiras Iljičius Leninas (rus. *Владимир Ильич Ленин)*, *Pilnas raštų rinkinys*, 1978, t. 6.
27. Vladimiras Iljičius Leninas (rus. *Владимир Ильич Ленин)*, *Raštai*, 1955, t. 31.
28. *Lietuva 1940-1990: okupuotos Lietuvos istorija*, 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas, vyriausias redaktorius Arvydas Anušauskas, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2007.
29. *Lietuvos kultūra sovietinės ideologijos nelaisvėje,* sudarė Juozapas Romualdas Bagušauskas, Arūnas Streikus, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2005.
30. Dominique Maingueneau, *Literatūros kūrinio kontekstas: Sakymas, rašytojas, visuomenė*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Skersytė, Vilnius: Baltos lankos, 1998.
31. Aleksandras Makarovas, *Apie bičiulių knygas*, iš rusų kalbos vertė Nijolė Kvaraciejūtė, Skirmantė Ramanauskaitė, Vilnius: Vaga, 1972.

32. Gintautas Mažeikis, „Didysis propagandos subjektas: pokomunistinių autobiografijų pėdsakais“, *Literatūra*, 2008, nr. 50 (1), p. 30–48.
33. Gintautas Mažeikis, *Propaganda ir simbolinis mąstymas*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2010.
34. Gintautas Mažeikis, „Propagandinė literatūra: nuo ideologinės mimezės iki mitografijos, Vėlyvojo Stalinizmo laikotarpio literatūra“, *Darbai ir dienos*, 2007, nr. 48, p. 233–260.
35. Georgijus Plechanovas, *Literatūra ir estetika*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1960.
36. Vytenis Rimkus, „Agitacinis menas: raiškos ribos, kūrybos erdvės“, *Kūrybos erdvės*, nr. 1, 2004, p. 14–17.
37. Dalia Satkauskytė, „Išbandymas sovietmečiu“, *Colloqua*, 2010, nr. 25, p. 179–187.
38. *Socialistinis realizmas*, redagavo Domas Velička, Čikaga: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1968.
39. Arūnas Streikus, „Kultūros sovietizavimo projektai ir pirmieji rezultatai“, *Literatūra ir menas*, 2010-07-02, nr. 329, (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-20]. Prieiga per internetą: <http://eia.libis.lt:8080/archyvas/viesas/20111017002629/http://www.culture.lt/lmenas/?leid_id=3291&kas=straipsnis&st_id=16765>.
40. Arūnas Streikus, „Sovietų kultūros politika: cenzūra, inteligentijos politinis persekiojimas, bibliocidas“, (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-20]. Prieiga per internetą: <http://www.komisija.lt/Files/www.komisija.lt/File/Tyrimu_baze/II%20Sovietine%20okupacija%20II%20etapas/LKP%20ir%20santykiai%20su%20Maskva/Inteligentijos%20persekiojimas/A.%20Streikaus%20isplestinis%20planas.pdf>.
41. Marijus Šidlauskas... [et al.], XX amžiaus literatūros teorijos: vadovėlis aukštųjų mokyklų filologijos specialybės studentams, sudarė Aušra Jurgutienė. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2006.
42. *Šiuolaikinės kritikos problemos*, redaktoriai Vitas Areška, Vytautas Kubilius, Jonas Lankutis, Juozas Stepšys, Lietuvos TSR MA lietuvių kalbos ir literatūros institutas, Lietuvos TSR rašytojų sąjungos literatūros kritikos komisija, Vilnius: Vaga, 1975.
43. Antanas Venclova, *Laikas ir rašytojai*, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1958.
44. *Žodynas.lt,* (elektroninė versija), [žiūrėta 2014-04-23]. Prieiga per internetą: <http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/a/agitacija>.

ANOTACIJA

Lina Vozgirdienė, *Antano Vienuolio ir Juozo Baltušio proza: kūrinio ir konteksto sąveika. Magistro darbas,* vadovė prof. Dr. Džiuljeta Maskuliūnienė, Šiaulių universitetas, Literatūros istorijos ir teorijos katedra, 2014, 67 p.

ANNOTATION

Lina Vozgirdienė, *Antanas Vienuolis and Juozas Baltušis Prose: Interaction Between Literary Creation and Context. Master Thesis,* academic adviser Assoc. Prof. Dr. Džiuljeta Maskuliūnienė, Šiauliai University, Department of History and Theory of Literature, 2014, 67 p.

PUBLIKACIJA MAGISTRO DARBO TEMA:

Studentų mokslinių darbų konferencijos tezės

Vozgirdienė L., „Antano Vienuolio apsakymo „Išdukterė“ perskaitymo kodai: socialistinio realizmo gniaužtuose ir už jų ribų“, *Lietuvos studentų lituanistų XVIII mokslinė konferencija, skirta Mariaus Katiliškio 100-osioms gimimo metinėms,* Šiauliai: Vilnius, BKM Leidykla, 2014, p. 89.